

SOCIJALNI ASPEKT VAKUFA

ZBORNİK RADOVA

(s naučno-stručnog skupa s međunarodnim učešćem,
održanog u Zenici, 9. aprila 2019.)

„SOCIJALNI ASPEKT VAKUFA“

ZBORNİK RADOVA

(s naučno-stručnog skupa s međunarodnim učešćem,
održanog u Zenici 9 aprila 2019.)

Izdavač

Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici
Vakufska direkcija Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini

Za izdavača

Prof. dr. sc. Halil Mehtić
Doc. dr. sc. Senaid Zajimović

Urednik

Prof. dr. sc. Izet Pehlić

Recenzenti

Prof. dr. sc. Muharem Adilović
Doc. dr. sc. Nedim Begović

Lektor

Merima Terzić

Tehnički urednik

Suad Pašić

DTP

El-Kalem

Štampa

“Dobra knjiga” Sarajevo

Sadržaj

UVOD.....	5
Dr. sc. Edo Omerčević Vakufi kao sredstvo elite za decentralizovani pristup društveno korisnom djelovanju	11
Prof. dr. sc. Muharem Adilović Vakuf kao determinanta razvoja sistema socijalne sigurnosti	25
Doc. dr. sc. Ajdin Huseinspahić	35
Status općekorisnih poklona u antičkom Rimu s osvrtom na ugovor o poklonu i modalitete uvakufljenja imovine u bosanskohercegovačkom pravnom sistemu	35
Dr. sc. Hana Younis	61
Uloga zemaljskog vakufskog povjerenstva u rješavanju socijalnih problema početkom 20. Stoljeća.....	61
Dr. sc. Elvir Duranović	75
Tretman socijalno osjetljivih skupina u bosanskohercegovačkim vakufnamama	75
Prof. dr. sc. Safet Bektović	87
Zadužbine u skandinaviji: luteranska tradicija i društvo blagostanja.....	87
Mr. sc. Vanja Sivo, Prof. dr. sc. Edina Vejo, Prof. dr. sc. Izet Pehlić Osjetljivost ideje i prakse vakufa prema preveniranju pojave diskriminacije osoba treće životne dobi	95
Prof. dr. sc. Hariz Šarić	117
Značaj vakufa za razvoj sistema podrške osobama treće životne dobi.....	117
Doc. dr. sc. Senajid Zajimović	137
Uloga vakufa u razvoju lokalne zajednice kroz sistem javno-privatnog partnerstva	137
Prof. dr. sc. Halil Mehtić	153
Uloga vakufa u zbrinjavanju socijalno ugroženih kategorija u društvu	153
RECENZIJE	162

UVOD

U okviru manifestacije „Dani vakufa u BiH” koja se održava u organizaciji Vakufske direkcije, Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici i Vakufska direkcija Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini organizirali su u Zenici 9. aprila 2019. godine jednodnevni Naučno-stručni skup s međunarodnim učešćem „Socijalni aspekt vakufa“.

Cilj Naučno-stručnog skupa „Socijalni aspekt vakufa“ bio je propitati realne mogućnosti i poziciju vakufa kao institucije u bosanskohercegovačkom društvu, čime se nadilazi razumijevanje njegovog značaja kao historijske pojave i otvaraju perspektive savremenog kontekstualiziranja u funkciji dobrobiti, kako individualne tako i komunitarne, u Bosni i Hercegovini. Skup je definirao dimenzije djelovanja vakufa koje su primjenjive za potpunije oblikovanje socijalnog aspekta kao ujedinjujuće domene ukupnosti njegovog djelovanja.

Savremene teorije socijalne politike u fokus svog interesovanja postavljaju socijalnu politiku i to u kontekstu zastupljenosti aktera koji determiniraju uspostavu adekvatnog sistema socijalne sigurnosti. Pojava drugih aktera, osim naše naviknutosti da je to država, u polju socijalnih usluga (NVO, vjerske organizacije, neformalni sektor) predstavlja alternativu u osnaživanju pojedinca na putu postizanja pune socijalne sigurnosti.

Vakuf je potrebno promišljati i razvijati okvir njegovog djelovanja kao resursa koji je prilog socijalnoj sigurnosti u našem društvu, pri čemu je

izuzetno značajna uloga Islamske zajednice u BiH u sistemu upravljanja vakufima.

U samosuočavanjima s pokazateljima djelovanja vakufa u našoj zajednici vrlo su instruktivni i koncepti i prakse drugih zemalja: luteranska tradicija i skandinavsko društvo blagostanja poučavaju kako je kroz historiju uspostavljena simbioza vjerskog, narodnog i državnog, te kako se na javnoj svijesti o općem dobru te đakonijskom angažmanu dobrostojećih pojedinaca, porodica i organizacija razvija ideja Dobra.

Strukturu ovog Zbornika radova čine radovi prezentirani na Skupu predstavljeni redoslijedom izlaganja na Konferenciji i strukturirani u dva dijela Zbornika: *Historijski kontekst vakufa* i *Savremene perspektive vakufa*.

U prvom dijelu Zbornika *Historijski kontekst vakufa* predstavljeno je pet radova. Dr. sc. Edo Omerčević govori o vakufima kao sredstvu elite za decentralizovani pristup društveno korisnom djelovanju. Prof. dr. sc. Muharem Adilović vakuf posmatra kao determinantu razvoja sistema socijalne sigurnosti. Doc. dr. sc. Ajdin Huseinspahić razmatra status općekorisnih poklona u antičkom Rimu s osvrtom na ugovor o poklonu i modalitete uvakufljenja imovine u bosansko-hercegovačkom pravnom sistemu. Dr. sc. Hana Younis nudi deskripciju uloge Zemaljskog vakufskog povjerenstva u rješavanju socijalnih problema početkom 20. stoljeća. Dr. sc. Elvir Duranović analizira tretman socijalno osjetljivih skupina u bosanskohercegovačkim vakufnamama.

Drugi dio Zbornika *Savremene perspektive vakufa* sastoji se iz pet radova. Prof. dr. sc. Safet Bektović analizira zadužbine u Skandinaviji: luteranska tradicija i društvo blagostanja. Mr. sc. Vanja Sivro, prof. dr. sc. Edina Vejo i prof. dr. sc. Izet Pehlić predstavljaju rezultate empirijskog istraživanja osjetljivosti ideje i prakse vakufa prema preveniranju pojave diskriminacije osoba treće životne dobi. Prof. dr. sc. Hariz Šarić u svom radu govori o značaju vakufa za razvoj sistema podrške osobama treće životne dobi. Doc. dr. sc. Senajid Zajimović u svom radu tretira ulogu vakufa u razvoju lokalne zajednice kroz sistem javno-privatnog partnerstva, a prof. dr. sc. Halil Mehić ulogu vakufa u zbrinjavanju socijalno ugroženih kategorija u društvu.

Na kraju Skupa izdvojeni su zaključci kao organizacijske perspektive i mogućnosti vakufa u našem društvu:

mogućnost uključivanja vakufa u pružanje konkretne pomoći pri započinjanju samostalnog života djece i mladih koji su rasli i razvijali se van svoje biološke porodice, smješteni u institucijama, hraniteljskim porodicama i koji žive uz rizik od gubitka, odvajanja, premještanja, prekida, sukoba;

ideja i praksa vakufa mogu biti dio sistema preveniranja socijalnog isključivanja osoba treće životne dobi koje su izložene diskriminaciji, bez obzira na tradicijsko islamsko razumijevanje starijih;

Vakufska direkcija Bosne i Hercegovine bi trebala razviti novu paradigmu svog djelovanja, poput kreiranja novih ekonomskih vrijednosti posredstvom različitih vrsta halal djelatnosti;

akcentiramo model javno-privatnog partnerstva kao faktor socijalne kohezije, socijalne inkluzije i zapošljavanja uz respektiranja radnih standarda i regulative;

promoviramo konstituiranje novih vakufa u obliku ekonomski isplativih projekata, socijalnih i obrazovnih ustanova od strane privatnog i nevladinog sektora, a na utemeljenom partnerstvu s lokalnim privrednicima i organizacijama civilnog društva;

u narednom periodu Vakufska direkcija zajedno sa svim nominiranim partnerima u ovom procesu pokrenut će aktivnosti predviđene ovim zaključcima.

Očekujemo da u narednoj 2020. godini i jubilarnoj 10. manifestaciji Dani vakufa imamo evaluirane rezultate jednogodišnjih nastojanja.

Zahvaljujemo se svima koji su dali svoj doprinos u organizaciji i realizaciji Naučno-stručnog skupa s međunarodnim učešćem „Socijalni aspekt vakufa“.

Urednik

**Historijski
kontekst
vakufa**

Pregledni naučni rad

Dr. sc. Edo Omerčević

Centar za poslovnu afirmaciju Zenica

edo_omercevic@hotmail.com

VAKUFI KAO SREDSTVO ELITE ZA DECENTRALIZOVANI PRISTUP DRUŠTVENO KORISNOM DJELOVANJU

Sažetak

U ovom radu se povezuje decentralizirano djelovanje društvene elite sa sistemom vakufa ili općenito fondacija. Autor tvrdi da elita kao intelektualni, kulturološki i socijalni vrh društva, koji je karakteriziran svojim individualiziranim i specijaliziranim prednostima i talentima na ovaj način može mobilizirati svoje resurse i staviti ih na raspolaganje sa svrhom jačanja, unapređivanja, ali i izmjenjivanja postojećih društvenih struktura. Pozitivno djelovanje na ovaj način može jedno društvo kvalitativno podignuti na najviše nivoe političke i socijalne sigurnosti, te postaviti temelje za ekonomski razvoj i prosperitet. Kao empirijske dokaze, autor navodi primjere iz historije BiH, kao i iz svijeta. Također se kratko osvrće na ulogu Islamske zajednice u sistemu upravljanja vakufima.

Ključne riječi: elita, vakufi, fondacije, društveno djelovanje

Uvod

Svijet koji nas okružuje, kao i životni uslovi se kontinuirano mijenjaju. Te promjene se ne manifestiraju samo i isključivo u sferi prirodnih fenomena, nego i društveno-tehnoloških. Nove tehnologije rezultiraju kreativnom

destrukcijom, restrukturiraju ekonomije, tok informacija preusmjerava robu i kapital a ratovi re-allociraju ljudske resurse. Pojedinci i društva se ne adaptiraju automatski na nove životne uslove, a njihova mogućnost na brzo i adekvatno prilagođavanje novonastalim okolnostima određuje da li će biti riječ o uspješnim ili neuspješnim narodima, odnosno narodima koji će osigurati kontinuitet svoje egzistencije ili pak onima koji će ostati bez temelja za svoje postojanje. Naravno da se čovječanstvo posvetilo i ovoj temi, a dva glavna smjera koja se suprotstavljaju u svom pristupu rješavanja ovog realnog i praktičnog problema su kapitalizam i komunizam. Obje riječi predstavljaju velike pojmove o kojima se beskrajno može pisati, i ne ulazeći u detalje ovih ideologija, ograničit ću se na jedan aspekt razlikovanja: način djelovanja u društvu. Kapitalizam ću definirati kao decentralizovani a komunizam kao centralizovan način djelovanja. S obzirom na to da je tema ovog rada decentralizovano djelovanje, fokus će biti na kapitalističkom djelovanju. S tim u vezi, pozvat ću se na četiri osobe koje su se posvetile ovom pojmu, a to su Adam Smith, Max Weber, Karl Marx i Friedrich von Hayek. Adam Smith je tvrdio da tržištima upravlja nevidljiva ruka, čime je želio reći da ustvari nema centralnog planera koji upravlja tržišnim mehanizma, nego da svi članovi tržišta svojim individualnim djelovanjem upravljaju dinamikom tržišta, te da kroz sile ponude i potražnje dolazi do preusmjerenja resursa za podmirivanje potreba koje su društvu najprioritetnije (Smith 1993). Bitno je spomenuti da iako Adam Smith detaljno objašnjava paradigmu sistema koji se danas naziva kapitalističkim, on ustvari taj termin nije koristio. Karl Marx, iako samo sporadično, već jeste koristio taj termin. Puno bitnije od toga je njegovo tumačenje da u kapitalističkom društvu dolazi do koncentracije kapitala a koji se koristi za eksploataciju onih koji ga nemaju (Marx 1959). Time on postavlja temelj antikapitalističkom društvenom uređenju i fokus društva preusmjerava sa prilagođavanja i adaptiranja promjenama u životnim uslovima na borbu protiv akumulacije i koncentracije kapitala. Interesanto je da je Max Weber prvi koji je ustvari intenzivno koristio termin kapitalizam i to u svom djelu *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*, u kojem objašnjava da je kapitalizam poseban način organizovanja društva, u kojem individue posvećene komercijalnim aktivnostima i investicijama imaju visok društveni status i postaju uzor drugim članovima društva, i sve što oni čine postaje primjer i drugim

članovima. Time kapitalizam nije samo stvar načina poslovanja, nego i načina života van komercijalnog tržišta (Weber 1904). S obzirom na to da su protestanti prakticirali većinu karakteristika karakterističnih za osobe aktivne na tržištu, Max Weber je i sam kapitalizam povezo sa protestantizmom, tj. time što ljudi prihvataju protestantske vrijednosti nastaju kapitalistička društva. Međutim, činjenica da su već postojala neprotestantska društva kojima je tržišna filozofija bila bliska, fokus je sa vjerskih prebačen na druge faktore. Tako Friedrich Hayek (2001) smatra da su kapitalistička društva ona koja svoje funkcioniranje zasnivaju na mehanizmu tržišta. Prema njegovom mišljenju, kapitalizam je način života u kojem tržišta služe kao centralni fokus svih dešavanja a čime se tržišni mehanizmi manifestiraju i u svim drugim porama društva. Društva koja su zasnovana na tržištu reflektiraju karakteristike poduzetnika, što znači da su inovativna, poduzetna, progresivna i otvorena za nove ideje. Naravno, planske i centralističke ekonomije predstavljaju suprotne vrijednosti, tj. ona su konzervativna, formalna, statična, legalistička i zatvorena za nove ideje. Država (simbol za centralističko upravljanje društvom) i tržište (simbol za decentralizirano upravljanje društvom) ne koegzistiraju na najbolji način. Država potiskuje tržište, dok tržište pokušava da potisne državu, što rezultira kontinuiranom borbom između kapitalizma i komunizma. S obzirom na to da tržište ne sprečava akumulaciju i koncentraciju kapitala, niti ograničava individualno djelovanje, već ga naprotiv i podstiče, dolazi do isticanja u uspjehu posebno nadarenih inidividua, koja su djelovanjem na tržištu dokazali svoju nadprosječnost. Kapital se akumulira u rukama elite, koja na raspolaganju ima nadprosječne količine resursa. Ti se resursi, između ostalog, koriste i za društveno korisno djelovanje koje je organizovano na način koji je odobren od strane elite, tj. osoba nadprosječnih kapaciteta. To djelovanje obično ide u smjeru koji nije podudaran sa zacrtanim od strane državnog, tj. onog statičnog i centralističkog elementa.

Elita i društveno korisno djelovanje na Zapadu

Kako bi se došlo do podataka o najbogatijim privatnim fondacijama u svijetu, nije potrebno mnogo istraživati. Dovoljno je pogledati na Wikipediji listu istih kako bi se zaključilo da njome dominiraju fondacije iz tzv. Zapadnog svijeta (Wikipedia contributors 2019b). Od 40 najvećih u svijetu, čak

37 je iz Zapadnog svijeta od kojih je 27 iz SAD-a, tj. gnijezda kapitalističkog sistema. Najveća od njih je Bill & Melinda Gates Fondacija (BMGF) sa procijenjenim sredstvima na raspolaganju u vrijednosti od preko 50 milijardi američkih dolara.¹ S obzirom na to da je dugo vremena Bill Gates čuvao poziciju najbogatijeg čovjeka modernog svijeta (dok ga nije smijenio drugi Amerikanac, Jeff Bezos), a da SAD sa procijenjenih 17.350.000 ima daleko najveći broj milionera na svijetu, i to 5 puta više od drugoplasirane Kine (Shorrocks, Davies, & Lluberias 2018), korelacija između jačine fondacija i količine bogatih individua postaje jasnija. Na listi se nalaze samo 3 koje nisu za Zapada, i to Li Ka Shing Fondacija iz Kine, Azim Premji Fondacija iz Indije i Mohammed bin Rashid Al Maktoum Fondacija iz Ujedinjenih Arapskih Emirata. BMGF funkcioniše kao klasični vakuf, na način da se donirana sredstva ulažu u dioničarska društva, a sva realizirana dobit koristi za finansiranje programa koja su na listi BMGF-a. Investirajući na taj način, BMGF je postala suvlasnik između ostalog i Kanadske Nacionalne Željeznice, FedEx-a, Microsoft-a i Walmart-a (The Securities and Exchange Commission 2018). S obzirom na to da sve pobrojane firme bilježe ekonomski rast, svake godine BMGF ostvaruje i veću ekonomsku dobit koja omogućava intenzivniji i opširniji rad fondacije. Među ciljevima BMGF-a se spominje globalno unapređenje zdravstvenog sistema i eliminacija ekstremnog siromaštva, dok na području SAD-a fondacija radi na unapređenju obrazovnog sistema i pristupa informacionim tehnologijama (Bill & Melinda Gates Foundation 2019). Sav rad fondacije je van političkog utjecaja i demokratskog procesa, tako da u ovom slučaju Bill Gates ne mora tražiti odobrenje glasača SAD-a za svoje programe i vizije, nego ih direktno realizira, i time direktno utiče na opći smjer razvoja tržišta i društva SAD-a.

Kao što je ukazano i u samim ciljevima BMGF-a, fondacije se ne bave isključivo finansiranjem humanitarnog rada, već podrazumijevaju širok dijapazon djelovanja, od obrazovanja, istraživanja, zdravstva do očuvanja tradicionalnih ili promociju modernih vrijednosti. Kako bi se dobio uvid u sveobuhvatnost djelovanja, navest ću nekoliko primjera iz prakse.

¹ Poređenja radi, cijeli BDP BiH je u 2017. godini iznosio 18 milijardi američkih dolara (World Bank 2019b).

Smithsonian Institution:

“Uvećanje i rasprostranjenost znanja među ljudima.”

Ova institucija čiji menadžment upravlja sa 25 muzeja, predstavlja visokokvalitetan obrazovni sistem koji služi za širenje znanja među stanovnicima SAD-a. Imajući jaku podršku zadužbine posvećene ovom institutu, kao i fondove iz Kongresa SAD-a, ulaz u sve muzeje je besplatan. Sa ovom institucijom američko društvo dobija najkvalitetniji pristup informacijama koje su potrebne za formiranje fonda znanja koji čini temelj daljem naučno-istraživačkom radu, ali puno bitnije od toga, koji formira mentalitet društva koji je pozitivno naklonjen radu, trudu, uspjehu, ali opet i samoj filantropiji. Interesantno je spomenuti da osnivač James Smithson nije bio Amerikanac, nego Britanac, koji ustvari nikada nije bio u SAD-u. Motivacija za kreiranje zadužbine u SAD-u umjesto u Velikoj Britaniji nije poznata, ali se pretpostavlja da je bio oduševljen američkim eksperimentom sa demokratijom (Smithsonian 2019). Iako je osnivač 1836. godine pokrenuo fondaciju sa pola miliona USD, trenutna vrijednost zadužbine kojom se kofinansira djelovanje ove institucije se procjenjuje na 1,5 milijardi USD koja zaradi oko 400 miliona USD godišnjeg profita koji stoji na raspolaganju za finansiranje operativnih aktivnosti (Smithsonian 2018). Bitno je napomenuti da zadužbinom upravlja veći broj profesionalnih investicionih menadžera koji kapital investiraju širom SAD-a.

Harvard University: “Posvećeni izvrsnosti u poučavanju, učenju i istraživanju.”

Harvard ne samo da važi kao najbolja poslovna škola na svijetu (Collier 2019), nego za svoj rad raspolaže i najvećom akademskom zadužbinom na svijetu sa sredstvima na raspolaganju u vrijednosti od 37 milijardi USD (Wikipedia contributors 2019a). U slučaju zadužbine Harvarda, menadžment je ipak preuzela in-house menadžment kompanija *Harvard Management Company* (Harvard Management Company 2019), što ima smisla s obzirom na to da najkvalitetniji kadar upravo i izlazi iz ove ustanove.

Početak izgradnje ogromnog fonda ovog univerziteta je bila zadužbina Johna Harvarda, koji je 1638. godine poklonio ovoj ustanovi pola svog

imanja kao i svoju ličnu biblioteku koja je brojala oko 400 naslova. Danas ovaj univerzitet predstavlja izvor napretka, ne samo SAD-a, nego cjelokupnog čovječanstva, imajući među svojim alumnistima 48 nobelovca i 32 predsjednika. Sa takvim intelektualnim kapacitetom, SAD ne samo da može da odgovori na sve moguće izazove na koje nailazi, nego može da preuzme aktivnu ulogu u formiranju i upravljanju toka razvoja čovječanstva.

Children's Hospital Colorado:

“Mi želimo zdravu budućnost za svu djecu.”

Children's Hospital Colorado nije najveći lanac bolnica, ali je jedna od najboljih zdravstvenih ustanova u SAD-u. Ova bolnica uživa dodatne izvore finansija za svoje operativne aktivnosti koje nastaju na bazi trajnih zadužbina. Kao u većini slučajeva, zadužbinom za ovu bolnicu upravljaju profesionalni investicioni menadžeri iz firme Monticello Associates, a vrijednost zadužbine po zadnjem godišnjem finansijskom izvještaju se procjenjuje na oko 176 milion USD, s tim da ukupna vrijednost sredstava kojom raspolaže investicioni fond iznosi 941 milion USD (Children's Hospital Colorado Foundation 2018). Bitno je naglasiti da privatne bolnice poput ove značajno doprinose i naučno-istraživačkom radu, pa je samo u 2017. godini ova bolnica uložila čak 111 milion USD u razna istraživanja na polju medicine.

The Heritage Foundation:

“Promovirati konzervativne vrijednosti”

Iako je američko društvo otvoreno, liberalno i demokratsko, ono ipak ima svoje tradicionalne vrijednosti koje svoje temelje imaju u kršćanstvu. Kako bi se zadržalo na principima slobode i demokratije, a sačuvalo svoje tradicionalne vrijednosti, američko društvo također koristi fondacije za djelovanje. Heritage fondacija služi za očuvanje i promociju konzervativnih vrijednosti u SAD-u, a koje uključuju slobodu, tržišnu ekonomiju, limitiranu ulogu države u društvu, tradicionalnu porodicu, itd. Ova fondacija koja je ustvari jedan *think tank*, za svoj rad ima godišnje preko 100 miliona USD na raspolaganju (The Heritage Foundation 2019) što je dovoljno sredstava

da se reaguje na sve izazove kojima su izložene tradicionalističke zajednice, bilo da se radi o modernističkim propagandama, modernističkim politikama, ili nekim drugim vrstama društvenog djelovanja koje ide nauštrb tradicionalnih vrijednosti. Jako je bitno naglasiti da svaki dolar koji prime dolazi iz privatnih izvora, jer prema svom statutu ne prihvataju fondove iz državnih sistema. Nije poznato da li ova fondacija ima i svoje zadužbine, ili prima samo donacije od drugih zadužbina, pošto kao *think tank* organizacija nije zakonski obavezna da objelodani tu vrstu informacije. Bez obzira na ovaj detalj, činjenica je da je američko društvo našlo recept da bude otvoreno, slobodno i tolerantno društvo, ali da u isto vrijeme može da radi na očuvanju svojih temeljnih vrijednosti.

Pored uloge fondacija i zadužbina u kreiranju dinamičnosti, inovacija u djelovanju i rješavanju problema sa kojima se suočavaju građani, bitno je naglasiti da sam mehanizam finansiranja aktivnosti fondacija doprinosi formiranju investicionog kapitala koji traži prilike za investiranje, kreirajući ne samo trajni izvor za finansiranje aktivnosti koje su u interesu fondacije, nego i trajni izvor investicionog kapitala koji kontinuirano traži preduzeća i poduzetnike kojima trebaju sredstva za poslovanje. Na taj način društva sa jako razvijenom kulturom fondacija imaju trostruku korist:

1. kapital iz privatnog vlasništva radi na unapređenju društva i rješavanju starih i novih problema sa kojima se suočavaju građani;
2. kapital fondacije kontinuirano podržava razvoj ekonomije i kreiranje novog kapitala u društvu;
3. cijeli proces je van utjecaja masa, tj. prosječnog čovjeka i demokratskog procesa, a umjesto toga je pod kontrolom elite društva koja koristi svoje nadprosječne sposobnosti za realiziranje zadatih ciljeva, bez da se u tom procesu ugrozi samo demokratsko uređenje društva.

Zlatno doba institucije vakufa u BiH

Kako je ranije izloženi koncept društveno korisnog djelovanja vezan za muslimane, islam i vakufe uopće, a posebno za muslimane u BiH? Muslimani predstavljaju društvo koje je svoj život zasnovalo na temeljima tržišta. Arabi su bili trgovci, Poslanik a.s. je bio trgovac, jedna od prvih njegovih aktivnosti nakon hidžre u Medinu je bilo uspostavljanje tržišta, i takav životni pristup na bazi principa baziranim na mehanizmima tržišta se ogledao i u

svim drugim elementima društvenog života među muslimanima. Islam nije izmislio filantropiju, ali je itekako utjecao na način na koji se praktikovala. Do pojave islama, pomaganje osobama u poteškoćama se uglavnom odvijalo unutar porodice. Rimsko carstvo je imalo sistematske načine pomaganja siromašnima (Hawes 1913), a tu ulogu je, nakon njegovog nestanka, preuzela institucija Crkve (Bykov 2015). Muslimani su ipak ponudili čovječanstvu mehanizam koji se praktikuje sve do danas i ne pokazuje znakove odumiranja, a to je mehanizam vakufa (Koehler 2014). Vakuf, kao i zekat predstavlja dio imetka koje individue izdvajaju kako bi pomogli drugim ljudima i/ili društvu. Međutim, vakuf se razlikuje od zekata po tome što se ne koristi direktno za podmirivanje određene potrebe ili postizanje određenog cilja, već se prihodi dobiveni putem vakufa koriste u te svrhe. Kao takav, vakuf predstavlja kontinuirani izvor sredstava za podmirivanje određene potrebe ili cilja sve dok dobro ima sposobnost da proizvodi ekonomsku vrijednost koja rezultira prihodom, odnosno profitom koji se stavlja na raspolaganje za opće dobro. Ustvari, danas cijeli svijet praktikuje ovaj koncept, ali pod terminom “fondacija”, što znači da su svi iznad spomenuti primjeri društveno korisnog djelovanja na bazi fondacija u SAD-u ustvari zasnovani, između ostalog, i na iskustvu i praksi muslimana. To iskustvo se za vrijeme osmanske vladavine u BiH (1463–1878) proširilo i na ovim prostorima, te je imalo jak utjecaj na formiranje institucije vakufa kao instrument društveno korisnog djelovanja u BiH.

Ne želeći ulaziti u previše detalja o raširenosti formiranja vakufa i društveno korisnog djelovanja pojedinaca, bitno je ipak naglasiti da je bh. društvo u periodu osmanske vladavine uživalo slične okolnosti kao što ih sada uživa društvo SAD-a. BiH je imala jaku ekonomsku elitu (koja je doduše u isto vrijeme činila i političku) poput Gazi Husrev-bega, Rustem-paše Opukovića, Mehmed-paše Sokolovića, Ferhad-bega Sokolovića, Hadži Mehmed-bega Karađoza i mnogo drugih pojedinaca koji su se svojim finansijskim sredstvima jako razlikovali od prosjeka, čime je ustvari došlo do formiranja privatnog kapitala koji je omogućavao značajno društveno korisno djelovanje.

1480. godine, Mehmed-beg gradi prvo pokriveno tržište u Sarajevu, 1754, Mehmed-paša Kukavica finansira izgradnju Sebilja, prve fontana ove vrste u Sarajevu, dok Gazi Husrev-begov vakuf 1866. otvara prvu bolnicu u BiH

(Mehmedović 2014). Ovo su samo neki od značajnijih projekata, odnosno vakufa koji mogu poslužiti kao indikator dinamičnosti bh. društva u tom dobu, dok mnogobrojne publikacije Vakufske direkcije Islamske zajednice BiH svjedoče o jako razvijenoj vakufskoj imovini. Jednostavno rečeno, bh. elita je bila nosilac napretka u BiH, koja je svojim djelovanjem postavljala nove društvene standarde, kao što je to trenutno slučaj sa američkom elitom u SAD-u. Tradicija filantropije je bila razvijena, a bh. društvo je imalo jaku i prosperitetnu, ali i dobrotvornu elitu što je rezultiralo značajnim i decentralizovanim društveno korisnim djelovanjem.

Nestanak vakufa i tradicije filantropije u BiH

Prvo narušavanje vakufske i filantropske tradicije u BiH nastaje dolaskom Austro-Ugarske (1878–1918). U tom periodu dolazi do djelimičnog oduzimanja vakufske imovine, ali puno bitnija činjenica je da dolazi do masovne emigracije muslimanskog stanovništva iz BiH prema drugim dijelovima Osmanskog carstva. Po nekim procjenama, čak je 40% stanovništva napustilo BiH (Dervišević 2002), što je rezultiralo značajnim gubitkom ljudskog fonda, ali ponajviše gubljenjem ekonomske elite koja je do tada bila nosilac napretka bh. društva. Dešavanja u periodu vladavine Austro-Ugarske rezultiraju slabljenjem postojećeg kapaciteta za društveno korisno djelovanje, a gubljenje ekonomske elite je rezultiralo nestankom značajnije filantropske aktivnosti koja je do tada imala jaku tradiciju u bh. društvu.

Međutim, još pogubnija dešavanja su nastala nakon Austro-Ugarske, i to u periodu Kraljevine Jugoslavije (1918–1939), Drugog svjetskog rata (1939–1945) a pogotovo period SFRJ (1945–1992). Ne samo da su kontinuirani sukobi i politička nestabilnost vodili uništenju stanovništva i kapitala, te da je nacionaliziranje vakufske imovine rezultiralo apsolutnim kolapsom sistema vakufa na području BiH, ali period socijalističke ideologije na ovim prostorima je rezultirao ideološkim udaljavanjem od tržišnih principa koji su formirali temelj institucije vakufa i filantropije. To ideološko otuđenje na štetu tržišta (kao simbol kapitalizma), te privatnog, individualističnog i poduzetničkog djelovanja a u korist socijalizma i kolektivističkog djelovanja uz implementaciju planske ekonomije je ustvari predstavljalo završni udar na instituciju vakufa i filantropije na ovim prostorima.

U tom procesu nije došlo samo do oduzimanja vakufske imovine koja je predana u ruke političke, nego je eliminirana ekonomska elita, čime je onemogućeno formiranje novih vakufskih kapaciteta. Razlike u dohocima su bile eliminirane, odnosno minimizirane, ali je time društvo izgubilo svoju strukturu i hijerarhiju, te isto tako više nije bilo elite koja je imala osjećaj da treba da individualno brine za društvo. Država je jednostavno preuzela svu brigu o društvu, i nije više bilo potrebe, odnosno želje, a ni mogućnosti za individualno djelovanje. Za sve potrebe koje su imali, građani su se obraćali funkcionerima, administratorima, i nosiocima socijalističkog sistema SFRJ-a.

BH društvo danas

Rezultat historijskog toka kakav je imala BiH u postosmanskome periodu je okretanje od privatnog, decentralizovanog, individualističnog prema centralističkom djelovanju, tj. djelovanju preko državnog mehanizma i sistema. Trenutni indikatori ukazuju na to da se još uvijek nismo vratili tradicionalnim vrijednostima (ako osmanski period uzmemo za mjerodavan). I nakon više od 20 godina nezavisnosti, uspješnost procesa tranzicije u tržišnu ekonomiju ne pokazuje rezultate, a što se ogleda kroz razne indikatore poput Indeksa ekonomskih sloboda kanadskog Fraser Instituta koji BiH pozicionira na 97. mjesto od ukupno 162 ekonomije sa ocjenom 6,6/10 (deset znači ekonomija najbliža tržišnoj), što predstavlja marginalan napredak od plasmana u 2005. godini sa ocjenom 6,18/10 (Vásquez & Porčnik 2018). Alternativni Indeks ekonomskih sloboda američke Heritage fondacije doduše bilježi napredak od ocjene 48,8/100 iz 2005. godine na 61,9/100 u 2019. godini, još uvijek svrstavajući BiH u kategoriju ekonomski restriktivnih država (Miller, Kim, & Roberts 2019). Indeks lakoće poslovanja, kojeg izdaje Svjetska banka, svrstava BiH na 89. mjesto od 190 ekonomija, sa ocjenom 63,82/100, što opet predstavlja značajan pomak u odnosu na 2010. godinu kada je ocjena iznosila 58,65/100 (World Bank 2019a).² Generalno, indikatori potvrđuju postojanje internog otpora realizaciji tranzicije, te da je sam proces iniciran ne željom domaćih, nego stranih struktura koji žele BiH da transformiraju i uključe u blok tržišnih i demokratskih država.

2 Indeksirano po metodologiji 17-19.

Poduzetništvo je na veoma slabom nivou. Po zadnjim statistikama objavljenim od strane Svjetske banke, u 2016. godini na 1,000 stanovnika u BiH je bilo registrovano samo 1,1 novo preduzeće, dok je u istom periodu u Hrvatskoj broj iznosio 4,9, u Bugarskoj 10,8 a u Estoniji čak 20,7 (World Bank 2019b). Državni sektor još uvijek predstavlja najvećeg potrošača i pokretača ekonomije, s obzirom na to da ukupni javni rashodi iznose procijenjenih, čak 43% (IMF 2019) od ukupnog BDP-a države. Također možemo reći da su sve vodeće nevladine organizacije koje djeluju u BiH ipak vladine, pošto su skoro svi fondovi kojim raspoložu stavljene na raspolaganje od inostranih interesnih organizacija, poput razvojnih agencija, ambasada i međunarodnih fondacija. Najpoznatija organizacija koja ima jak utjecaj u bh. javnosti, Centri Civilnih Inicijativa (CCI), među svojim donatorima nema ni jednog domaćeg, nego sve inostrane organizacije koje se mogu okarakterisati kao vladine.³ Vodeća neprofitna korporacija Fondacija Mozaik također među svojim donatorima nema ni jedno domaće lice (Mozaik 2019).

Bosna Bank International dd (BBI Banka), koja je dobila više puta i nagradu za društveno odgovorno poslovanje nije u domaćem vlasništvu, a glavni dioničar je Islamska razvojna banka, koja za cilj i ima da kreira pozitivan utjecaj u društvima u kojima djeluje. Sama organizacija Mreža za izgradnju mira koja je BBI Banci dodijelila ovu nagradu je također ovisna o inostranim donatorima, odnosno nema nijednog značajnog domaćeg sponzora (Mreža za izgradnju mira 2017). Da budemo jasni, daleko od toga da se među bh. građanima ne dešava nikakva društveno odgovorna aktivnost, ali u skladu za prethodno iznesenim statistikama, ta aktivnost se razvija u sklopu državno-administrativnog aparata u vidu mnogobrojnih subvencija i grantova. Naravno da ovakva situacija utiče i na instituciju vakufa, kao kvaziprivatnog, nevladinog i nepartijskog mehanizma društveno korisnog djelovanja. Kao što je spomenuto na početku, cijeli aparat bh. društva je još uvijek u modalitetu socijalističkog sistema u kojem pojedinac nema ulogu da proaktivno djeluje, nego da ispunjava ono što mu se nalaže. Osobe koje u takvim sistemima uspijevaju da izbiju iznad prosjeka samim

3 Donatori koji su spomenuti na web stranici su: Ambasada Kraljevine Holandije u BiH, Balkanski fond za demokratiju, Caritas Švicarske, Charles Stewart Mott Fondacija, Delegacija Evropske unije u Bosni i Hercegovini, Microsoft Corporation, Swedish International Development Cooperation Agency SIDA, Vijeće Evrope (CCI 2019).

svojim uspjehom krše socijalistički kriterij ekonomske i klasne jednakosti, te samim time predstavljaju prestupnike društveno prihvaćenih normi, i u jednoj mjeri uopće ne mogu da imaju ulogu pozitivnih članova društva.

Budućnost vakufa u BiH

Institucija vakufa ima težak teren za funkcioniranje. Pored pravne borbe za povratak oduzetih vakufa, pred sobom ima jednu puno težu bitku, i to ideološku. Da bi institucija vakufa ponovo oživjela i postala ključni faktor djelovanja u društvu, potrebno je prvo da se formira ekonomska elita, i to dobrotvorna, a uslov za takav tok događaja je društvo koje naginje više individualističkom/decentralizovanom umjesto kolektivističkom/centralizovanom djelovanju, tj. protržišnom umjesto prodržavnom sistemu, uz jak set moralnih i etičkih vrijednosti koji će rezultirati željom za činjenjem dobra. Da bi se postigli spomenuti efekti, potrebno je nastaviti promovirati vrijednost dobročinstva, ali isto tako promovirati i filozofiju tržišta i odobravanje formiranja elite (pogotovo ekonomske) koja treba da bude nosilac filantropije u BiH. Islamska zajednica bi u tom procesu mogla igrati ključnu ulogu s obzirom na to da još uvijek uživa poziciju autoriteta među bh. stanovništvom. Jednostavno rečeno, ako ne oživimo koncept društvene elite, onda ne možemo oživjeti ni vakufe kao sredstvo društveno odgovornog djelovanja elita.

Literatura

- Bill & Melinda Gates Foundation (2019). What we do. Preuzeto sa: <https://www.gatesfoundation.org/What-We-Do>
- Bykov, A. A. (2015). The Origin of Christian Charity. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 166, 609-615. doi:<https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.12.582>
- CCI (2019). Sadašnji donatori CCI-a. Preuzeto sa: <http://cci.ba/pages/1/35/8.html>
- Children's Hospital Colorado Foundation (2018). *2017 Annual Report*. Preuzeto sa: <https://www.childrenscolorado.org/about/mission/annual-report/>
- Collier, S. (2019, 21.02.). Top 10 Universities for Business & Management. Preuzeto sa: <https://www.topuniversities.com/university-rankings-articles/university-subject-rankings/top-business-schools-2019>
- Dervišević, A. (2002). Stanje i problemi bošnjačke dijaspore. *Redovna tribina Vijeća kongresa bošnjačkih intelektualaca*. Preuzeto sa: http://vkbi.open.net.ba/Aktuelnosti/020703_files/AlagaDervisevic.htm - _ftnrefz
- Harvard Management Company (2019). Serving Harvard University. Preuzeto sa: <https://www.hmc.harvard.edu/>
- Hawes, A. B. (1913). Charities and Philanthropies in the Roman Empire. *The Classical Weekly*, 6(23), 178-181. doi:[10.2307/4386743](https://doi.org/10.2307/4386743)
- Hayek, F. A. v. (2001). *The road to serfdom*. London: Routledge.
- IMF (2019). World Economic Outlook Database.
- Koehler, B. (2014). *Early Islam and the Birth of Capitalism*: Lexington Books.
- Marx, K. (1959). *Das Kapital, a critique of political economy*: Chicago: H. Regnery, 1959.
- Mehmedović, A. (2014). *Vakufi sa područja općina Stari Grad i Centar Sarajevo – Nekad i sada*. Sarajevo, Bosnia and Herzegovina: Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini – Vakufska direkcija Sarajevo.
- Miller, T., Kim, A. B., & Roberts, J. M. (2019). *2019 Index of Economic Freedom*.
- Mozaik (2019). Financial and other partners. Preuzeto sa: <https://mozaik.ba/index.php/2018/04/16/our-partners/>
- Mreža za izgradnju mira (2017). Donatori i partneri Mreže mira. Preuzeto sa: <https://www.mreza-mira.net/donatori-partneri/>
- Shorrocks, A., Davies, J., & Lluberas, R. (2018). *Global Wealth Report 2018*.
- Smith, A. (1993). *The Wealth of Nations*: Hackett Publishing Company.
- Smithsonian (2018). *2017 Annual Report*. Preuzeto sa: www.go.si.edu/annualreport
- Smithsonian (2019). James Smithson and the Founding of the Smithsonian. Preuzeto sa: <https://www.si.edu/about/history>
- The Heritage Foundation (2019). About Heritage. Preuzeto sa: <https://www.heritage.org/about-heritage/mission>
- The Securities and Exchange Commission (2018). BILL & MELINDA GATES FOUNDATION TRUST FORM 13F INFORMATION TABLE. Preuzeto sa: https://www.sec.gov/Archives/edgar/data/1166559/000110465918068485/xslForm13F_X01/a18-40131_1informationtable.xml
- Vásquez, I., & Porčnik, T. (2018). *The Human Freedom Index 2018*.
- Weber, M. (1904). *Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*. Tübingen.

- Wikipedia contributors (2019a, 21. 4.) Harvard University endowment. Preuzeto sa: https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Harvard_University_endowment&oldid=893480032
- Wikipedia contributors (2019b, 19. 4.) List of wealthiest charitable foundations. Preuzeto sa: https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=List_of_wealthiest_charitable_foundations&oldid=893185070
- World Bank (2019a). Doing Business.
- World Bank (2019b). World Bank Open Data.

VAKUF KAO DETERMINANTA RAZVOJA SISTEMA SOCIJALNE SIGURNOSTI

Sažetak

Savremene teorije socijalne politike u fokusu svoga interesovanja postavljaju socijalnu sigurnost i to u kontekstu zastupljenosti aktera koji determiniraju uspostavu adekvatnog sistema socijalne sigurnosti u savremenom dobu. Posljednjih decenija država gubi dotadašnju ulogu „socijalnog garanta“ te socijalna sigurnost postaje sve više odgovornost pojedinca u kontekstu tržišnog djelovanja. Pojava drugih aktera na polju socijalnih usluga (privatnog, NVO, vjerskih organizacija, neformalnog sektora...) predstavlja alternativu osnaživanja pojedinca na putu postizanja pune socijalne sigurnosti. U tom kontekstu posmatramo ulogu institucije vakufa kao javnog dobra, trajno obezbjeđenog od rizika tržišta, koji može i treba imati iznimno značajnu ulogu „osnaživača“ sistema socijalne sigurnosti. Koristeći se teorijskom analizom autor u svom radu argumentira komplementarnost vakufa sa odlikama savremenog sistema socijalne sigurnosti na temelju historijskog iskustva u funkcioniranju institucija vakufa u pogledu jačanja razvoja urbanih centara i jačanja sveukupnog sistema socijalne sigurnosti društva.

Ključne riječi: socijalna sigurnost, vakuf, država, savremeni izazovi, komplementarnost

Uvod

Kroz ukupnu historiju ljudi su se suočavali sa različitim rizicima koje donose nezaposlenost, bolest, glad, starost i mnoga druga nepovoljna stanja u kojima se pojedinac ili grupa može naći. Socijalni rizici su oduvijek bili direktna prijetnja ekonomskoj i socijalnoj stabilnosti pojedinca, manjih grupa ali i cijelog društva. Otuda i kontinuirana briga državnih institucija za razvoj sistema koji će garantirati minimum socijalne sigurnosti građanima i na taj način im njihov život učiniti ugodnijim a životnu perspektivu izvjesnijom. Potreba za sistemskim rješavanjem problema socijalne sigurnosti posebno dolazi do izražaja kada se pojavljuje ubrzan industrijski razvoj na tlu Evrope. Velika potreba za radnom snagom koja će opsluživati nova industrijska postrojenja uzrokuje nagli razvoj urbanih centara. Stanovništvo napušta svoja vjekovna ognjišta i iz uglavnom ruralnih područja preseljavaju se u urbane centre koji im nude sigurniju zaradu i veću socijalnu sigurnost. Prelazak sa tradicionalnog modela temeljen na porodičnom sistemu socijalne sigurnosti na novi društveni oblik socijalne sigurnosti za državu predstavlja ogroman izazov na putu razvoja sistema koji bi građanima pružili što je moguće veću stabilnost. Intenzivan razvoj ovih sistema počinje krajem 19. stoljeća a svoj vrhunac doživljava sa razvojem države blagostanja u drugoj polovici 20. stoljeća. Međutim, velikim društvenim promjenama (raznim vrstama globalnih kriza, sve većim procentom starog stanovništva, značajnim procentom nezaposlenih i dr.) te globalizacijom koja je otvorila mogućnosti globaliziranju izazova i na taj način dovela do nadnacionalizacije socijalnih (i svakih drugih) problema, država gubi bitku sa izazovima i postaje nedovoljno snažna da sama sačuva svoj suverenitet i pruži dostatnu socijalnu sigurnost svojim građanima.

Socijalna sigurnost u savremenom kontekstu

Socijalnu sigurnost u savremenom dobu definišemo kao „skup socijalno političkih mjera, koje jedna država poduzima sa ciljem da svoje stanovništvo osigura od socijalnih rizika (bolest, materinstvo, nezaposlenost, invalidnost, starost, siromaštvo i sl.) i prevaziđe stanje nesigurnosti“ (Pisarić, prema Kosanović, 2011: 17). Vidanović (2006: 367) definira pojam socijalne sigurnosti „u institucionalnom smislu, socijalna sigurnost je temelj organizacije

socijalne države sa svim ustanovama koje takvu mogućnost obezbjeđuju. Socijalna sigurnost podrazumijeva i stabilnost društvenog položaja, materijalnih i kulturnih uslova života, mogućnost produkcije i reprodukcije života, stvaranje uslova za obavljanje radnih i društvenih uloga...“

Ono što je karakteristika savremenih teorijskih pristupa socijalne politike je da u fokus svoga interesovanja postavljaju socijalnu sigurnost i to u kontekstu zastupljenosti aktera koji determiniraju uspostavu i razvoj adekvatnog sistema socijalne sigurnosti u savremenim okolnostima (Perišić 2011). S obzirom na to da savremena država sve više gubi tlo pod nogama u borbi sa socijalnim rizicima, značajan dio prostora socijalnih usluga ostaje nepokriven što predstavlja potrebu, ali i šansu za nove socijalne aktere koji svojim djelovanjem nastoje sačuvati dostignutu razinu socijalne sigurnosti. Privatni sektor, nevladine organizacije, vjerske zajednice, neformalne grupe i drugi oblici organizovanog djelovanja postaju nezaobilazni akteri na polju socijalnih usluga. Uloga države bi trebala da bude manje striktna, više regulatorna s ciljem postizanja sinergije djelovanja različitih aktera uz napomenu da njeno djelovanje ne bi bilo dominantno na polju pružanja socijalnih usluga. Preuzimanje rizika za stanje pojedinca od strane države tradicionalno je bila praksa i osnovni zadatak djelovanja socijalne države. Međutim, u savremenom kontekstu rizik je podijeljen između države i pojedinca, a pružanje pomoći se razumijeva kao podstrek pojedincu u njegovom aktiviranju na putu postizanja zacrtanih ciljeva. „Sposobnost društva da svima osigura blagostanje podrazumijeva odgovornost svih dijelova tog društva. Tokom 20. stoljeća obično se smatralo da je, pored bitne uloge koju ima porodica i tradicionalne veze, blagostanje odgovornost države (welfare state), dok su preduzeća bila odgovorna za ekonomski razvoj. Ekonomski problemi tokom posljednjih dekada, te globalizacija ekonomije pokazali su da taj model više ne zadovoljava i da zajednička dobrobit treba biti cilj koji će dijeliti svi socijalni čimbenici društva (welfare society), uključujući državu, preduzeća i građane“ (Revidirana strategija socijalne kohezije Vijeća Evrope, član 17). Zbog toga kažemo da poznati sociolog Gidens ima pravo kada predlaže promjenu termina znanstvenog dijaloga; te umjesto o „socijalnoj državi“ da se rasprava vodi o „društvu pozitivne socijalne pomoći“ u kojem država ima značajnu ulogu ali ne i dominantnu. Dakle, država bi imala podsticajnu ulogu, odnosno, ulogu garanta opredjeljenja za razvoj

pozitivnog socijalnog društva dok su pojedinci, u takvom podsticajnom okruženju, prepušteni sami sebi da se snalaze kako znaju i umiju.

Izazovi socijalnoj sigurnosti u Bosni i Hercegovini

Dvije su osnovne karakteristike savremenog bosanskohercegovačkog društva: 1. prihodovno je jako siromašno, i 2. demografski izraženo staro sa jednom od najnižih stopa nataliteta na cijelom tlu Evrope već dvije decenije. U takvim okolnostima jačanje sistema socijalne sigurnosti, radi sigurnije budućnosti društva, je jedan od imperativa. U teorijskom pristupu razmatranja prihvatljivog modela socijalne sigurnosti uočavamo dva temeljna pravca: Prvi je humanističkog usmjerenja i zasniva se na širenju lepeze socijalnih prava dostupnih građanima, i drugi, ekonomski koji na sistem socijalne sigurnosti gleda kao na veliki trošak kojeg je potrebno što snažnije kontrolirati. Pronalaženje srednjeg puta koji će uspostaviti određenu ravnotežu između ova dva pristupa je model kojim se služi većina naučnih analiza (Adilović 2015). Veliki broj nezaposlenih, poginulih boraca u proteklom ratu i njihovih porodica, veliki broj ratnih invalida, niske penzije, slabost sistema zdravstvenog osiguranja a pri tome slabo razvijena ekonomija i nedostatak jasne vizije razvoja socijalne politike u budućnosti Bosnu i Hercegovinu postavljaju u poziciju u kojoj se teško mogu osjetiti blagodati sistema socijalne sigurnosti. Sa sve jačim i izraženijim socijalnim rizicima naše društvo se teško nosi a u budućnosti će se stanje još dodatno usložnjavati, uvažavajući činjenično stanje vezano za negativne demografske trendove. Iznalaženje novih aktera na polju socijalnih usluga koji mogu biti izvori socijalne sigurnosti je prioritarna aktivnost u kontekstu osnaživanja postojećeg sistema s ciljem postizanja zadovoljavajuće razine njegove funkcionalnosti.

Vakuf i sistem socijalne sigurnosti

Vakuf kao jedna od temeljnih institucija državnog sistema socijalne sigurnosti je u Bosni i Hercegovini prisutan od dolaska Osmanlija na prostore Balkana. Nezaobilazna uloga vakufa u razvoju urbanih centara u Bosni i Hercegovini je trajno obilježila karakter razvoja lokalnih zajednica u pogledu ekonomskih, kulturnih i drugih društvenih aktivnosti. „Vakifi su kroz

bogatu bosanskohercegovačku historiju gradili: džamije, mektebe, medrse, mostove, česme, hamame, hanove, kuće, mlinove, pekare i dr.“ (Halilović 2013: 35). Poznati putopisac Evlija Čelebi u svom čuvenom Putopisu bilježi detaljne informacije o zastupljenosti vakufskih ustanova i njihovoj ulozi u organizaciji društvenih aktivnosti u tom vremenu. U to vrijeme gotovo da nije bilo značajnije urbano mjesto na cijelom Balkanu a da nije svoj razvoj i društveni život temeljilo na ustanovama vakufa. Kao primjer poslužit ćemo se kratkim opisima vakufskih dobara u Sarajevu sredinom 17. stoljeća kada je Čelebi boravio u njemu: „Prema podacima grčkih i latinskih historičara ovaj šehar se u početku sastojao od deset-petnaest bijednih koliba. Kasnije, u doba Fatiha dolje u šeharu gdje je sada Careva džamija sagrađen je veliki dvor (saraj) po kome je šehar dobio svoje ime... U Sarajevu ima sedamnaest hiljada kuća prizemnih i na sprat koje su građene od tvrdog materijala... ima sto sedamdeset i sedam bogomolja s mihrabom... u Sarajevu ima stotinu mesdžida... na osam mjesta predaje se memorisanje (hifz) i čitanje časnog Kur’ana na sedam arapskih dijalekata... na deset mjesta izučava se islamska tradicija (hadis)... Na stotinu i osamdeset mjesta postoje osnovne škole i odgajališta... U Sarajevu ima četrdeset i sedam derviških tekija... U ovom šeharu ima preko stotinu i deset česama iz kojih teče zdrava voda... Na tri stotine mjesta postoje sebilji gdje žedni ljudi piju vodu... Ima sedam stotina bunareva koji se koriste zimi jer pojedine česme zalede... Ima sto sedamdeset i šest vodenica... ima pet privlačnih javnih kupatila i još oko šest stotina i sedamdeset kupatila u gospodarskim kućama... Na tri mjesta se nalaze karavan saraji poput gostoljubivih domova. Tu besplatno konače putnici i namjernici... Postoji osam kuća za samce... U čaršiji u svemu ima hiljadu i osamdeset dućana koji su uzor ljepote... Na rijeci Miljacki ima sedam tvrdih mostova... pošto u ovom šeharu nema miševa mačka se rijetko viđa... u šehar Sarajevu postoje na sedam mjesta javne kuhinje (imareti) u kojima putnici i namjernici, đaci i muhadžiri obilno dobijaju besplatno hranu“ (Čelebi 1967: 101-120).

Sveukupan razvoj Bosne i Hercegovine uveliko se temelji na vakufima a posebno je njegova uloga značajna u ekonomskom, kulturnom, vjerskom, edukativnom i općem društvenom razvoju. Konkretna namjena vakufske imovine određena je voljom vakifa koja je sadržana u posebnom pravnom dokumentu (vakufnama) koju je sačinio nadležni sud. Uvidom u namjene

vakifa jasno učavamo da se vakufska dobra dijele u dvije osnovne grupe. „u svakom vakufu jasno se mogu izdvojiti dvije osnovne grupe sadržaja: 1. Vakufski sadržaji koji instituciji vakufa osiguravaju određene prihode za njegovo nesmetano funkcioniranje. Tu spadaju razni građevinski objekti: hanovi, dućani, magaze, različite zanatske radnje, kuća i kućišta, vrtovi, bašče, oranice, njive, voćnjaci, livade i pašnjaci, šume i dr. U ovu grupu spadaju i materijalna sredstva u novcu ili plemenitim materijalima koji se daju na zajam korisnicima uz interes i na taj način povećavaju ekonomsku mogućnost vakufa. 2. Sadržaji koji zbog vršenja raznih javnih i uslužnih gradskih funkcija i djelatnosti troše materijalna sredstva prikupljena putem zakupa, kirije, idžare ili zajma na ime prethodno navedenih sadržaja. Ovoj drugoj grupi pripadaju razni objekti i razne djelatnosti javnog, vjerskog, kulturnog, prosvjetnog i komunalno-higijenskog, dobrotvornog i drugog karaktera kao što su hamami, sahat-kule, džamije, mesdžidi, tekije, biblioteke, mektebi, medrese, vodovodi, česme, mostovi, karavan-saraji, javne kuhinje, greblja i dr. Prihodi vakufa su se trošili kao rashodi za održavanje i obnavljanje objekata, za finansiranje njihovih gradskih djelatnosti, plaće raznim službenicima, izdržavanje učenika, siromaha, nemoćnih, pa i za vakufsku administraciju“ (Halilović 2013 prema Vresk 1980: 25).

Vakuf u aktuelnom vremenu

Jako je puno histrijskih izvora koji detaljno objašnjavaju vrste i namjene vakufske imovine. Za potrebe našeg rada spomenut ćemo samo osnovne značajke institucije vakufa koje su u direktnoj relaciji sa mogućom ulogom vakufa u savremenom dobu a u kontekstu jačanja socijalne sigurnosti. Dakle, koliko god jasna činjenica da su vakufi kroz historiju imali značajnu ulogu u organizaciji društva i državne administracije, postavlja se pitanje da li je moguća revitalizacija vakufa u naše vrijeme kao značajnog aktera na polju socijalnih usluga? Da li je ideja vakufa komplementarna sa savremenim sistemom socijalne sigurnosti i organizacije društvene administracije savremenih evropskih država?

U radu smo ranije spomenuli karakteristike sistema socijalne sigurnosti i okolnosti koje oblikuju napore savremene države u nastojanju da osigura svoje građane od rizika. S obzirom na to da je savremena država pred velikim izazovima, sa kojima teško sama može izaći na kraj, za istu je od velikog

značaja doprinos bilo kojeg aktera koji će na sebe preuzeti dio odgovornosti za rizike sa kojima se građani susreću. Temeljem uvida u osnovna obilježja vakufa sa sigurnošću možemo kazati da je vakuf veliki potencijal koji može biti stavljen u funkciju razvoja sistema socijalne sigurnosti i u aktuelnom vremenu. Dobrim upravljanjem vakufskom imovinom uz poštivanje volje vakifa, vakufski potencijal će sigurno biti od velike pomoći savremenim društvima. U argumentiranju naših tvrdnji nastojat ćemo ukazati na osnovne karakteristike, i komparativne prednosti vakufa u kontekstu jačanja sistema socijalne sigurnosti.

Vakuf je ustanovljen na principu međugeneracijske solidarnosti s ciljem kontinuiranog djelovanje bez vremenskog ograničenja. Većina savremenih sistema socijalne sigurnosti danas počiva upravo na ovom principu i na taj način jača solidarnost među različitim generacijama što je od presudnog značaja za jačanje socijalne kohezije društva i njegove samostalnosti (Džarullah 2013).

Vakuf je ekonomski samoodrživ. Ustanovljen je na principima stabilnog samofinansiranja tako što vakufske ustanove osiguravaju potrebna sredstva za finansiranje rada svojih ustanova i njihovo trajno održavanje. Vakufi ne ovise o budžetu države i nisu opterećenje za državu niti organe lokalne zajednice.

U svojoj prirodi su neprofitabilnog karaktera tako da zakoni tržišta imaju jako reduciran utjecaj na funkcionalnost vakufa i realizaciju njegovih aktivnosti. Izrazito visok stepen dekomodifikacije od tržišta vakufu daje komparativnu prednost u savremenom kontekstu koji je u velikoj mjeri podređen (rizicima) tržištu u svim domenima života.

Poseban izazov za savremena društva jeste princip uspostave socijalne pravde kao temelja izgradnje pravednih, solidarnih i suosjećanih društava. Na putu uspostave socijalne pravde stoji nejednaka raspodjela nacionalnog bogatstva što je uvod u društveno raslojavanje koje društvo trajno destabilizira i dokida svaki oblik socijalne sigurnosti. „Moderna preraspodjela ne sastoji se u tome da se bogastvo prenese s bogatih na siromašne ili barem ne eksplicitno. Sastoji se u finansiranju javnih službi i podjednakih nadomjesnih dohodaka, naročito na području obrazovanja, zdravstva i penzija“ (Piketty 2015: 514). Proces uvakufljenja predstavlja izuzetan način preraspodjele bogatstva u korist građana kao trajnog dobra kojeg se vakif trajno odriče.

Poznati sociolog Gidens (2009) ukazuje na smanjenje ekonomske nejednakosti pomoću preraspodjele nacionalnih dobara putem oporezivanja, kao vrlo značajnog metoda jačanja jednakosti, koji otvara put ka uspostavi socijalne pravde. Ukazuje da je na prostoru EU upravo ovakva raspodjela uslovlila značajno smanjenje socijalnih razlika što je, ujedno, dalo zamaha izjednačavanju šansi svim građanima. I drugi teoretičari socijalne politike (Sen) ukazuju na smanjenje ekonomske nejednakosti pomoću preraspodjele nacionalnih dobara putem oporezivanja, kao vrlo značajnog metoda jačanja jednakosti, koji otvara put ka uspostavi socijalne pravde. S obzirom na to da je proces uvakufljenja na dobrovoljnoj osnovi i da su vakifi svojim postupkom tragali za Božijom milošću tako što su uvakufljavali najvrednije dijelove svoga imetka (što je praksa još od doba Poslanika, a.s.) vrijednosti uvakufljene imovine je izuzetno velika. Objekti u užem urbanom centru na prvoklasnim lokacijama su velike materijalne vrijednosti. Takav način stavljanja privatnog bogatstva na uslugu građanima u vidu trajnog dobra predstavlja sjajan primjer uspostavljanja socijalnog balansa, smanjenja socijalnih razlika temeljenih na bogatstvu i divan primjer socijalno osjetljivog djelovanja. Ovakvi primjeri bi u savremenom dobu bili od izuzetne koristi u kontekstu osnaživanja sistema socijalne sigurnosti.

Uvidom u prasku uvakufljenja i namjere vakifa uočavamo još jednu bitnu značajku vakufa koja je za kontekst Bosne i Hercegovine jako važna. Osnovna namjena i korist koju je vakuf osigurao društvu jeste usmjerana na općedruštvene korisne aktivnosti. Vakuf jeste vijekovima dio državnog sistema i kao takav svoj potencijal usmjeravao je na opću društvenu dobrobit. Finansiranje vjerskih objekata i aktivnosti samo su jedna (manji dio) od aktivnosti koja je finansirana vakufskim sredstvima. Vrlo često se u Bosni i Hercegovini pogrešno razumijeva, s obzirom na to da jedino Islamska zajednica vodi aktivnu brigu o vakufima, da je osnovna namjera vakufa finansiranje vjerskih aktivnosti. Razumijevanje uloge vakufa kroz njegovu poziciju koju je imao u društvu kroz historiju i dosljednom primjenom želje vakifa savremena percepcija vakufa bi se temeljito promijenila. Za odgovorne osobe u zakonodavnoj vlasti u BiH od izuzetne važnosti je da razumiju da je revitalizacija vakufa u najvećoj mjeri interes države i bosanskohercegovačkog društva a samo jednim malim dijelom bi direktnu korist imala Islamska zajednica. Zato je neophodno donijeti adekvatne i

pravedne zakonske pretpostavke da se vakufska imovina zaštiti i omogući njena primjena shodno njenoj namjeni. Na taj način ćemo ostvariti snažan podstrek razvoju sistema podrške građanima i osnažiti sveukupnu socijalnu sigurnost u društvu.

Zaključak

Socijalna sigurnost kao osnovna odrednica kvalitete života u savremenom društvenom kontekstu predstavlja primarni cilj socijalne države u aktuelnom dobu. Korisnici socijalnih usluga nikada nisu bili zahtjevniji (sve više kategorija društva koje ovise o različitim oblicima državne pomoći) dok pružanje socijalnih usluga iziskuje sve više novca što za državu znači visoko postavljenu ljestvicu koju će i najjače država teško samostalno dokučiti. Takvo stanje otvara mogućnost za značajniji angažman novih aktera na polju socijalnih usluga koji su spremni preuzeti određene rizike na sebe i na taj način biti podrška državi u uspostavi prihvatljive razine socijalne sigurnosti.

Vakuf sa svojim specifičnim karakteristikama trajnog dobra, trajno obezbijedenih vlastitih izvora finansiranja, izražene dekomodifikacije od tržišta, djelovanja na principu razvoja sistema međugeneracijske solidarnosti, djelovanjem koje za svoj cilj ima trajnu dobrobit na polju socijalnih usluga za sve građane bez ikakve diskriminacije po bilo kojem obilježju, te velike efikasnosti po pitanju pravedne raspodjele nacionalnog bogastva u korist socijalno osjetljivih kategorija predstavlja vanrednu priliku za društvo da dobije ozbiljnog partnera u kontekstu jačanja sveukupnog dobra i socijalne sigurnosti.

Pravno jasno definirana uloga vakufa i njegova komplementarnost sa pravnim sistemom savremenih društava u potpunosti ostvaruje pretpostavke za inkorporiranje vakufa u pravno-socijalni sistem društva kao ravnopravnog partnera na putu postizanja što bolje razine društvenog blagostanja.

Više puta ponovljena, ali još uvijek nedovoljno čujna, činjenica jeste da je revitalizacija uloge vakufa od općeg društvenog interesa koji višestruko prevazilazi interes jedne vjerske zajednice. Donošenjem adekvatnih zakonskih rješenja koja će omogućiti vakufu djelovanje u njegovom punom kapacitetu u najviše bi koristilo državi, odnosno, bosanskohercegovačkom

društvu. Zato smatramo da je vraćanje uloge vakufima u društvu koja im i pripada interes države koji se treba rješavati što je moguće prije. Najveću odgovornost za neaktiviranje vakufskih potencijala nose aktuelne zakonodavne vlasti koje bi trebale da se u svome djelovanju vode interesima građana od kojih je i revitalizacija vakufa. Iskreno se nadamo da će ubrzo doći do razvoja svijesti kod odgovornih za ovo pitanje jer su složeni socijalni rizici sve izraženiji i u bližoj budućnosti mogu ozbiljno ugroziti funkcionalnost sistema socijalne sigurnosti.

LITERATURA:

- Adilović, M. (2015), *Karakteristike pozitivnog sistema socijalne sigurnosti u aktuelnom vremenu*, Socijalni rad – časopis o socijalnoj i dječijoj zaštiti i NVO, Društvo socijalnih radnika Ze-Do kantona, br. 16, str. 13-17, godina VIII, decembar, 2015.
- Čelebi, E. (1967), *Putopis*, Sarajevo, Svjetlost.
- Džarullah, A. i sar. (2013), *At-tarbijah al-vakfijah*, Kuwait: Javna uprava vakufa.
- Gidens, E. (2009), *Evropa u globalnom dobu*, Clio, Beograd
- Halilović, N. (2013), *Historijat, trenutno stanje i perspektive vakufa u Bosni i Hercegovini*, u Vakufi u Bosni i Hercegovini – zbornik radova, Sarajevo: Vakufska direkcija Rijaseta islamske zajednice.
- Perišić, N. (2011), *Promena aktera socijalne sigurnosti*, Godišnjak Socijalna politika i socijalni rad, br. 5, juni 2011. Beograd: Fakultet političkih nauka.
- Piketty, T. (2015), *Kapital u dvadeset prvom vijeku*, Sarajevo: Baybook.
- Pisarić, J. (2016), *Ciljevi i sadržaj svremenih sistema socijalne sigurnosti*, u Sistemi socijalne sigurnosti, Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Puljiz, V. i sar. (2005), *Socijalna politika*, Zagreb: Pravni fakultet.
- Vidanović. I. (2006), *Rečnik socijalnog rada*, Beograd: Društvo socijalnih radnika Srbije.

Pregledni naučni rad

Doc. dr. sc. Ajdin Huseinspahić

Pravni fakultet Univerziteta u Zenici

ahuseinspahic@prf.unze.ba

STATUS OPĆEKORISNIH POKLONA U ANTIČKOM RIMU S OSVRATOM NA UGOVOR O POKLONU I MODALITETE UVAKUFLJENJA IMOVINE U BOSANSKOHERCEGOVAČKOM PRAVNOM SISTEMU

Sažetak

Bosna i Hercegovina je zemlja eurokontinentalnog, odnosno romansko-germanskog pravnog sistema. To znači da su temeljne normativne postavke pravnog sistema kao i principi pravne regulacije unutar pojedinih pravnih grana u Bosni i Hercegovini pravno usidreni upravo u moru romansko-germanske pravne tradicije. Pri tome trebamo imati u vidu da su i drugi pravni sistemi, poput onog šerijatskog, socijalističkog ili anglosaksonskog, na ovim prostorima ostavili neizbrisive tragove. No, i pored toga pretežni utjecaj na naš pravni sistem je imalo pandektno pravo. Tako je i pravna priroda pojedinih pravnih poslova, regulisanih mnogobrojnim zakonskim propisima u Bosni i Hercegovini, identična onoj kakva je bila u antičkom rimskom pravu. Jedan od rijetkih pravnih instituta koji se na ovim prostorima zadržao kao recidiv osmanskog pravnog sistema je vakuf, koji se zbog svoga karaktera identičnog onom rimskom fideikomisu, ali i zbog aktivnosti bosanskohercegovačkih muslimana na njegovom očuvanju kao

i „pravno-političkoj“ korektnosti austrougarske okupacione vlasti, zadržao i očuvao sve do danas.

S tim u vezi pravna dejstva svih vrsta poklona, u pozitivnom pravu Bosne i Hercegovine su naslonjena na rimsku pravnu tradiciju. S obzirom na to i općekorisni pokloni u bosanskohercegovačkom građanskom pravu proizvode posljedice svojstvene zemljama eurokontinentalne pravne tradicije. Općekorisni pokloni su tako kroz historiju proizvodili specifična pravna dejstva, drugačija od pravnih dejstava drugih vrsta poklona. Dok je poklonima svojstvena mogućnost njihovog opozivanja, vraćanja, umanjani ili poništenja, s druge strane poklonima od općeg interesa ta svojstva nisu imanentna. Razlog tome možemo tražiti u samom karakteru općekorisnih poklona, koji su, kako iz njihovog naziva proističe, usmjereni ka zadovoljenju interesa i potreba šire društvene zajednice. S tim u vezi, u radu su fokusirana normativna rješenja koja omogućavaju pobijanje ugovora o poklonu, ali i ona koja to zabranjuju zbog općekorisnosti samog poklona.

Sve do sredine XIX vijeka vakufi su bili prepoznati kao pozitivno-pravni institut u BiH, da bi nakon uspostavljanja nove vlasti, poslije Drugog svjetskog rata, isti bili istisnuti iz pozitivno-pravnog poretka. S tim u vezi, danas je potrebno prilikom uvakufljenja imovine, poštujući pravni poredak u BiH, sam čin uvakufljenja imovine *zaodjenuti* u određen oblik pravnog posla. Zbog mogućnosti pobijanja ugovora o poklonu, a što za posljedicu može imati i narušavanje samog vakufa, u radu smo predstavili i druge modaliteta uvakufljenja imovine u BiH.

Ključne riječi: poklon, opća korist, vakuf, društvo, antički Rim, Bosna i Hercegovina

O poimanju općeg dobra u romansko-germanskoj pravnoj tradiciji

Stari Rimljani su još od najstarijeg perioda poznavali institut „općeg dobra“, odnosno „dobara svih“ u zajednici, a prema kojima se trebalo ponašati s posebnom pažnjom i pijetetom. To su, prije svega, bile stvari posebne vrijednosti, a koje su se nalazile van prometa. Kao takve bile su podijeljene u dvije grupe: *res extra commercium humani iuris* (*res communes omnium*, *res publicae*) et *res extra commercium divini iuris* (*res sacrae*, *res religiosae*, *res sanctae*). Pod *res communes omnium* podrazumijevamo zrak, tekuću vodu javnih rijeka, more i morski žal do granice dopiranja plime, odnosno stvari

koje su potrebne za život svakom fizičkom licu, a koje nisu namijenjene privatnom vlasništvu. *Res publicae* su javne stvari koje su u vlasništvu države, odnosno rimskog naroda (*populus Romanus*) te su izuzete iz javnog prometa dok god služe javnim svrhama, kao što su: javni putevi, trgovi, ceste, kazališta, kupališta, luke, javne rijeke itd. *Res sacrae* su stvari koje su posebnim aktom konsekracije posvećene kultu božanstava, kao što su žrtvenici, hramovi, kipovi božanstava i predmeti kulta. *Res religiosae* su stvari posvećene kultu pokojnika kao što su grobovi građana i robova. *Res sanctae* su gradski zidovi i gradska vrata, a u staro doba vjerovatno i zemljišne međe. Time su pod zaštitu rimskih božanstava stavljani gradovi i privatno zemljišno vlasništvo, te je smrtnom kaznom-*sacertas* bivao kažnjen onaj ko bi prelazio preko gradskih zidova umjesto da ide kroz vrata (Pomp. D. 1, 8, 11)-(Horvat 1974: 98-99).

Rimljani su poznavali sistem karitativnih crkvenih institucija, koje su se brinule o siromašnim i nemoćnim podanicima Carstva. Te institucije su nastajale doniranjem dijela imovine od strane Rimljana, a za potrebe finansiranja određenog vida dobročinstva ili opće koristi. Rimljani su smatrali da svetinje – u koje su ubrajali sve što je dato Bogu u proceduralno-ceremonijalnoj formi provedenoj od strane svećenstva, kao što su: hramovi, zavjeti, pokloni i druge radnje, namijenjene isključivo za održavanje vjerskih znamenja – te ih kao takve nije bilo dopušteno prodati i položiti kao zalog, niti su te stvari mogle postati bilo čije vlasništvo, iz razloga što je sve to isključivo u Božijem vlasništvu, te kao takvo ne može biti predmet vlasništva čovjeka. U Justinijanovom zakoniku je tako regulisano: „Svetinje, vjerske i zabranjene stvari niko ne može posjedovati kao lično vlasništvo. Jer sve što je bilo radi Boga, ne može zaimati čovjek.“ Rimljani su, slično stavu nekih islamskih pravnika o džamijskom zemljištu, smatrali da „ukoliko se sruši građevina na svetom mjestu, zemljište, bez obzira na to, ostaje van ljudskog prometovanja nekretninama.“ Rimsko pravo je predvidjelo mogućnost da privatno vlasništvo postane svetim samo u slučaju da proceduru i ceremoniju pretvorbe provedu svećenici. Tako Justinijan reguliše: „Ukoliko bi neko smatrao, na osnovu vlastitog promišljanja ili djela, da je u njegovoj nadležnosti da učini svoje zemljište svetim, bez obzira na to što eventualno poduzeo u tom pravcu, zemljište ostaje obično ljudsko i ne može dobiti osobinu sakralnosti.“ Rimsko pravo je dopuštalo vlasniku zemljišta da svoj

posjed učini sakralnim, ukoliko u njemu ukopa umrlu osobu, pod uslovom da nema suvlasnika u tom zemljištu. Ako se radi o zajedničkom vlasništvu, nijedan suvlasnik nije imao pravo bez saglasnosti drugih suvlasnika u takvo zemljište ukopati umrlu osobu (Ćeman 2011: 43). Posebno važnu ulogu u rimskom pravu su imale crkvene opštine (*ecclesia*), koje su nakon što im je bilo priznato svojstvo pravnog lica osnivale *piae causae* tj. imovinu ostavljenu za razne pobožne i dobrotvorne svrhe, za podizanje crkava, sirotišta, samostana, bolnica itd., a koje su pratile različite privilegije. One su mogle postati nasljednicima određenih imovinskih dobara (Horvat 1974: 65). *Piae causae* (lat. *pious*-pobožan, svet, dobrotvoran i *causa*-razlog, uzrok) su najjednostavnije kazano zaklade postklasičnog rimskog perioda osnivane u pobožne svrhe, a čije je upravljanje u početku bilo prpuštano crkvama. Na kraju je pretežno shvatanje shodno kojemu je zaključeno da takve institucije imaju mogućnost stjecanja nasljedstva (*ius heredum*), utjerivanja tražbine (*debita exigere*) i odgovaranja vjerovnicima (*debitoribus respondere*). S tim u vezi dalo bi se zaključiti da su vremenom *piae causae* dobile svojstvo pravnog lica (Romac 1989: 262). Ovdje uočavamo tragove zaviještanja na nekoliko načina od kojih su vremenom testament, kao osnov nasljedstva i poklon, kao načini zaviještanja dobara u opće svrhe, „preživjeli“ sve pravne turbulencije.

Zaključimo, zaviještanje dobara za opće svrhe je još u rimskom pravu bilo povezano sa stanovitim pravnim poslovima, bilo sačinjavanjem testamenta ili ugovora o poklonu. To je posebno došlo do izražaja već tokom ranog srednjeg vijeka kada su lica za života ili na samrti sačinjavala testament kojim bi jedan dio svojih imovinskih dobara ostavljala crkvi, a na ime spasa duše pokojnika. Još je Konstantin Porfirogenet, bizantski car, propisao da jedna trećina zaostavštine lica koje umre bez testamenta i bez djece mora pripasti crkvi za spas duše pokojnika (Avramović i Stanimirović 2010: 175).

Vremenom, kako je crkva jačala, povećanje obima manastirskog posjeda je teklo vrlo brzo usljed toga što su darodavci manastira (od cara do posljednjeg siromaha) smatrali da su pokloni manastirima njihova izričita vjerska dužnost. Na taj način, manastiri su postajali krupni zemljoposjednici koji se nisu razlikovali od ostalih veleposjednika (Ostrogorski 1949: 39). Pošto je nasljeđivanje smatrano kao korak ka raspadu porodične zajednice učešće u diobi tih dobara su uzimali svi članovi porodice, pa čak i sam pokojnik, što

je bilo tipično za evropsko nasljedno pravo tog perioda. Ovaj dio je najčešće uzimala crkva u svrhu otkupa grijeha umrlog, spašavanja njegove duše, traženja oprosta ili sjećanja na umrlog. Ovaj dio je u različitim pravnim sistemima različito imenovan. Često je odbijanje ustupanja crkvi ovih dobara označavano kao bogohulno djelo koje najviše može štetiti pokojniku.

Zahvaljujući njegovoj recepciji, rimsko pravo je sa svojim postulatima „prožimalo“ cijeli evropski srednjovjekovni period. Još od XIV i XV vijeka crkva je imala interes da insistira na punovažnosti zaviještanja kao posljednje ostaviočeve volje za koju su „crkveni oci“ smatrali da treba biti ostvarena na teret zakonskih nasljednika, a posebno kada je ta volja usmjerena ka zaviještanju određenih imovinskih dobara „zarad spasa duše pokojnika (Pihljamäki 2010: 178).“

Ukoliko su nakon smrti muškarca ostali žena i djeca zaostavština je bila dijeljena na tri dijela. Tako su žena i djeca dobijali po jednu trećinu od zaostavštine, dok je posljednja trećina pripadala crkvi. Važno je napomenuti da se srednjovjekovna crkva javljala u ulozi zakonskog nasljednika umrlog, a što se smatralo općeprihvatljivim zarad spasa duše pokojnika i oprosta njegovih grijeha. Prvobitna forma testamentalnih raspolaganja imovinom bila je usmenog karaktera, gdje je zavještalac raspoređivao imovinu među nasljednicima, i legirao (u cjelini ili djelomično) u korist crkve (Southon 2012: 153).

O pravnom karakteru i dejstvima poklona u rimskom pravu

U rimskom pravu, kao kolijevci eurokontinentalnog pravnog sistema, današnji ugovor o poklonu (*donatio*) je, zbog svoje pravne prirode, bio posebno tretiran. Rimsko pravo sve do početka IV vijeka nije poznavalo ugovor o poklonu, kao samostalan pravni posao, kao što su to bili ugovori o kupoprodaji, zajmu, ostavi i sl. Tako je, zbog obećanja poklona, po pravilima klasičnog rimskog prava nastajala utuživa obaveza samo u slučaju ako je to obećanje bilo zaodjenuto u oblik stipulacije (kao strogi formalistički verbalni kontrakt) tj. darovanje *promittendo*. Darovanje je moglo biti ostvareno različitim pravnim poslovima sa obdarenikom, i to: prenošenjem vlasništva mancipacijom, tradicijom ili *in iure* cesijom, ustupanjem potraživanja (*cedendo*) ili otpuštanjem duga (*liberando*) kao i obećanjem darovanja tj.

preuzimanjem obaveze na darovanje (*obligando*) odnosno usaglašavanjem njihovih volja neformalnim putem (*pactum*) (Horvat 1974: 288).

Pokloni su mogli biti učinjeni od strane fizičkih ili pravnih lica drugim fizičkim ili pravnim licima. U rimskom pravu poklon je morao biti učinjen isključivo iz liberaliteta (*cum animo donandi*) bez postojanja bilo kakve pravne obaveze. Smatrano je da poklon postoji kada se nešto daje u namjeri da odmah postane vlasništvo poklonoprimeca i da se ni u kojem slučaju ne vraća. Sve do kršćanskog perioda rimsko pravo je ograničavalo i suzbijalo činjenja poklona. Poklon učinjen licima izvan porodice je važio kao prirodna obligacija (Lazarević 2010: 15).

U suštini, poklanjanje je bilo tretirano samo kauzom pravnih poslova, što znači da obećanje poklona nije predstavljalo kontrakt niti je smatrano bilo kakvim pravnim poslom, nego je kao pravni razlog bivalo samo dijelom pravnih poslova. Pokloni, odnosno darovanja su dugo vremena predstavljali kamen spoticanja u pravnom sistemu antičkog Rima, pošto su Rimljani smatrali da određene kategorije lica nisu dosljedne prilikom činjenja poklona te je na tom tragu 204. god. pr. n. e., odlukom plebejske skupštine, donesen posebni pravni akt, *Lex Cincia de donis et muneribus* (Romac 1989: 188). Darovanja učinjena suprotno odredbama ovog zakonskog teksta nisu bila ništava, jer je *Lex Cincia* spadao u kategoriju *leges imperfectae*, ali je poklonodavac eventualnoj tužbi za ispunjenje ugovora o poklonu mogao suprotstaviti *exceptio legis Cinciae* (Romac 1989: 188).

Pokloni su mogli biti činjeni kako za života – *donatio inter vivos* tako i za slučaj smrti ostavitelja – *donatio mortis causa*. Kada je riječ o poklonima učinjenim za života isti su razvrstavani na: *donatio ante nuptias* i *donatio propter nuptias*. Pokloni među bračnim partnerima su bili zabranjeni, ali su bili dopušteni darovi među zaručnicima, te je shodno tome egzistirao običaj da muž prije braka pokloni ženi određena dobra – *donatio ante nuptias* (Mousourakis 2012: 104-105). Ovo je bila ustanova postklasičnog rimskog prava. Motiv činjenja ovog poklona je bio skriven iza namjere da se njime osigura budućnost djece koja će biti rođena u braku (Boras i Margetić 1986: 219).

Poklon za slučaj smrti je predstavljao davanje kod kojega je učinak pravnog posla nastupao tek ukoliko obdarenik nadživi poklonodavca, te je stoga do perfektnosti poklona dolazilo nakon poklonodavčeve smrti, dok je

pravni posao gubio na važnosti ukoliko bi poklonodavac nadživio obdarenika, odnosno poklonoprимca (Horvat 1974: 104). Postojala je i mogućnost da ova vrsta poklona odmah postane pravno valjana, no ako bi poklonodavac nadživio poklonoprимca nastupao je opoziv istog. Razlozi činjenja poklona za slučaj smrti su bili povezani s mogućom smrtnom opasnošću koja je prijetila poklonodavcu, a koju je on želio vezati za pravno dejstvo poklona. Poklon nije mogao proizvesti pravno-relevantne efekte ni u onim situacijama u kojima bi poklonoprимac umro prije poklonodavca, bez obzira na posljedice neposredno prijeteće opasnosti (Romac 1986: 104).

Po svojoj pravnoj prirodi poklon za slučaj smrti, kao jednostrani pravni posao, je predstavljao opozivu izjavu volje koja je ukazivala na mnoge sadržajne sličnosti sa legatom kao klasičnim nasljednopravnim institutom kojim testator ostavlja određena dobra u vidu poklona trećim licima, a na teret nasljednika. Shodno tome, već u klasično doba otpočeo je proces približavanja pravne prirode legata i poklona da bi u periodu dominata, odnosno u periodu Justinijanovih reformi, bio završen pošto su legati i pokloni *mortis causa* bili u potpunosti izjednačeni. Na tom tragu, ograničenja koja su vrijedila za legate bila su protegnuta i na poklone za slučaj smrti, a što je značilo da je na poklone bilo protegnuto djelovanje *Lex Falcidia*⁴ kao i principa *incapacitas-a*⁵ iz Augustovih ženidbenih–kaduknih zakona.

Protezanjem djelovanja *Lex Falcidia* na poklone bili su zaštićeni interesi ostaviteljevih nasljednika u slučaju da ovom prijeti opasnost da ostane bez bilo čega ili da mu bude ostavljen tek mali dio u odnosu na zaostavštinu. Bez obzira da li je putem testamenta ostavilac legirao svoju imovinu, ili ju je djelomično ili u cjelosti nekome poklonio, pravo na jednu četvrtinu vrijednosti u odnosu na cjelokupnu zaostavštinu nije smjelo biti narušeno. Shodno tome, kako god su mogli pobijati legate, nasljednici su se mogli suprostaviti i poklonima koji su narušavali njihove nasljednopravne interese. Pokloni za slučaj smrti su bili formalistički i opozivi. Tako su pokloni *mortis causa*, kao i legati, bili opozivi, a povrat stvari je mogao biti zahtijevan kako

4 U cilju ograničenja legiranja 40. god. pr. n. e. je donesena *Lex Falcidia* koji je normirao obavezu ostavitelja da najbližim licima-nasljednicima ostavi barem jednu četvrtinu vrijednosti (*quarta falcidia*) u odnosu na cjelokupnu zaostavštinu, dok je najviše tri četvrtine zaostavštine ostavitelj smio podijeliti legatarima.

5 *Incapacitas* (lat. *incapax*-nesposoban, nepodoban) označava nesposobnost za stjecanje nasljedstva ili legata.

kondikcijom tako i reivindikacijom. Zapravo, još u ovom periodu možemo uočiti isprepletenost obligaciono-pravnih i nasljednopravnih dejstava pojedinih privatno-pravnih ugovora. Kada je riječ o formi u kojoj je ugovor o poklonu morao biti sastavljen, dovoljno je bilo da isti udovoljava uslovima za valjanost kodicila za čiju punovažnost je bilo nužno prisustvo pet svjedoka. Već tada je bilo jasno da ugovor o poklonu spada u grupu formalnih pravnih poslova.

U pogledu dejstava poklona i interesa nužnih nasljednika, nužni nasljednici su bili zaštićeni primjenom instituta *querella inofficiosi testamenti*, kojim su bila pobijana testatorova raspolaganja, dok su kasnije uvedena dva nova instrumenta zaštite i to: *querella inofficiosae donationis*⁶ i *querella inofficiosae dotis*,⁷ a kojima je nužni nasljednik mogao pobijati darovanja, odnosno poklone kao i data mirazna dobra kojima je ostavitelj raspolagao još za života, a sve u cilju namirenja nužnog dijela.

Pored nekoliko prethodno navedenih načina na koje je ostavitelj mogao izigrati interese svojih nužnih nasljednika korištenjem instituta darovanja, na isti način je i dužnik mogao uskratiti povjerioca u njegovom pravu namirenja potraživanja. Naime, pravnim poslovima, odnosno činjenjem poklona dužnik bi se dovodio u insolventno stanje čime se nastojao osloboditi od obaveze, odnosno ispunjenja svoga duga. Ovakva postupanja ubrajana su u delikte pretorskog prava (*alienatio in fraudem creditorum*), a koji su nastajali kada bi dužnik prije stečaja dio imovine na razne načine prenosio trećim licima. Cjelokupni pravni instrumentariji zaštite povjerioca od takvih zlonamjernih dužnikovih radnji je za vrijeme Justinijana bio sveden na tužbu nazvanu *actio Pauliana*. Pored dužnika ova tužba je mogla obuhvatati i svako treće lice koje je imalo koristi od dužnikovog pravnog posla. Treća lica su odgovarala ukoliko bude dokazano da su bili svjesni dužnikove namjere da povjerilac bude oštećen, osim u slučaju učinjenih darovanja, kada su treća lica stećeno morali vraćati bez obzira na njihovu *bona fides*.

Iz ovog prikaza jasno se može vidjeti da je rimski pravni sistem sadržavao identična rješenja onima koja nalazimo u sistemu *srf vakufa*, koji počiva na doniranju supstance onoga što je, s pozicije prava, legitimno vlasništvo nekoga kao i usmjeravanje prihoda u dobrotvorne svrhe. Sistemi zadužbine

6 Lat. *querella*-prigovor, tužba; *inofficiosus*-suprotan moralnoj dužnosti; *donatio*-darovanje.

7 Lat. *querella*-prigovor, tužba; *inofficiosus*-suprotan moralnoj dužnosti; *dotis*-miraz.

u rimskom, i vakufa u šerijatskom pravu su, posmatrajući sa stanovišta njihovog cilja, slični, ali istovremeno i različiti u pogledu pravnih normi koje su ova dva pravna sistema koristila u ostvarenju tog cilja (Ćeman 2011: 44).

O poimanju vakufa i fideikomisa kroz dva pravna poretka

Proučavajući izvore pravnih škola u islamu možemo uočiti postojanje mnoštva definicija vakufa. Tako imam Ebu-Hanifa vakuf definiše kao izuzimanje imovine iz prometa od strane vakifa i usmjeravanje njenog prihoda za dobročine namjene. Prema ovoj definiciji, uvakufljena imovina ne prestaje biti vlasništvo vakifa, koji svoju odluku može opozvati, a uvakufljenu imovinu prodati, osim u određenim slučajevima. Većina islamskih pravnika vakuf definišu kao darovanje vlasnika imovine koja je u njegovom potpunom vlasništvu i uživanju, na način da darovana imovina nastavi egzistirati kao imovina, ali bez prava raspolaganja nad njom od strane vlasnika ili drugih lica, s tim da se njeni prihodi, u cilju približavanja Allahu, dž.š., usmjere u dobrotvorne svrhe. Prema ovoj definiciji, uvakufljena imovina samim činom uvakufljenja prestaje biti vlasništvo vakifa i prema propisu Božijeg vlasništva postaje imovina stavljena van prometa. Vakifu se zabranjuje bilo kakvo raspolaganje istom, dok se svi prihodi obavezno poklanjaju instituciji vakufa (Ćeman 2011: 22-23).

Među mnogobrojnim podjelama vakufa za nas je najznačajnija podjela vakufa prema upotrebi prihoda i pravnoj prirodi, pa tako postoje: samostalni (*srf*), porodični (*avladijet*, *ahllī* ili *durri*) i mješoviti (*muštarak*) vakufi. Prema pravnoj prirodi nastanka, vakufe dijelimo na vakufe nastale iz privatnog (mulkovnog) zemljišta, koje nazivamo i pravi vakufi i na vakufe nastale iz državnog (erazi mirije), koje nazivamo nepravi vakufi. Prema vremenskom trajanju vakufskog dobra, vakufe dijelimo na trajne (*mu'abbad*) i privremene (*mu'aqqat*) (Ćeman 2011: 101-103).

Samostalni vakufi su javni vakufi, njihovi prihodi se upotrebljavaju za opće koristi i ostvarenje ciljeva zbog kojih je određena imovina uvakufljena. Njihovi korisnici mogu biti svi, osim vakifa i njegovih potomaka; bilo da se radi o muslimanima ili muslimanima i nemuslimanima ili samo o nemuslimanima. Porodični vakufi su privatni i njihovi prihodi se upotrebljavaju isključivo za lične potrebe vakifa, njegovih potomaka ili osoba koje vakif imenuje u vakufnami. Ovi vakufi su najčešće osnivani sa svrhom

ostavljanja imovine u vlasništvu porodice, kako bi se potomcima onemogućilo rasipništvo kroz prodaju imetka, te kao zaštitni pravni mehanizam od konfiskacije imovine. Mješoviti vakufi su oni vakufi čiji se jedan dio prihoda upotrebljava za lične potrebe vakifa, njegovih potomaka ili osoba koje vakif imenuje, a drugi dio prihoda se upotrebljava za opće dobro. U muslimanskim državama i praksi bosanskohercegovačkih muslimana, najveći je broj samostalnih, zatim mješovitih, dok je porodičnih vakufa veoma malo. Pravi vakufi su oni čija je svojina nad uvakufljenim zemljištem pripadala vakifu kao fizičkom licu. Nepravi vakufi su oni čija svojina ostaje nepromijenjena, tako da država ostaje vlasnik zemljišta. Postoje tri vrste nepravih vakufa. U prvu vrstu se ubrajaju oni vakufi kod kojih se ne mijenja ni vlasništvo ni posjed zemljišta, a vakufu pripada samo pravo na uzimanje desetine i drugih pristojbi. U drugu vrstu se ubrajaju zemljišta kod kojih i posjed i prihod od zemlje ide vakufu, a državi pripada desetina i ostale pristojbe. U treću vrstu se ubrajaju ona državna zemljišta kod kojih i posjed i prihodi od zemljišta pripadaju vakufu, bez obaveza plaćanja bilo čega državi, koja zadržava samo голу svojinu (*raqaba*). Trajni vakufi su oni vakufi čiji su prihodi upotrebljivi za opće dobro. Privremeni vakufi su sva ostala uvakufljena dobra, koja po svojoj prirodi ne mogu sama po sebi trajati „vječno“. Privremeni vakufi mogu biti trajni samo u slučaju da im se pridodaju druga dobra, na način da se iz njihovih prihoda finansira održavanje i rekonstrukcija određenog vakufa ili da se iz postojeće uvakufljene imovine odredi dio prihoda za obnavljanje istrošene imovine (Ćeman 2011: 101-103).

Fideicommissum (lat. od *fidei alicuius committere*-povjeriti nekome na poštenje; *fides*-vjera, poštenje i *committere*-prepustiti, povjeriti), fideikomis-molba izražena u neformalnom obliku, koju je ostavitelj uputio svome nasljedniku da izvrši neke njegove želje, npr. da isplati određen iznos novca, preda neku stvar ili čak da prenese vlasništvo čitave ostavine na neko drugo lice. Takve molbe su dugo vremena u antičkom Rimu imale karakter moralne obaveze, sve dok August istima nije počeo pružati pravnu zaštitu u posebnom ekstraordinarnom postupku pred pretorom koji je uveden upravo zbog fideikomisa (*praetor fideicommissarius*) pa su tako i fideikomisi ušli u područje pravno zaštićenih instituta (Romic 1989: 123).

Neki kažu da je evladijet vakuf u islamu isto što je fideikomis u evropskim zemljama. Kad napravimo uporedbu između ove dvije pravne

ustanove ipak možemo uočiti da je evladijet vakuf zakladna ili zadužbinska ustanova, dok fideikomisi nemaju taj karakter. Kad ne bi bilo više nikakve razlike, dosta bi bila samo ova da se dokaže, da evladijet vakuf nije isto što je i fideikomis. No, i pored toga Ćerimović navodi još nekoliko razlika. Tako fideikomisi smrću jednog fideikomisara prelaze faktički i pravno u vlasništvo drugog fideikomisara samo bez prava otuđenja, dok je evladijet vakuf vlasništvo vakufa vječito, za sva vremena. Ne mijenja se ni u kojem slučaju. Nad radom fideikomisara imaju pravo nadziranja drugi zakonski nasljednici, kao budući vlasnici, dok kod evladijet vakufa tu dužnost vrše vakufski organi kao pravni zastupnici toga vakufa. Evladijet vakuf ostaje kao vakuf i postaje vrsta srf vakufa kad izumru lica koja su pozvana da prihod uživaju i da se njime koriste, dok kod prestanka fideikomisa, fideikomisarna supstitucija može slobodno raspolagati s odnosnim dobrom za slučaj smrti. Fideikomisi kao nesavremena pravna ustanova danas više gotovo i ne postoje u Evropi, dok su evladijet vakufi naprotiv još egzistirajuća ustanova (Ćerimović 1941: 69-70).

O vakufima u Bosni i Hercegovini de lege lata

Zasnivanje vakufa u BiH je uslovljeno dvostrukom grupom uslova, jednom koja je vezana za organizaciju Islamske zajednice u BiH i drugom koja je vezana za pozitivno pravni poredak u BiH. Što se tiče prve grupe uslova važno je naglasiti da vakufi u BiH ne mogu biti osnovani mimo organizacione strukture Islamske zajednice u BiH, a u okviru koje djeluje Vakufska direkcija čije su nadležnosti normirane Ustavom Islamske zajednice.⁸ U pogledu druge grupe uslova važno je naglasiti da sam čin zasnivanja vakufa treba biti zaodjenut u određenu pravnu formu prepoznatljivu pozitivno-pravnom poretku zemlje. Pri tome vrijedi napomenuti da, shodno našem mišljenju, osnivanje fondacija, generalno, ne predstavlja jedan od modaliteta nastajanja vakufa, zbog već regulisanog i funkcionalnog upravljačko-organizacionog sistema vakufa u BiH, koji je po svemu sudeći specifičan i unikatan, tako da s punim pravom možemo govoriti o tzv. „bosanskohercegovačkom vakufu.“ No, posmatrano u širem kontekstu, fondacije bi mogle predstavljati modalitet zasnivanja vakufa samo pod uslovom da u postupku osnivanja

8 Glava IV Ustava Islamske zajednice. Vidjeti: http://islamskazajednica.ba/images/stories/Ustavi/Ustav_IZ-e_precisceni_tekst_2014.pdf (12. 02. 2019.)

fondacija (od načina njihovog osnivanja, donošenja statuta, imenovanja upravnog odbora fondacije itd.) aktivno učesće uzme Vakufska direkcija IZ u BiH, koja bi o svemu tome trebala biti pravovremeno informisana.

U Bosni i Hercegovini su vakufi oblik zadužbine, koje predstavljaju dio imovine Islamske zajednice. Vakufi su, dakle, nepokretna dobra Islamske zajednice i njenih ustanova, a čiji prihodi se koriste za podizanje i održavanje takvih istih. Kako vidimo, njihovo osnivanje je moguće i dozvoljeno. U praksi vakufe kod nas osnivaju isključivo fizička lica, iako ne postoji smetnja da to isto učine i pravna lica kroz segment svog društveno odgovornog djelovanja (Bećirbegović 1983: 165).⁹

Izjava volje o osnivanju vakufa najčešće je u formi ugovora o poklonu ili testamenta. Postoji mogućnost osnivanja vakufa kupovinom nepokretnosti sredstvima od prihoda drugog vakufa ili drugim sredstvima, ali je ovo u praksi zanemarivo. Vakufi su, dakle, nepokretna dobra Islamske zajednice i njenih ustanova, te kao takvi imaju svojstvo pravnog lica, dok se njihovi prihodi koriste za podizanje i održavanje takvih ustanova. Kako vidimo njihovo osnivanje je moguće i dozvoljeno. Izjava volje o prenosu svoje imovine vakufu, vakif može dati u obliku testamenta ili poklona. Raspolaganje testamentom je ograničeno pravom nužnih nasljednika (potomci, bračni drugovi i roditelji ostavioca) da iz zavještene imovine traže nužni nasljedni dio. Nužni nasljedni dio predstavlja polovinu, odnosno trećinu zakonskog nasljednog dijela u odnosu na ono što bi zakonski nasljednik dobio da nije bilo raspolaganja testamentom. Nužni nasljednici u pravilu koriste tu zakonsku mogućnost. Jednaka mogućnost nužnim nasljednicima stoji na raspolaganju i u slučaju da je raspolaganje imovinom izvršeno ugovorom o poklonu (Bećirbegović 1983: 166).

Positivna zakonska legislativa Bosne i Hercegovine riječ vakuf i njene izvedenice ne tretira ni direktno ni indirektno, ali svakako da tretira pravne poslove temeljem kojih su zasnovani vakufi, kao što su ugovori i testament.

Uspostavom SFRJ u BiH je došlo do ukidanja šerijatskih sudova dok su vakufi „doživjeli“ najmračniji period u istoriji svog postojanja. Nezaštićeni bez bilo kakve pravne regulative vakufi su izgubili kategoriju Božje imovine

9 Svako fizičko i pravno lice može u duhu šerijatskih propisa osnovati vakuf. Član 30 Ustava Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Vidjeti:http://islamskazajednica.ba/images/stories/Ustavi/Ustav_IZ-e_precisceni_tekst_2014.pdf (12. 02. 2019.)

koja je za sva vremena van pravnog prometa te su kao takvi postali objekat „najmračnijih zakonskih propisa“ (Hrvačić).¹⁰ Tako su vakufi, kao pravni institut, postali nepoznati pravnom poretku, osim u onoj mjeri u kojoj je isti trebalo *staviti pod kontrolu*.

Pitanje vakufa u Bosni i Hercegovini reguliše Ustav Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini iz kojeg proističe da imovinu Islamske zajednice čine vakufska dobra i druge stvari, pravna i novčana sredstva.¹¹ Na osnovu ustavnih ovlaštenja, na zasjedanju održanom 22. maja 1999. godine, Sabor Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini je donio Statut Vakufske direkcije shodno kojemu je utvrđeno da su organi koji sudjeluju u upravljanju vakufskom imovinom medžlis Islamske zajednice, posebni samostalni vakuf i mutevelije. Vakufskom imovinom upravlja Vakufska direkcija.¹²

O ugovoru o poklonu u bosanskohercegovačkom pravnom sistemu

Ugovor o poklonu je ugovor koji nije sadržan u Zakonu o obligacionim odnosima (ZOO),¹³ nego se u pogledu istog primjenjuju pravna pravila Opšteg građanskog zakonika.¹⁴ S tim u vezi, on je *per se* jedan od posebnijih i specifičnijih pravnih poslova u BiH u odnosu na pravne poslove koji su regulisani bosanskohercegovačkim pravnim poretком.

10 Vidjeti: <http://vakuf.ba/aktuelnosti/pravno-utemeljenje-vakufa-u-bosni-i-hercegovini/274> (11. 02. 2019.)

11 Čl. 27, 29 Ustava Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.

12 Čl. 31 Ustava Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.

13 Od 11. IV 1992. godine ZOO SFRJ se primjenjuje kao Zakon Republike Bosne i Hercegovine (Čl. 1. Zakona o preuzimanju Zakona o obligacionim odnosima („Službeni list RBiH“, br. 2/92, 13/93 i 13/94). Zakon o preuzimanju Zakona o obligacionim odnosima („Službeni list RBiH“, br. 2/92), koji je stupio na snagu 11. IV 1992. godine, i Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o preuzimanju Zakona o obligacionim odnosima, u vidu uredbi sa zakonskom snagom, donijelo je Predsjedništvo Republike Bosne i Hercegovine na prijedlog Vlade Republike Bosne i Hercegovine, a potvrdila ih je, kao zakone, Skupština Republike Bosne i Hercegovine Zakonom o potvrđivanju uredbi sa zakonskom snagom, usvojenim na sjednici Skupštine održanoj 1. VI 1994. godine. Taj zakon objavljen je u „Službenom listu RBiH“, br. 13/94 od 9. VI 1994. godine. Vidjeti: („Službeni list SFRJ“, br. 29/78, 39/85, 45/89 i 57/89), („Službeni list RBiH“, br. 2/92, 13/93 i 13/94), („Službeni glasnik RS“, br. 17/93 i 3/96).

14 Članom 27. Zakona o preuzimanju Zakona o obligacionim odnosima R BiH (ZPZOO) („Službeni list RBiH“, broj 2/92) određeno je da će se pravila Opšteg građanskog zakona u pogledu poklona, ortakluka i posudbe primjenjivati kao pravna pravila ukoliko su u saglasnosti s Ustavom i zakonima Republike Bosne i Hercegovine.

Ugovor o poklonu (ugovor o darovanju ili darovni ugovor) predstavlja ugovor na osnovu kojega poklonodavac (darivalac) predaje ili se obavezuje predati poklonoprimcu (obdareniku) u vlasništvo određenu stvar, ili neko drugo pravo, i to bez naknade, ili mu čini kakvu drugu korist, a sve na teret svoje imovine (Mijačić 1988: 59). Ugovor o poklonu, koji kao takav nije regulisan pozitivno-pravnim propisima u Bosni i Hercegovini, u odnosu na druge pravne poslove, karakterišu određene sličnosti, ali i razlike. Zbog svog pravnog karaktera ugovor o poklonu je najčešće upoređivan s testamentom, kao jednostranim pravnim poslom, iako im je zajednička karakteristika vršenje ustupanja bez naknade, dok ih razlikuje sama pravna priroda, odnosno broj lica koja su potrebna kod nastanka testamenta i ugovora o poklonu. Jednako kao i ugovor o prodaji ili razmjeni i ugovor o poklonu predstavlja *iustus titulus* prava vlasništva, ali se od navedenih ugovora razlikuje po svojoj lukrativnosti. S druge strane postoje ugovori koji nastaju kao besplatni (npr. posluga, besplatna ostava), ali ne predstavljaju osnov sticanja prava vlasništva.

Ugovorom o poklonu se jedna ugovorna strana tj. poklonodavac obavezuje da na drugu stranu tj. poklonoprимca bez naknade prenese pravo vlasništva ili neko drugo imovinsko pravo (Babić 1997: 258-259). Ovim ugovorom poklonodavac se može obavezati da poklonoprимcu prenese određene koristi na teret svoje imovine (Bikić/Povlakić/Suljvić/Plavšić 2013: 279). Osiromašenje poklonodavca i samo činjenje poklona su međusobno tijesno povezani (Perić 1927: 279). To je besteretan pravni posao koji, svojevrremeno, nije regulisan u ZOO, pošto je tu vrstu ugovora trebalo regulisati na nivou republika i pokrajina u bivšoj Jugoslaviji. Pošto Bosna i Hercegovina, kao ni ostale jugoslavenske republike i pokrajine, nije donijela svoje propise kojima bi regulisala ovaj ugovor, na njega još uvijek bivaju primijenjena pravna pravila shodno čl. 4 Zakona o nevažnosti pravnih propisa donesenih prije 6. aprila 1941. godine i za vrijeme neprijateljske okupacije (Imamović 1999: 287). No, u međuvremenu, iako nije donesen novi ZOO, ugovor o poklonu je sporadično regulisan drugim zakonskim tekstovima kao što su npr. Zakoni o notarima u Bosni i Hercegovini.¹⁵ Uz to, iako nije

15 Zakon o notarima FBiH-ZNot FBiH („Službene novine FBiH“, br. 45/2002); Zakon o notarima Republike Srpske-ZNot RS („Službeni glasnik RS“, br. 86/2004, 2/05, 74/05, 76/05, 91/06, 37/07, 50/10 i 78/11); Zakon o notarima BD BiH-Znot BDBiH („Službeni glasnik BD BiH“, br. 09/2003).

regulisan tekstem ZOO, na ovaj ugovor bivaju primijenjene sve opće odredbe tog zakona. Govoreći o njegovim karakteristikama možemo istaći da je ugovor o poklonu jednostrano obavezan, dobročin, lukrativan, formalan, dobrovoljan, komutativan, jednostavan, glavni, kauzalni, opozivi, realni i *inter vivos/mortis causa* pravni posao, koji se najčešće zaključuje s obzirom na ličnost poklonoprimca (*intuitu personae*), jer su kod ovog ugovora bitna svojstva samo jedne strane tj. poklonoprimca (Lazarević 2010: 33).¹⁶ Njegovim sklapanjem nastaje obaveza samo za jednu stranu tj. poklonodavca, koji biva opterećen obavezom, koju treba ispuniti s pažnjom koja se u pravnom prometu zahtijeva za tu vrstu obligacionog odnosa. Ugovor o poklonu podrazumijeva namjeru povećanja imovine poklonoprimca na račun imovine poklonodavca (*animus donandi*). Iako spada u grupu jednostrano obavezujućih pravnih poslova, ipak pravilo o jednostranoj obaveznosti ovog ugovora ne važi kod ugovora o poklonu sa nalogom (teretom), mješovitog poklona i uzajamnog poklona.

Činjenje poklona se mora zasnivati na isključivoj namjeri poklonodavca da daruje poklonoprimca, pa s tim u vezi nema poklona ukoliko poklonodavac ima pravo na nagradu koja je među strankama već bila ugovorena ili zakonom propisana. Takav ugovor će biti tretiran kao ugovor s naknadom. To se sve može učiniti riječima, ali u ljudskoj prirodi je da se više vjeruje djelima (*res, non verba*), pa zbog toga poklon umjesto poklonodavca, govori o njemu samom, o njegovoj ličnosti, o brizi za druge, o njegovoj karitativnosti. Poklon može biti učinjen bilo kojom činidbom koja rezultira uvećanjem imovine obdarenog lica, pri čemu volja poklonodavca da učini poklon nikada ne može biti pretpostavljena nego samo i izričito ugovorena, odnosno izražena prema vani. Upravo zbog toga ispunjenje bilo koje moralne obaveze ne predstavlja poklon. Inače, pod formom bilo kojeg ugovora pa tako i ugovora o poklonu, podrazumijevamo oblik saglasnosti izjava volja saugovarača.

Shodno odredbama sva tri zakona o notarima u BiH, prilikom zaključivanja ugovora čiji je predmet prijenos ili sticanje vlasništva ili drugih stvarnih

16 „Za sklapanje ugovora o poklonu preko punomoćnika potrebna je specijalna punomoć. Ugovor sklopljen po opštem punomoćju kojim darodavac ovlašćuje punomoćnika da ga zastupa u svim njegovim predmetima u Jugoslaviji, ne sadrži posebno ovlašćenje za sklapanje darovnog ugovora.“ Vrhovni sud Hrvatske, br. Rev-254/87.

prava na nekretninama (u šta možemo svrstati i ugovor o poklonu) *ex lege* je nužna notarska obrada isprava.¹⁷ U slučaju poklanjanja pokretnih stvari navedenoj odredbi o formi ugovora ne bi bilo mjesta, tako da bi u tom slučaju i dalje važno navedeno pravilo ABGB-a.¹⁸

Notarska obrada isprave je jednako propisana i kod pravnih poslova koji se odnose na obećanje neke činidbe (naglasak je na činidbi, a ne na stvarima kao predmetu ugovora *op. a.*) kao poklona, s tim što se nedostatak notarske forme u ovom slučaju nadomješta izvršenjem obećane činidbe.¹⁹ Iz ove odredbe proizlazi da samo i isključivo obećanje činidbe kao poklon, a koje ne bude u adekvatnoj formi neće biti tretirano valjanim pravnim poslom, osim ukoliko isti budu ispunjeni kada će i proizvoditi sve pravno-relevantne učinke. Znači, usmeno obećanje poklona (izuzev poklanjanja nekretnina) bez njegove predaje predstavlja samo prirodnu, odnosno naturalnu obligaciju (*obligatio naturalis*) temeljem koje poklonoprimalac, nakon prigovora, ne može prisiliti poklonodavca za izvršenje ugovora.

No, već krajem 2015. godine, Ustavni sud FBiH je donio Presudu o neustavnosti pojedinih odredaba Zakona o notarima FBiH, a među kojima su tretirane i odredbe Zakona o notarima FBiH.²⁰ Tako se taj ili drugi propis neće primjenjivati, osim ukoliko se izmjeni na način koji propiše Sud ili ukoliko Sud ne utvrdi prijelazna rješenja, koja ne mogu biti na snazi duže od šest mjeseci.²¹

Motivi koji pokreću poklonodavca mogu biti različiti, ali po pravilu on bi trebao činiti poklon iz moralnih razloga kao što je npr. blagodarnost prema poklonoprimalcu. No, poklanjanje može biti motivisano i plemenitim, pobožnim, humanim, prijateljskim, porodičnim, intimnim ili inim drugim razlozima. Vrlina darežljivosti, *intentio liberalis*, se kod ugovora o poklonu konkretizuje kroz *animus donandi*. Ovaj ugovor spada u komutativan pravni posao, jer se u vrijeme njegovog zaključenja, u pravilu, zna obaveza poklonodavca. Samostalnost, odnosno neakcesornost, ugovora o poklonu se

17 Čl. 73 st. 1 tačka 4 ZNot FBiH, čl. 68 st. 1 tačka 4 ZNot RS, čl. 47 st. 1 tačka 4 ZNot BDBiH.

18 Austrijski opći građanski zakonik-ABGB. Vidjeti: <https://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10001622> (11. 3. 2019.).

19 Čl. 73 st. 1 tačka 3 ZNot FBiH, čl. 68 st. 1 tačka 3 ZNot RS, čl. 47 st. 1 tačka 3 ZNot BDBiH.

20 Odluka Ustavnog suda FBiH broj U-15/10 od 02. 12. 2015. godine.

21 C-I-10-12 Ustava Federacije Bosne i Hercegovine. Vidjeti: <https://www.predstavnickidom-pfbih.gov.ba/bs/page.php?id=103> (12. 02. 2019.)

ogleda u činjenici njegovog nevezivanja za bilo kakav drugi ugovor od kojeg će zavisiti njegov opstanak. To je ugovor koji postoji sam za sebe. Ugovor o poklonu je pravni posao *inter vivos* tako da zaključivanjem ovog ugovora prijenos vlasništva na predmetu poklona biva izvršen za života poklonodavca, a što ovaj ugovor razlikuje u odnosu na zaviještanje. No, ugovor o poklonu može biti zaključen i *mortis causa*, kada će prijenos vlasništva na poklonjenoj stvari biti odložen za period poslije smrti poklonodavca. Zbog vidljivosti kauze sklapanja ovog ugovora, i to ne samo ugovaračima, nego i trećim licima, ovaj ugovor spada u kauzalne pravne poslove. Pravne posljedice ugovora o poklonu mogu biti realizovane još za života ostavitelja ili pak mogu biti odgođene do momenta njegove smrti. Poklon koji bude učinjen po pravilu je neopoziv, osim izuzetnih slučajeva, kada može doći do opoziva istog ili smanjenja njegove vrijednosti.²²

Modaliteti zasnivanja vakufa i pravne posljedice ugovora o poklonu u BiH

Kao što smo vidjeli najčešći načini zasnivanja vakufa, odnosno uvakufljenja imovine u pozitivnom pravu Bosne i Hercegovini su putem ugovora o poklonu, testamentom kao i u obliku ugovora o doživotnom izdržavanju. Iako je ugovor o poklonu najzastupljeniji vid obligacionog odnosa u pogledu zasnivanja vakufa, ne smijemo zanemariti ni činjenicu da unutar Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini postoji kapacitet i za zaključenje ugovora o doživotnom izdržavanju koji bi mogao biti također jedan od načina zasnivanja vakufa.

Ugovor o poklonu prevashodno proizvodi obligaciono-pravno dejstvo, iako njegove posljedice mogu biti daleko šire. Usljed posljedica koje mogu biti proizvedene ovim ugovorom s pravom konstatujemo da su njegova dejstva daleko šira od onih obligaciono-pravnog karaktera. Naime, poklonom biva zasnivan obligacioni odnos između poklonodavca i poklonoprimeca, a u kojem samo poklonodavac ima obaveze dok poklonoprimec posjeduje određena prava. Shodno svome obligaciono-pravnom dejstvu glavna obaveza poklonodavca je da preda u vlasništvo, odnosno učini raspoloživom

²² „Darodavac nije dužan da istovremeno i srazmjerno traži opoziv poklona i protiv drugih poklonoprimeca, već je slobodan u izboru od kojeg poklonoprimec će opozvati poklon.“ Vrhovni sud Vojvodine, br. Rev-512/89, od 30. VIII 1989. godine.

poklonjenu stvar ili stvari, ili pak da prenese drugo imovinsko pravo ili učini kakvu drugu korist poklonoprincipu. Uz sve to poklonodavac ima i obavezu naknade štete poklonoprincipu, a koja može nastati usljed neispunjenja, djelomičnog ispunjenja ili zakašnjenja u ispunjenju glavne obaveze (Mijačić 1988: 64). No, pored ovog dejstva ugovor o poklonu proizvodi još stvarno-pravna, porodično-pravna i nasljednopravna dejstva.

Njegovo stvarno-pravno dejstvo se ogleda u tome što isti, kao pravni posao, predstavlja *iustus titulus* sticanja prava vlasništva na poklonjenoj stvari.²³ Ukoliko je ugovor o poklonu zaključen kao realni ugovor, samim zaključenjem biva preneseno i pravo vlasništva na poklonjenoj stvari.

Kada govorimo o porodično-pravnim posljedicama učinjenog poklona najbitnijom nam se čini ona koja zbog učinjenog poklona određena lica (članove porodice) može dovesti u stanje oskudice ili pak učiniti upitnom mogućnost njihovog izdržavanja (*ob diminutionem sustantionis*). Tako poklonodavac koji je po zakonu obavezan da izdržava određena lica (npr. roditelji djecu i obratno ili pak supružnici međusobno) ne može raspolagati svojom imovinom tako da izdržanim licima uskrati potrebno izdržavanje. Lica koja bi poklonodavčevim postupcima bila oštećena imaju pravo tražiti od poklonoprincipa nadopunu izdržavanja, ukoliko obavezi ne može biti u potpunosti udovoljeno zbog učinjenih poklona.²⁴

Na koncu, ukoliko poklonodavac ne može udovoljiti zakonskoj obavezi izdržavanja, izdržavana lica imaju pravo da zahtijevaju od poklonoprincipa, u granicama vrijednosti poklona, vraćanje poklona u mjeri u kojoj je njihovo pravo ugroženo (Lazarević 2010: 332).²⁵

Poklonoprincipac može zadržati predmet poklona ako se obaveže da će izdržanim licima davati u odgovarajućoj mjeri sredstva za izdržavanje,

23 Član 53 Zakona o stvarnim pravima F BiH-ZSP FBiH („Službene novine F BiH“, br. 66/13 i 100/13).

24 „Ko je dužan izdržavati drugoga, ne može povrijediti njegovo pravo, čineći trećemu darovanje. Ko je oštećen ovakvim načinom, vlastan je pozvati obdarenika u sud, da mu nadoknadi ono, što mu darovatelj nije više u stanju dati.“ § 950 ABGB. Ukoliko je više poklonoprincipaca bivaju primjenjena pravila o opozivu darovanja zbog padanja u oskudicu iz odredaba sadržanih u § 947 ABGB.

25 „Ugovor o poklonu se može opozvati zbog osiromašenja poklonodavca ali poklonodavcu pripada pravo da od poklonoprincipca traži izdržavanje do visine vrijednosti poklonjene stvari i to samo do onog iznosa koji mu nedostaje za potrebno izdržavanje.“ Vrhovni sud Vojvodine, br. Gž-64/69.

što znači da je na njemu *facultas alternativa*, a što je od posebnog značaja kada je vrijednost poklona veća od vrijednosti sredstava potrebnih za izdržavanje (Lazarević 2010: 73).²⁶

Najvažnije nasljednopravno dejstvo ugovora o poklonu je u direktnoj zavisnosti od interesa nužnih nasljednika, odnosno lica čiji imovinski interesi mogu biti oštećeni upravo zbog učinjenih poklona, odnosno ostaviočevih lukrativnih raspolaganja potencijalnom ostavinskom masom.

Razlog opozivanja poklona može biti vezan za poklonodavčevo osiromašenje.²⁷ Tako će poklonodavac koji nema dovoljno sredstava za život ili za izdržavanje lica koje je po zakonu dužan izdržavati biti ovlašten da raskine ugovor, a ako je već predao stvar pokloprimcu, može opozvati ugovor o poklonu i zahtijevati da mu poklonoprimac vrati ono što se od primljenog poklona još nalazi u njegovoj imovini (Mijačić 1988: 70).²⁸ „Poklonodavac može tužiti radi opoziva iz razloga što je darivanjem došao u oskudicu u tolikoj mjeri da je ostao bez sredstava za nužno izdržavanje, te ukoliko i sam poklonoprimac nije zapao u takvu oskudicu i da ne postoje lica koja bi po zakonu bila dužna izdržavati poklonodavca, odnosno da navedena lica nemaju sredstava za njegovo izdržavanje“ (Lazarević 2010: 331).²⁹

Ukoliko se poklonoprimac grubo odnosio prema dobročiniocu iskazujući mu grubu nezahvalnost (*ob ingratitudinem*) poklon može biti opozvan, osim ukoliko poklonodavac nije oprostio poklonoprimčevu nezahvalnost.³⁰ Zbog nezahvalnosti poklonoprimac postaje nepoštenim (*mala fides*) posjednikom, pod uslovom da poklonodavac nije oprostio nezahvalnost. U odnosu na poklonjene stvari akt nezahvalnosti daje za pravo

26 U teoriji se smatra da se zahtjev za vraćanje poklona može podnijeti i protiv nasljednika poklonoprimca, ukoliko se poklon, odnosno njegova vrijednost nalazi u zaostavštini.

27 „Osiromašenje poklonodavca ili gruba nezahvalnost poklonoprimca nisu uzrok ništavosti već predstavljaju razlog za opoziv, odnosno raskid ugovora o poklonu.“ Vrhovni sud Srbije, br. Gzz-28/89.; „Opoziv ugovora o poklonu može se tražiti i bez isticanja zahtjeva za povraćaj cijelog predmeta ugovora o poklonu ili samo jednog dijela.“ Okružni sud u Beogradu, br. Gž-228/90.; „Pravo da se opozove ugovor o poklonu zbog oskudice poklonodavca ili neblagodarnosti poklonoprimca, može postojati i kada je poklonodavac otuđio poklonjenu stvar.“ Vrhovni sud Srbije, br. Gž-926/56.

28 „Poklonoprimac može izbjeći opozivanje ako se obaveže da će poklonodavcu davati u odgovarajućoj mjeri sredstva koja mu nedostaju. Ako poklonoprimac prihvati tu obavezu, tada je otpao razlog zbog kojega je poklonodavcu dato pravo opozivanja, te poklonoprimac ne može biti prinuđen na vraćanje poklona. Ovdje postoji *facultas alternativa* u korist poklonoprimca.“

29 Viši sud u Novom Sadu, br. Gž-2328/86, od 24. IX 1986. godine.

30 § 948 ABGB.

poklonodavčevim nasljednicima da protiv poklonoprimčevih nasljednika podignu tužbu o opozivu darovanja (*actio revocande donationis*).³¹

Poklonodavac može raskinuti ugovor i opozvati učinjeni poklon ako poklonoprimac svojim ponašanjem prema ovome ili prema nekom njemu blikom licu pokaže veliku nezahvalnost. Poklonodavac ne može opozvati poklon zbog nezahvalnosti ni u slučaju kad je poklonoprimac poklonjenu mu stvar poklonio i predao savjesnom trećem licu.³²

ABGB je sve do 31. 12. 2016. sadržavao odredbe kojima je bilo određeno da ko u vrijeme činjenja poklona ima potomaka kojima je dužan ostaviti zakoniti dio (nužni dio – njem. *Pflichtteil*) ne može učiniti nikakvo darovanje na njihovu štetu, a čija vrijednost prelazi polovicu njegove imovine. Ukoliko je poklonodavac prekoračio granice svojih ovlaštenja prilikom činjenja poklona, pa navedeni potomci nakon njegove smrti dokažu da čista vrijednost njegove zaostavštine ne doseže polovinu od imovine, koju je ostavilac imao kada je činio darovanje, imaju ovlaštenje da srazmjerno traže od obdarenika vraćanje viška od poklona koje je ovaj primio protivno zakonu.³³ Ovaj razlog opoziva spada u opoziv poklona zbog prikraćivanja nužnog dijela (*ob laesionem legitimae*).

ABGB je regulisao da će vjerovnici, ukoliko su učinjenim poklonima uskraćeni u svojim pravima, imati pravo pobijati darovanje zbog lukavog (himbenog) sporazuma između poklonodavca i poklonoprimca.³⁴ Povjericovo pobijanje dužnikovih-poklonodavčevih poklona se vrši tzv. paulijanskom tužbom (*Actio pauliana*) po pravilima predviđenim za pobijanje dužnikovih pravnih radnji (Mijačić 1988: 73).

Zakonom o obligacionim odnosima je stoga, u dijelu koji reguliše pobijanje dužnikovih pravnih radnji posebno istaknuto da se odricanje od nasljedstva smatra besplatnim raspolaganjem.³⁵ Teretno raspolaganje može se pobijati ako je u vrijeme raspolaganja dužnik znao ili mogao znati da preduzetim raspolaganjem nanosi štetu svojim povjeriocima i ako je trećem licu sa kojim je ili u čiju je korist pravna radnja preduzeta to bilo poznato ili moglo biti poznato (*Actio Pauliana dolosa* i *Actio Pauliana culposa*). Ako je

31 § 949 ABGB.

32 Vrhovni sud Srbije, br. Gž-11/63, od 23. IV 1968. godine.

33 § 951 ABGB je važio do 31. 12. 2016.

34 § 951 ABGB je važio do 31. 12. 2016.

35 Čl. 281 st. 4 ZOO u BiH.

treće lice dužnikov suprug, ili srodnik po krvi u pravoj liniji, ili u pobočnoj liniji do četvrtog stepena, ili po tazbini do istog stepena, pretpostavlja se da mu je bilo poznato da dužnik preduzetim raspolaganjem nanosi štetu povjericima (*Actio Pauliana familliaris*) (Lazarević 1988: 376).³⁶

Kod besplatnih raspolaganja i sa njima izjednačenih pravnih radnji smatra se da je dužnik znao da preduzetim raspolaganjem nanosi štetu povjericima, i za pobijanje tih radnji ne zahtijeva se da je trećem licu to bilo poznato ili moglo biti poznato.³⁷

Nasljednopravne posljedice ugovora o poklonu

Materija nasljednopravnih odnosa u BiH je regulisana kroz tri zakona o nasljeđivanju.³⁸

Pošto besplatnim pravnim poslovima mogu biti narušeni interesi nužnih nasljednika, u postupku koji oni pokrenu po tužbi, biva primijenjen poseban sistem utvrđivanja obračunske vrijednosti zaostavštine, a temeljem koje kasnije bivaju određeni iznosi svakog pojedinog nužnog nasljednika. Obračunska vrijednost, na temelju koje se izračunava nužni nasljedni dio, zapravo, biva primijenjena samo ako ostaviteljeva besplatna raspolaganja (kojima je moguće povrijediti nužni nasljedni dio, a u koje ubrajamo poklone/legate i testament) premašuju vrijednost čiste ili neto vrijednosti zaostavštine.

Obračunsku vrijednost dobijamo kada se izvrši popis i procjena svih dobara koja je ostavitelj imao u trenutku smrti, računajući tu i sve ono čime je raspolagao ugovorom o nasljeđivanju i testamentom, kao i sva njegova potraživanja, pa i ona koja ima prema nekom nasljedniku, osim potraživanja koja su očigledno nenaplativa, nakon čega se od utvrđene vrijednosti dobara koja je ostavitelj imao u trenutku smrti odbijaju se troškovi sahrane ostavitelja, iznos troškova popisa i procjene ostavine i iznos dugova ostavitelja. Dobijenom ostatku dodaje se vrijednost svih poklona koje je ostavitelj

36 „Pobijanje dužnikovih pravnih radnji se može tražiti samo ukoliko povjerilac prema dužniku ima dospjelo novčano potraživanje.“ Županijski sud u Koprivnici, br. Gž-962/00, od 30. XI 2000. godine.

37 Čl. 281 st. 1, 2 i 3 ZOO u BiH.

38 Zakon o nasljeđivanju FBiH-ZN FBiH („Službene novine FBiH” br. 80/14), Zakon o nasljeđivanju Republike Srpske-ZN RS („Službeni glasnik RS” br. 1/09, 55/09, 91/16), Zakon o nasljeđivanju Brčko Distrikta BiH-ZN BDBiH („Službeni glasnik BD BiH” br. 36/17).

učinio ma na koji način nekom zakonskom nasljedniku, pa i poklona učinjenih nasljednicima koji se odriču naslijeđa, kao i onih poklona za koje je ostavitelj naredio da se ne uračunavaju nasljedniku u njegov nasljedni dio, kao i poklona za koje je ostavitelj u posljednjoj godini svog života učinio drugim osobama koje nisu zakonski nasljednici, osim manjih uobičajenih poklona.³⁹

Pri utvrđivanju vrijednosti ostavine neće se uzeti u obzir vrijednost poklona učinjenih za postignuće općekorisnih svrha, kao ni poklona koji se na osnovu samog zakona ne uračunavaju nasljedniku u njegov nasljedni dio. U Brčko Distriktu BiH je regulisano da se pri utvrđivanju vrijednosti zaostavštine ne uzimaju u obzir vrijednosti poklona učinjenih organima vlasti, udruženjima građana, humanitarnim organizacijama, kao ni pokloni učinjeni za općekorisne svrhe i pokloni koji se na osnovu ovog zakona ne uračunavaju nasljedniku u njegov nasljedni dio.⁴⁰

Ovom odredbom uvakufljena dobra su izuzeta od namirenja nužnog nasljednog dijela tako da je nemoguće pobijanje ugovora o poklonu zbog namirenja nužnog nasljednog dijela.

U ovom slučaju mogu postojati dvije situacije koje uslovljavaju uračunavanje navedenih poklona, a usko su vezane za ličnost poklonoprimeca. Ukoliko se kao poklonoprimeci javljaju zakonski nasljednici ostavitelja uzet će se u obzir vrijednost svih poklona, ma kada da su učinjeni, uključujući tu i poklone nasljednicima koji se odriču naslijeđa, kao i onih poklona za koje je ostavilac naredio da se ne uračunavaju nasljedniku u njegov nasljedni dio.

Ukoliko se u ulozi poklonoprimeca javljaju lica koja ne ulaze u krug zakonskih nasljednika ostavitelja – poklodavca, uzima se u obzir samo vrijednost onih poklona koje je ostavitelj, tim licima, učinio u posljednjoj godini života.⁴¹

Dodavanjem vrijednosti poklona utvrđenoj čistoj vrijednosti zaostavštine dobijamo tzv. obračunsku vrijednost zaostavštine na bazi koje biva utvrđena veličina nužnog dijela svakog od nužnih nasljednika. Zahtjev odnosno tužbu za smanjenjem testamentalnih raspologanja, ugovora o

39 Čl. 31 st. 1 ZN FBiH; čl. 33 st. 1 ZN RS; čl. 35 st. 1 ZN BDBiH.

40 Čl. 31 st. 2 ZN FBiH; čl. 33 st. 2 ZN RS; čl. 35 st. 2 ZN BDBiH.

41 Čl. 31 st. 1 tč. 3 ZN FBiH, čl. 33 st. 1 tč. v ZN RS i čl. 31 st. 1 tč. 3 ZN BD BiH.

nasljeđivanju i poklona ostavitelja može podnijeti samo nužni nasljednik.⁴² Pošto je to pravo vezano za njegovu ličnost,⁴³ istim članom ZN FBiH je regulisano da ono može biti naslijeđeno samo ako je nužni nasljednik, prije smrti, podnio tužbu za utvrđenje nužnog dijela.⁴⁴ Smanjenje testamentalnih raspolaganja nužni nasljednik može zahtijevati u roku od tri godine od proglašenja testamenta. S druge strane tužba, odnosno zahtjev za smanjenje raspolaganja ugovorom o nasljeđivanju ili vraćanje poklona je moguće istaknuti u roku od tri godine od momenta smrti ostavitelja, odnosno u roku od tri godine od dana kada je rješenje o proglašenju ostavitelja umrlim postalo pravosnažno ili u roku od tri godine od dana pravosnažnosti rješenja kojim je utvrđena smrt ostavitelja.⁴⁵

Nakon što primjenom prethodnog obračuna izračunamo nužne nasljedne kvote jasno je da u toj situaciji mora doći do smanjenja određenih ostaviteljevih raspolaganja, a koja je on činio pravnim poslovima *inter vivos* ili *mortis causa*, pri čemu je vrlo važno imati u vidu da mogu biti smanjene samo vrijednosti onih pravnih poslova koji su prethodno ušli u obračunsku vrijednost, a to su testamentalna raspolaganja, zakonom određene kategorije pravnih poslova (npr. ugovor o nasljeđivanju) i određeni pokloni.

Ukoliko bi ukupna vrijednost ostaviteljevih raspolaganja pravnim poslovima, odnosno testamentom i poklonom premašila raspoloživi dio, time bi došlo do povrede prava na nužno nasljeđivanje.⁴⁶ Pri tome ne smijemo zanemariti činjenicu da bivaju uzete vrijednosti testamentalnih raspolaganja (u FBiH i ugovora o nasljeđivanju) kao i zakonom predviđenih poklona, uključujući i one za koje je ostavitelj odredio da se ne uračunavaju nužnom nasljedniku u njegov nasljedni dio.⁴⁷ Ako je testamentom nasljedniku naloženo ispunjenje ili osiguranje obaveza u korist osoba koje se nisu sposobne

42 Čl. 43. st. 1. ZN FBiH, čl. 45. ZN RS i čl. 43. ZN BD BiH.

43 „Pravo na nužni dio je lično pravo nužnog nasljednika koje se gasi njegovom smrću.“ Kantonalni sud u Sarajevu, Bilten sudske prakse Kantonalnog suda u Sarajevu, broj 1/2000, Sarajevo, 2000, 11.

44 Čl. 43. st. 2. ZN FBiH: „Nasljednicima koji mogu nastaviti parnični postupak u smislu odredbe člana 199. stav 1. Zakona o parničnom postupku smatraju se zakonski nasljednici na koje je prešla imovina ostavioca i testamentalni nasljednici ukoliko im je ostavilac zavještao cjelokupnu imovinu ili samo imovinu u pogledu koje teče parnica.“ Vrhovni sud Federacije BiH, br. Rev-30/00, od 13. IV 2000. godine. Bilten Vrhovnog suda F BiH, br. 1/2000, Sarajevo, 2000, 15.

45 Čl. 44. ZN FBiH, čl. 46. ZN RS i čl. 44. ZN BD BiH.

46 Čl. 37 st. 2 ZN FBiH, čl. 39 st. 2 ZN RS i čl. 37 st. 2 ZN BD BiH.

47 Čl. 37 st. 3 ZN FBiH, čl. 39 st. 3 ZN RS i čl. 37 st. 3 ZN BD BiH.

same brinuti o svojim pravima i interesima, ili radi ostvarenja neke općekorisne svrhe, sud će odrediti nužne mjere osiguranja.⁴⁸

Zaključak

Specifičan historijski razvoj društveno-političkih prilika u BiH je ostavio traga na mnogim pravnim institutima među kojima je vakuf, svakako, samo jedan od onih koji je do danas sačuvao svoju specifičnost i unikatnost. Historijska pozadina razvoja vakufa, upravljanje istim kao i modaliteti njegovog zasnivanja u BiH su u mnogome različiti od vakufa u drugim zemljama po čemu su bosanskohercegovački vakufi jedinstveni u svijetu.

Najzastupljeniji način zasnivanja vakufa u BiH je na temelju ugovora o poklonu koji spada u red kontrakata koji proizvodi mnogobrojne pravne posljedice koje prelaze okvire isključivo obligaciono-pravnih dejstava. Kao što smo imali priliku vidjeti ovaj ugovor proizvodi stvarno-pravna, porodično-pravna i nasljednopravna dejstva, te kao takav je važan za bosanskohercegovački pravni poredak. S obzirom na to, u radu smo ugovor o poklonu doveli u vezu sa uvakufljenjem imovine, ukazujući na korijene općekorisnih dobara u antičkom Rimu te na *donatio* kao pravni posao koji se protekom vremena u okviru romansko-bizantskog pravnog poretka i razvijao. Pošto ugovorom mogu biti povrijeđeni interesi nužnih nasljednika prijeti opasnost od opoziva poklona, a samim tim i vakufa. No, zakonodavac se pobrinuo da do toga ne dođe normirajući da poklon u općekorisne svrhe ne ulazi u zaostavštinu.

U bosanskohercegovačkom pravnom poretku postoji još modaliteta zasnivanja vakufa, a to su: ugovor o doživotnom izdržavanju i testament (ostavljanjem legata ili zaviještanjem dobara) koji su u praksi manje korišteni. Ukoliko bi imovina bila uvakufljena putem ugovora o doživotnom izdržavanju ona bi kao takva bila izuzeta iz ostavinske mase samog vakufa, kao primaoca izdržavanja, jednako kao i pokloni učinjeni u opštekorisne svrhe.

Pri tome, valja naglasiti da fondacije, zbog svog specifičnog statusa, generalno posmatrano, ne predstavljaju modalitet zasnivanja vakufa u BiH, osim pod posebnim uslovima. Posmatrano u širem kontekstu, fondacije

48 Čl. 245 st. 3 ZN FBiH; čl. 249 ZN BD BiH.

bi mogle predstavljati modalitet zasnivanja vakufa samo pod uslovom da u postupku osnivanja fondacija (od donošenja osnivačkog akta, statuta, imenovanja upravnog odbora fondacije itd.) aktivno učesće uzme Vakufska direkcija IZ u BiH, koja pravovremeno treba biti obaviještena o namjeri osnivanja fondacije, čiji osnivač istoj želi dati karakter vakufa.

Literatura

Knjige

- Avramović, V./Stanimirović, S. (2011), *Uporedna pravna tradicija*, sedmo izdanje, Beograd, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Babić, I. (1997), *Leksikon obligacionog prava*, Beograd, Službeni list SRJ.
- Bikić, A. (2005), *Obligaciono pravo*, poseban dio, Sarajevo, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Bikić, E./Povlakić, M./Suljević, S./Plavšić, M. (2013), *Notarsko pravo*, Sarajevo, Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH TDP.
- Boras, M./Margetić, L. (1986), *Rimsko pravo*, Zagreb, Informator.
- Ćeman, S. (2011), *Vakufi i fondacije, Komparativna studija o položaju vakufa i fondacija u šerijatskom pravu i pozitivnim zakonskim propisima u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, Biblioteka posebna izdanja, El-Kalem.
- Horvat, M. (1974), *Rimsko pravo*, Zagreb, Školska knjiga.
- Imamović, M. (1999), *Historija države i prava Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu.
- Lazarević, D. (2010), *Ugovor o poklonu*-prvo izdanje, Beograd, Poslovni biro.
- Mijačić, M. (1988), *Obligacioni ugovori*, Beograd, Savremena administracija.
- Mousourakis, G. (2012), *Fundamentals of Roman Private Law*, Springer Heidelberg-New York-Dordrecht-London.
- Perić, Ž.M. (1927), *O posebnim ugovorima*, Beograd.
- Romac, A. (1989), *Rječnik rimskog prava*, Zagreb, Informator.
- Smailagić, N. (1976), *Klasična kultura Islama II*, Zagreb.
- Southon, E. (2012), *Marriage, Sex and Death: The Family in the Post-Imperial west*, The University of Birmingham.

Članci

- Bećirbegović, E. (1983), Mogućnosti i način uspostavljanja vakufa u našem pravnom sistemu sa osvrtom na praksu organa Islamske zajednice, *Anali GHB, knj. IX-X*, Sarajevo.
- Ćerimović, M. A. (1941), Vakuf (Nekolike aktuelne napomene), *Glasnik Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije*, Sarajevo, IX/1941.
- Pihlajamäki, (2010), Canon Law and European Legal Culture, *Zeitschrift des Max-Planck-Instituts für europäische Rechtsgeschichte Journal of the Max Planck Institute for European Legal History*, 17/2010.
- Stojanović, N. (2002), Present in Case of Death in Our Law, *Law and Politics Vol. 1, No 6*.

Pravni akti

- Bilten Vrhovnog suda F BiH, br. 1/2000, Sarajevo, 2000.
- Odluka Ustavnog suda FBiH broj U-15/10 od 02. 12. 2015.
- Ustav Islamske zajednice u BiH.
- Zakon o notarima FBiH („Službene novine FBiH“, br. 45/2002).
- Zakon o notarima Republike Srpske („Službeni glasnik RS“, br. 86/2004, 2/05, 74/05, 76/05, 91/06, 37/07, 50/10 i 78/11).
- Zakon o notarima BD BiH („Službeni glasnik BD BiH“, br. 09/2003).
- Zakona o stvarnim pravima F BiH.
- Zakon o preuzimanju Zakona o obligacionim odnosima („Službeni list R BiH“, br. 2/92).
- Zakon o nasljeđivanju FBiH-ZN FBiH („Službene novine FBiH“ br. 80/14).
- Zakon o nasljeđivanju Republike Srpske-ZN RS („Službeni glasnik RS“ br. 1/09, 55/09, 91/16).
- Zakon o nasljeđivanju Brčko distrikta BiH-ZN BDBiH („Službeni glasnik BD BiH“ br. 36/17).

Stručni rad

Dr. sc. Hana Younis

Institut za historiju Univerziteta u Sarajevu

hana.younis@iis.unsa.ba

ULOGA ZEMALJSKOG VAKUFSKOG POVJERENSTVA U RJEŠAVANJU SOCIJALNIH PROBLEMA POČETKOM 20. STOLJEĆA

Sažetak

U radu se na osnovu izvorne arhivske građe analiziraju pojedinačne molbe adresirane na Zemaljsko vakufsko povjerenstvo, a vezane za socijalnu pomoć. Autorica kroz ove molbe ukazuje na vrste socijalne pomoći koje su davane iz vakufskih sredstava.

Poseban fokus usmjeren je na siromašno stanovništvo kojem su vakufska sredstva bila jedina materijalna opskrba. Pored toga u radu se analiziraju razlozi za traženje pomoći kroz koje se indirektno oslikava socijalno stanje običnih stanovnika u Bosni i Hercegovini.

Ključne riječi: Zemaljsko vakufsko povjerenstvo, vakufske komisije, materijalni problemi, siromaštvo, penzije, Austro-Ugarska monarhija, Bosna i Hercegovina

Uvod

Dugo 19. stoljeće za Bosnu, pograničnu pokrajinu Osmanskog carstva, završilo se u potpuno drugačijim uslovima od onih u kojem je počelo. Dok su muslimani kao većinsko stanovništvo na početku 19. stoljeća, kao osnovni problem imali odbranu osmanskog teritorija od ustanaka u kojima su

tražena prava i šire autonomije pripadnika drugih religijskih skupina, početak 20. stoljeća su dočekali u aktivnoj borbi za svoja minimalna vjerska prava u novom carstvu u kojem su bili apsolutna manjina. U toj borbi ključnu ulogu imao je i vakuf.

Sistem vakufa kao jedinstvene organizacije koja u islamu zauzima izuzetno važno mjesto bio je u fokusu političkih igara početkom 20. stoljeća. Borba muslimana za prosvjetnu i vakufsko-mearifsku autonomiju oslikala je važnost vakufskih dobara ne samo iz ugla religije, nego i kao pokretača ekonomskog razvoja. Uloga vakufa u ekonomskom sistemu izuzetno je važna, s obzirom na to da su vakufi u Osmanskom carstvu stoljećima bili preteče modernog bankarskog sistema (Sućeska 1996, Sokolović 1944, Husić 2011). S obzirom na materijalna sredstva kojima su raspolagali, vakufi su bili jedan od pokretača ekonomskog razvoja države. Kada to kažemo, prvenstveno mislimo na vakufska dobra koja su služila kao osnova za razvoj trgovine i privrede, kao i na finansijska sredstva koja su se posuđivala u tu svrhu. Međutim, važnost vakufa bila je višestruka i iz socijalnog aspekta. Ako uzmemo u obzir broj porodica koje su jedini materijalni prihod imale iz vakufskih dobara, tek onda će postati jasno koliko je institucija vakufa bila osjetljiva.

Dolazak Austro-Ugarske monarhije u Bosnu predstavlja u historijskom kontekstu potpuno novi period. Iako je rješenje Istočnog pitanja bilo aktuelno kroz cijelo 19. stoljeće, muslimani Bosne su ovu okupaciju dočekali relativno nespreni. Dolazak Austro-Ugarske značio je potpuni preokret ne samo u javnom nego i u privatnom životu. Mnogobrojna pitanja koja su do tada bila rješavana na osnovu šerijatskog zakona i ustaljene tradicije dobivaju drugi pravni okvir (Karčić 2012). Tako je i pitanje vakufa, kao izuzetno važne institucije u islamu, imalo ključnu ulogu u borbi koju su muslimani dugi niz godina vodili sa Zemaljskom vladom (Šehić 1980).

Godine 1883. formirana je posebna Zemaljska vakufska komisija, koja je bila sastavljena od uglednih muslimana koji su imenovani od strane vlasti. Zadatak ove komisije bio je nadgledanje rada vakufskih službenika, a još važnije prihoda i preraspodjele materijalnih pokretnih i nepokretnih vakufskih dobara. Bosna i Hercegovina imala je ukupno 51 kotarsku vakufsku komisiju, koje su djelovale u kotarima kao osnovnim jedinicama uprave.

(ABiH, ZVS, 197, 64-76) To je bila najniža vlast koja je direktno bila potčinjena Zemaljskoj vakufskoj komisiji sa sjedištem u Sarajevu.

Ove komisije su vršile popis novih vakufa, sastavljale finansijski izvještaj, zapošljavale vakufske službenike, odgovarale za kvalitet njihovog rada i sva ostala pitanja vezana za postojanje, rad i opstanak vakufa (Durmišević 2011). Treba napomenuti da je Austro-Ugarska monarhija uvođenjem popisa svih vakufskih dobara napravila važan korak u očuvanju vakufskih dobara. Popisom se dobila jasna slika koliko je vakufa, koliko oni vrijede, a jedna broj vakufa za koje se nije ni znalo prvi put su registrovani kao takvi. Tako je godine 1901. bilo ukupno registrovanih 937, a 1903. godine 951 vakuf, dok je u isto vrijeme prilikom popisa utvrđeno da postoji još 12 vakufa koji nisu bili do tada registrovani i 6 novih koje je trebalo registrovati (ABiH, ZVS, 82, 62/2). U pojedinim kotarima u periodu austrougarske uprave dolazi do ujedinenja vakufa, a vakufske komisije bile su dužne napraviti preliminarni plan za sprovedbu takvog čina.

Kotarske vakufske komisije održavale su sastanke na kojima su odlučivale o pitanjima koja su bila aktuelna u tom periodu. Svaku odluku prosljeđivali su Zemaljskoj vakufskoj komisiji koja se od 1894. godine naziva Zemaljsko vakufsko povjerenstvo. Zemaljsko vakufsko povjerenstvo imalo je predsjednika, tajnika, mufetiša i pet članova.⁴⁹ Odluke su donosili po principu nadpolovičnog preglasavanja. Sjednicama je prisustvovao povjerenik kojeg je imenovala Zemaljska vlada i koji je u ime vlade mogao obustaviti svaku odluku, ali nije učestvovao u raspravama niti glasanju.⁵⁰

S obzirom na to da je Zemaljsko vakufsko povjerenstvo imalo i ovlasti nadgledanja rada kotarskih vakufskih komisija, ono je bilo adresa na koju su stizale žalbe na rad kotarskih vakufskih komisija. Ukoliko su smatrali da je žalba osnovana, provjeravali su na terenu tačnost navoda. Iako su žalbe na rad kotarskih komisija dosta rijetke, možemo zaključiti da su se shvatale izuzetno ozbiljno te da ih je zvanični mufetiš provjeravao detaljno (ABiH, ZVS, kutija 203, 62/2).

49 Godine 1902. predsjednik Središnjeg odbora Zemaljskog vakufskog povjerenstva bio je Ibrahim-beg Bašagić, tajnik Hilmi ef. Muhibić, mufetiš Mehmed ef. Hulusi, a članovi: H. Nurudin ef. Hafizović, Nezir ef. Zildžić, Ahmed ef. Dizdar i H. Munib ef. Korkut.

50 Godine 1902. to je bio Otto Paul.

Svi vakufi sa detaljnim proračunima bi se nakon usklađivanja upisivali u jednu tabelu, i prosljeđivali Zemaljskoj vladi koja je tako imala kompletan uvid u prihode i način njihove preraspodjele. Zemaljska vlada je željela spriječiti manipuliranje viškom vakufskih prihoda i zloupotrebu prilikom preraspodjele, ali u isto vrijeme utjecati na podjelu sredstava.⁵¹

Cilj nam je kroz ovaj rad, na osnovu izvorne arhivske građe, ukazati na važnost vakufa kao socijalnog zaštitnika „malih, običnih, ljudi“ koji svoju posljednju nadu ulažu upravo u pomoć vakufskih institucija. Ovdje je neophodno pojasniti pojam socijalne pomoći na koji se ovaj rad odnosi. Pod ovim pojmom u radu će se iznijeti molbe koje su siromašni, osiromašeni i oni koji smatraju sebe u finansijskoj potrebi iznijeli pred kotarske vakufske fondacije. U ovim ručno pisanim molbama detaljno se opisuju razlozi podnošenja istih, te se jasno oslikava socijalna slika tog perioda, ali i svakodnevnica i potrebe, naročito osoba koje imaju *posebnu*⁵² vezu sa vakufskom imovinom.

Socijalna pomoć iz vakufskih sredstava

Iz prihoda vakufa finansirali su se mnogobrojni, za muslimane nemjerljivo važni poslovi. Pored izdataka za održavanje džamija, mesdžida, mekteba, plaća za imame i muallime, popravke i održavanje vakufa, iz sredstava vakufa pomagalo se obrazovanje, a mnogobrojne porodice su spašene poniženja apsolutnog siromaštva.

Kada govorimo o početku 20. stoljeća, neophodno je napomenuti da je to period kad muslimansko stanovništvo naglo siromaši. Razlozi za to su višestruki: od oduzimanja imovine, iseljavanja i prodaje svega što posjeduju, da bi se pojedini ponovno vratili u rodni kraj bez ikakvih materijalnih sredstava do drugih razloga koji su u mnogome utjecali na to da se institucija

51 Zemaljska vlada je kontrolom isplaćivanja sredstava mogla utjecati na prihode koje su ugledne ličnosti dobivale. Tako je 1902. godine u jeku borbe za prosvjetnu i vakufsko-mearifsku autonomiju muslimana, kada je zabranjen povratak u domovinu vođi pokreta muftiji Ali-Fehmi ef. Džabiću, jedan od špijuna obavijestio Zemaljsku vladu da sredstva koja je on dobivao na ime redovne plate iz Karađoz-begova vakufa u Mostaru dobiva i dok je u Istanbulu. Špijun je predložio da Zemaljska vlada odmah uputi dopis Zemaljskom vakufskom povjerenstvu i obustavi isplatu sredstava od koja je Džabić primao, kako bi i na taj način izvršili pritisak na njega (ABiH, I.B. 41).

52 Ovdje mislimo na u tom trenutku zaposlene u nekom od vakufa, bivše zaposlenike ali i članove njihovih porodica.

vakufa pokaže kao jasna podrška i posljednja nada za mnoge *fakire*. Na početku 20. stoljeća molbe usmjerene za materijalnu pomoć od vakufa uglavnom podnose siromašni (bivši) zaposlenici vakufa. Tu su i molbe za oprost od kamata ili kompletnog duga, kao i drugi razlozi koji su tjerali uglavnom siromašne ili osiromašene muslimane kao i nemuslimane da se obrate Vakufskoj komisiji za pomoć.

Međutim, od vakufskih sredstava davala se i pomoć socijalno ugroženim i bez određene pismene molbe. Socijalnu osvještenost vakufske komisije su pokazivale kroz redovnu podjelu kurbanskog mesa siromašnom stanovništvu, kao i kroz pomoć siromašnoj djeci u mektebima (GHB, ZVP, 17, 3449).

Postavlja se pitanje kolike su sume novca koje je vakufska komisija mogla izdvojiti za socijalnu pomoć? Navest ćemo samo da je ukupan prihod vakufa bio sasvim dovoljan da se sve potrebe vakufa izmire, a to je podrazumijevalo, plaće, održavanje vakufa, kupovinu novih posjeda i sve dodatne troškove. Kada se radi o finansijskim sredstvima sa kojima je Zemaljsko vakufsko povjerenstvo raspolagalo, možemo slobodno reći da su bila znatna. Navest ćemo samo da je imovina vakufa u Bosni i Hercegovini za 1905. godinu procijenjena „na više od 6 miliona kruna“ (Šehić 1980: 30).

Iako su ova sredstva podrazumijevala pokrivanje troškova zaposlenika u vakufima, ona su ipak u osnovi bila dosta skromna. Stoga je od posebne važnosti kroz ovaj rad oslikati kako je *preživljavalo* vakufsko osoblje koje je imalo određena redovna sredstva i koliko je značila ta redovna ali i dodatna vakufska podrška. To najbolje ilustruju molbe u kojima svoje materijalno stanje opisuju upravo zaposlenici vakufa, kako oni penzionisani tako i oni koji su u tom trenutku bili zaposleni. Jedna od karakterističnih molbi koja detaljnije opisuje realno stanje života na prelazu stoljeća i carstava je molba hadži Sulejmana Brkića koji je u svojoj devedestoj godini bio prisiljen moliti za minimalnu pomoć kako bi se „od prosjačenja sačuvao“. Brkić u svoj svojoj kompleksnosti jednog života oslikava koliko je promjena sistema ostavila traga na male ljude na marginama bosanskog društva. Brkić je u periodu osmanske uprave radio jedno vrijeme kao ugledni zaptijski oficir, a onda je napredovao u čin mudira u kojem je ostao punih 35 godina, zapravo sve do okupacije. Poslije okupacije stupio je u službu kod Zemaljskog vakufskog povjerenstva i tamo pet godina služio kao džabija. Od ove službe razriješen je 1889. godine tada već kao star čovjek. Zemaljska vlada mu je

dodijelila stalnu potporu od 20 kruna mjesečno, na kojoj je on kako je sam zapisao bio „u dubini srca zafalan“ zato što je tih 20 kruna bilo „jedino sredstvo, skojim“ je on izdržavao ne samo sebe nego i suprugu. On dalje piše: „Stim sredstvima moram puno oskudjevati i mnogo puta bez hrane ostati.“ (ABiH, ZVS, 113, 78). Stoga moli da mu se iz vakufskih sredstava poveća stalna potpora. Ukoliko njegova redovna primanja uporedimo sa primanjima zaposlenika vakufa u Maglaju, kotaru kojem je i Brkić pripadao, vidjet ćemo da je njegova penzija bila 4 puta veća od podvornika i potpuno jednaka pisaru u vakufskoj komisiji u Maglaju (ABiH, ZVS, 197, 64-76).

Međutim, pitanje je koliko su ta sredstva bila dostatna za svakodnevni život? Na to nam djelimično odgovara molba koju je dao muderis, imam i hatib Ali-pašine džamije i mualim mektebi ibtidaije hafiz Ibrahim ef. Fazlić. On u svojoj molbi kaže: „Kad se sravne troškovi ma koje bilo države za činovništvo koje sačinjava znatan dio njezinih izdataka sa ovim troškovima koje u opće vakufi i vakufska uprava srazmjerno broju svoga zvaničnog osoblja nosi mora se priznati da su potonji prema svome časnom pozivu veoma malo plaćeni upravo tako, da moraju u svemu i svačemu oskudjevati, jer njihova beriva ne odgovaraju društvenom položaju a još manje upotrebljenoj za to uzgojnoj mucu i glavnici. Pa ne samo to već beriva hodža – bilo mualima ili muderisa nijesu udešena prema važnosti njihove zadače prema činit vama istih časnih organa a najmanje prema cijenama živežnih sredstava. Jedno svešteno lice muderis imam ili koji bilo mualim zauzimlje važno mjesto u socijalnom pogledu ali dok on njegovu obitelj materijalno trpi upravo strepi pred samom pomišlju da je za njih nada na penziju izgubljena, a uz to, da se ni promaknuće nadati nemože dotle on svaki od svojih usta otkida i nastoji da obraz i čast svoga staleža očuva. Pored svega toga rečena časna lica izvržena su velikim novčanim neprilikama u vrijeme kad im valja iz mjesta u mjesto seliti, jer ne samo što im odsječna odšteta za namještaj nespada, oni nemaju ni prava niti da zaračunavaju najnužnijih troškova i tako uz oskudna beriva moraju pasti u dugove, a osobito oni koji iz odaljenijeg mjesta uz mnogobrojnu porodicu seli...“ (ABiH, ZVS, 203, 62-39).

U osnovi se molbe za finansijsku pomoć koja se izdvajala iz vakufskih sredstava na početku 20. stoljeća mogu podijeliti prema svrsi u nekoliko kategorija: molbe za jednokratnu pomoć, molbe za povećanje mjesečnih

primanja, otpis dugova i kamate te ostale molbe. Cijela procedura kod svih molbi bila je ista i počinjala je upitom zainteresiranog lica, džemata ili nasljednika upućenih kotarskoj vakufskoj komisiji, a koja ga je dalje uz svoje mišljenje prosljeđivala Zemaljskom vakufskom povjerenstvu. Pojedini slučaji zahtijevali su dodatnu provjeru istinitosti navoda, dok su kod pojedinih zahtjeva vođene žustre rasprave na sastancima Zemaljskog vakufskog povjerenstva. Raspravu je uvijek otvarao perovođa koji bi iznio kompletan slučaj. Nakon iznošenja slučaja komisija je pristupala glasanju, ali je u osnovi svaku njihovu odluku morala potvrditi Zemaljska vlada. Nismo naišli na slučajeve da se vlada nije slagala sa odlukom Zemaljskog vakufskog povjerenstva. Određeni dugovi su se otpisivali godišnje prilikom sumiranja svih prihoda i ukoliko je u izvještaju bilo jasno da se oni nikad neće podmiriti. Pojedini dugovi su otpisivani i iz razloga što se nije znalo ko ih je napravio.

Jednokratna pomoć

Vakufskim komisijama širom Bosne dolazile su veoma često molbe za jednokratnu materijalnu pomoć siromašnih stanovnika, a posebno zaposlenika vakufa ili bivših zaposlenika.⁵³

Godine 1904. vakufskoj komisiji obratio se molbom za socijalnu pomoć Numan Huseinbašić iz Maglaja. On je radio kao mujezin na Kuršumli džamiji u Maglaju više od šest decenija. Numan je platu za dugogodišnji mujezinski posao primao u iznosu od 50-60 kruna. Međutim, kako je i on sam naglasio, nije imao „...nikakvog imetka niti pokretnog niti nepokretnog“, živio je „u kući bratića Mehmeda Huseinbašića...“ U trenutku pisanja molbe Numan je imao 80 godina i kako je sam zapisao „preko ostario sam i oslabio tako da neću moći skorom više vršiti posao mujezina.“ On je molio da se uzme u obzir njegova „velika sirotinja“ i pruži mu se pomoć „da mogu lakšije preživjeti potonje danove moje visoke starosti.“ Na molbu je Vakufska komisija odgovorila odlukom da mu se dodijeli jednokratna pomoć u iznosu od 20 kruna (ABiH, ZVS, 203, 62-39).

53 Tako je u martu 1903. godine Vakufska komisija u Banjaluci uputila molbu Zemaljskom vakufskom povjerenstvu „da se nagradi porezni oficijal Pero Blagojević za njegov marljiv rad oko sastavljanja vakufskih računa kroz 6 godina.“ U odgovoru je pisalo da je odlučeno da se Blagojeviću dodijeli „nagradu u iznosu od 60 K“ (ABiH, ZVS, 82, 62-3).

Molbe za povećanje mjesečnih primanja

Kada se radi o mjesečnim primanjima neophodno je napomenuti da se one odnose na više stavki. Tu su prvenstveno molbe za povećanje mjesečnih primanja osoba koje su još uvijek zaposlene u nekom od vakufa širom Bosne i Hercegovine, zatim onih koji su primali penziju iz vakufskih sredstva ali im je bila nedovoljna, te porodica čiji je *skrbitelj* bio zaposlenik vakufa, a preminuo je.

Iako su zaposlenici vakufskih institucija dobivali redovno platu, to su bila nedovoljna sredstva za lagodan život višečlane porodice kojoj je, ukoliko nije imala dodatna sredstva, teško bilo obezbijediti i osnovne životne potrebe.⁵⁴ Poseban problem su imali zaposlenici vakufa koji su plaću dobivali od *ehalije*, prema njihovoj procjeni. Godine 1902. Vakufskoj komisiji se obratio feraš i mujezin Atik džamije u Bijeljini. On je do te godine dobivao platu prema procjeni *ehalije* od prihoda koje je vakuf ove džamije ostvarivao. Iz molbe vidimo da je vakuf imao znatna sredstva te da je tokom 1902. Godine, nakon isplaćenih svih potraživanja, imao 300 kruna viška sredstava. Međutim, poslovi ovog vakufa su se „dosta musavo“ vodili tako da je podjelu prihoda preuzela vakufska komisija. Nakon toga se feraš i mujezin Atik džamije obratio Zemaljskom vakufskom povjerenstvu kako bi mu se

54 U građi ZVS nalaze se i molbe kadija upućene Zemaljskom vakufskom povjerenstvu radi povećanja ličnih prihoda. Međutim, njihove molbe se nikako ne mogu uvrstiti u socijalne s obzirom da su njihova primanja bila višestruko veća od prihoda ostalih niže rangiranih zaposlenika vakufa ili sirotinje koja je tražila pomoć od vakufskih sredstava kako bi preživjela. Kadije su dodatna sredstva tražile od vakufa kao tradicionalno obavezna primanja uvrštena u vakufname. Tako je veliku raspravu 1906. godine izazvao zahtjev sarajevskog kadije H. Isa efendije radi *dopitanja plaće* iz Gazi Husrev begova vakufa. Zemaljska vlada je tražila očitovanje o tom pitanju od Zemaljskog vakufskog povjerenstva. Glavni mufetiš na Mehmed ef. Hulusi je po tom pitanju na sjednici izjavio kako su kadije „bile vaktile drugi nije bilo računovogja i poreznih oficijala da tu brigu vode, nego su kadije mustekjilen ve munhasiren sastavljali račune, gledali vakufe i vršili cijelu službu, a danas imadu gotovu stvar pogledat i pregledat. Ondašnje vrijeme i današnje vrijeme to je nebo i zemlja pa ja mislim, a na čiju dužnost i trud je posao nemože se šrispodobiti na šarti vakifom i njegovim sluzenjem“ Za razliku od njega Munib ef. Korkut je smatrao da se ono što piše u vakufnami bez obzira na promjene nastale u obavezama treba ispoštovati. Hasan ef. Hadžiefendić je pojasnio „da nakon okupacije taj posao radi oficijal dodijeljen od Zemaljske vlade, a mutevelija pravi račune, a ovaj oficijal pregleda.“ Glasanje je pokazalo koliko su mišljenja bila različita pa je kadija Isa efendija odbijen sa 7 glasova protiv njegove molbe, dok je 6 glasova bilo za, 3 „se usteže od glasanja“ a 3 je bilo odsutno (ABiH, ZVS, 147, 113-198).

odredila redovna plata, što je komisija i uradila te mu odredila platu u godišnjem iznosu od 72 krune (ABiH, ZVS, 203, 62-39).

Vakufsko osoblje smatralo je da je za povećanje obima poslova neophodno i dohodak povećati. Tako je imam Careve džamije u Trebinju, nakon što je vakuf ove džamije ujedinjen sa vakufom Osman-pašine džamije u istom gradu, tražio povećanje plaće. On je smatrao da mu godišnja plata za obavljanje imamskih obaveza treba iznositi 180 kruna koliko je prosječno iznosio dohodak vakufa Careve džamije. Vakufska komisija nije imala isto mišljenje te mu je bez obzira na ujedinjenje vakufa platu ostavila u godišnjem iznosu od 100 kruna (ABiH, ZVS, 147, 113-246).

Posebnu socijalnu kategoriju činile su porodice preminulih zaposlenika vakufa. Dokumenti ukazuju da je bez obzira na funkciju koju je preminuli obavljao, porodica ostajala na milosti uprave. U jesen 1902. godine preminuo je Ibrahim-beg Bašagić, predsjednik Zemaljskog vakufskog povjerenstva za Bosnu i Hercegovinu. Ubrzo nakon toga njegova supruga Almasa obratila se molbom sljedećeg sadržaja da ona i njena dvoje „nedorasle djece“ naslijede punu penziju koju je njen suprug, nakon pune 42 godine rada u državnim institucijama, dobio od Zemaljskog vakufskog povjerenstva (ABiH, ZVS, 82, 62-4). U dokumentima nemamo podatak koliko je iznosila penzija koju je tražila Almasa Bašagić, ali je ona zasigurno bila mnogo veća od penzije koju je tražila porodica muderisa Mulaibrahimovića nakon njegove smrti.

Osman ef. Mulaibrahimovića penziju je stekao i Osman Kašetan kao muderis vakufa u Gračanici u iznosu od 60 kruna godišnje. Nakon njegove smrti porodica se obratila vakufskoj komisiji u Gračanici napomenuvši da se nalaze „u dosta oskudnom stanju bez ikakva zaštite.“ Nakon što je mufetiš Hulusi provjerio navode iz ove molbe, komisija je odredila da porodica ima pravo naslijediti sumu od 60 kruna godišnje (ABiH, ZVS, 82, 62-2).

Otpis dugova i kamate

S obzirom na to da je institucija vakufa predstavljala izuzetno važnu instituciju u ekonomskom sistemu, otpis dugova i kamate bile su jedan od čestih zahtjeva na koje su se odnosile molbe početkom 20. stoljeća. Potpisnici ovih molbi bili su uglavnom siromašni, a najčešće i potpuno osiromašeni stanovnici iz svih krajeva Bosne i Hercegovine, koje je sa vakufom spajala samo materijalna obaveza.

Todor Dursum jedan je od dužnika koji zbog siromaštva nije mogao podnijeti teret kamate koju je dugovao vakufskom uredu u Mostaru. On je posudio sumu od 112 fr. sa 6% kamate u aprilu 1894. godine. Iako je Todor isplatio 269 kruna i 30 halera, prema ukupnom proračunu ostao je dužan još 54 kruna i 70 halera glavnice, sa 6% kamate, za period od 4 oktobra 1900. godine. S obzirom na to da je vakufska komisija pokrenula parnicu protiv njega, dugovao je i 12 kruna i 60 halera sudskih troškova. Shvativši da neće moći isplatiti kompletnu sumu, Todor se obratio molbom kotarskom uredu u Mostaru u kojoj je zamolio da mu se „putem milosti“ oprostí dug. U molbi je istakao „da je siromah sakat, za rad nesposoban bez zanata jedino da ga stara žena uzdržava.“ Kako bi potvrdili Todorove navode, gradski ured je saslušao Zulfu Bostandžića muhtara iz Zahumlja koji je naveo da je Todor puki siromah, da stanuje sa ženom i kćerkom koje po kućama poslužuju, te da ima dvoje nejake unučadi. Nakon ovoga Todoru je oprostén ostatak duga sa napomenom da je „teret ostao na dužnikovim nekretninama“ (ABiH, ZVS, 203, 62-37).

Nisu svi dugovi napravljeni klasičnom posudbom novca. Dug hadži Muharema Puzića bio je prilično specifičan. Naime, Puzić je radio kao tajnik vakufske komisije u Mostaru i na ličnu odgovornost je pokrenuo postupak pred kotarskim sudom protiv Ilije Kneževića u ime vakufa. Predmet parnice bilo je „priznanje prava vlasništva na sofú u bimu“ pri čemu se Puzić obavezao „da će o svome trošku ovu parnicu voditi.“ Nakon što je parnica izgubljena, Knežević je od vakufskih sredstava naplatio 48 kruna i 20 halera, a na zahtjev vakufske uprave da Puzić nadoknadi štetu, vakufska komisija u Mostaru je napisala da se „ovaj vazda izmotava.“ Nakon toga je Zemaljsko vakufsko povjerenstvo zaključilo da „nema izgleda da će ih ikada nadoknaditi“ te bez rasprave donijela odluku da se Puziću oprostí dug (ABiH, ZVS, 203, 62-37).

Jedna od najvećih dužničkih suma bila je Mehmed-bega, mutevelije koji se ostao dužan oko 800 K. On se obratio molbom Vakufskom povjerenstvu da mu se taj ostatak otpiše „iz milosti“ napisavši da „on i njegova djeca od mlijeka od tri krave žive... da uzima dnevno između 3-4 Kr od kojih mora uzdržavati krave i djecu.“ Interesantno je da je ovo jedna od rijetkih molbi u kojoj je predsjednik Vakufskog povjerenstva prvi uzео riječ kazavši sljedeće: „To je vrlo munasih to je zaista šajani atifet i merhamet, jedan čovjek koji je

došao grane života pa bi trebalo da mu se sva ostatak oprost.“ Nakon toga je jednoglasno usvojeno da se dug Mehmed-begu oprost (ABiH, ZVS, 147, 113-246).

Poseban problem ipak su bili dugovi koji su ostajali iza umrlih dužnika. Nekada taj dug nije ostavljen namjerno, kakav je npr. bio dug Derviš Husein Galiba, šejha mevlevijske tekije koji je umro 1906. godine. On je redovno duže od dvije godine plaćao svoje obaveze, ali je umro prije nego je kompletnu sumu uspio isplatiti. S obzirom na to da nije imao nikakvog imetka, te da je umro kao siromah, preostala svota mu je „na milost“ vakufske komisije otpisana (ABiH, ZVS, 147, 113-246).

Smrt siromašnih dužnika bila je čest povod za oprost istih. Međutim, ukoliko je postojala mogućnost da nasljednici imaju bilo kakav imetak, vakufska komisija je pokušavala naplatiti svoja potraživanja. Posebno pitanje kod ovih dugova predstavljala je činjenica da se muslimansko stanovništvo masovno iseljavalo u unutrašnjost Osmanskog carstva. Takav je bio slučaj hadži Abdije Puhalovića koji je dugovao Mehmed-begovu vakufu u Sarajevu od *bekaje* 357 kruna i 90 halera. Iako se Puhalović iselio u Tursku i tamo umro, „a iza njega nije ostalo ovdje nikakva imetka otkle bi se naplatiti moglo,“ na samoj sjednici tokom rasprave o pomoći siromašnim i otpisu dugova hafiz Šakir ef. Pandža kao član odbora predložio je „da se ne briše dug već da se pričeka još belćim Puhalovića nasljednici dobiju kakav miras“ što je na kraju i usvojeno (ABiH, ZVS, 147, 113-246). Ovakvi slučajevi su bili povodom da je Zemaljsko vakufsko povjerenstvo tražilo od Zemaljske vlade da se prilikom dodjele za iseljenje traži potvrda od kotarskih vakufskih komisija da dotična osoba nije bila vakufski dužnik (ABiH, ZVS, 147, 113-246).

Iznimku pri otpisu duga čini slučaj Mehage Jahkalovića koji je ostao vakufu dužan 100 kruna u ime zakupa za zemljište na Gorici. Naime, nasljednici Mehage nisu morali platiti ni sumu koju su nudili. Iz dokumenata vidimo da je Mehaga umro prezadužen, te da su njegovi nasljednici morali prodati kompletan imetak za 3000 kruna, iako je ukupan dug bio mnogo veći. Pošto su djeca umrlog ostali bez kuće svi su vjerovnici, po uputi šerijatskog suda u visini od 20 do 50% odustali od svoje tražbine. Ista opcija je ponuđena i vakufskoj komisiji. Kada se otvorila rasprava o tome, mufetiš je izjavio sljedeće: „Ja bih mu sve poklonio pošto je Mehaga Jahkalo spasio

Goricu od Cigana koji su bili pojamgimli vakufska zemljišta.“ Tako su nasljednici Mehage bili oslobođeni plaćanja duga vakufa (ABiH, ZVS, 147, 113-246).

Vakufske komisije su bile apsolutne svjesne da se pojedini dugovi nikad neće naplatiti, posebno u slučajevima kada uprava vakufa iz čijeg je prihoda posuđen novac nije imala osnovne podatke o dužnicima. Kao primjer navest ćemo 1906. godinu kada je u izvještaju Kotarske vakufske komisije iz Travnika upisano nekoliko *miskina* i *fakira* koji nisu mogli vratiti posuđeni novac, a čija je visina iznosila po nekoliko kruna. Novac je posuđen iz prihoda Derviš-pašina vakufa u Travniku, a dužnici nisu bili poznati tadašnjem kao ni prethodnom muteveliji (ABiH, ZVS, 147, 113-246).

Pored duga, kamata je bila dosta česta tema molbi za oprost siromašnim, osiromašenim kao i nasljednicima. Kada je 1902. godine umro Mehaga Čelinković iz Donje Tuzle, ostao je dužan vakufu 568 fr. Njegov dug nije bio klasični. Naime, Mehaga je kao vasimuhtar Zulejha hanume Kapetanović, na amanet imao kod sebe svotu od 890 fr i 69 novčića koje je vakifa odredila da se uvakufi. Nakon njegove smrti ispostavilo se da je on taj novac potrošio. Nasljednici su se obavezali da će ovu glavnicu iz ostavine isplatiti sa kamatom od 8%. Međutim, kada je ostavinska rasprava završena, nasljednici koji su bili „malodobni i siromasi“ shvatili su da to mogu isplatiti jedino ako bi porodičnu kuću u kojoj svi žive prodali, ali bi „ostali prosjaci jer im je za glavnicu prodat skoro vas imetak.“ Nakon što je kotarska vakufska komisija potvrdila da su nasljednici siromašni i malodobni, izglasan im je oprost od kamata (ABiH, ZVS, kutija 203, 62/2).

Molbe za oprost od plaćanja kamate ukazuju i na činjenicu da visina kamate nije bila jednaka. Miralem-beg Cerić je na posuđeni novac od vakufa trebao platiti kamatu od 15%. Na sudu je priznao da je ratu plaćao dok je „bio u stanju.“ Međutim, kako je izjavio: „oko godine 1889. zapela mi je radnja tako da sam je morao napustiti i sirotinjskoj idari od jedva 100-120 for godišnje prihoda podlegao te od toga doba plaćati u stanju bio nisam. Budući sam veoma siromašan neposjedujem ništa izuzam jedne kuće kmeta vrijedne od 300 for te jednu polovinu kuće u vrlo lošem stanju u Bosanskom Novom. U ovoj kući sam savio sebe i svoju sirotinju od 4 glave familije a prihodom od toga jednoga kmeta jedva se kukuruzom hranimo. Ja sam sada u dobi od 65 godina obihitjario i obnemogao idara teška a dugovi tizli.“ Pored toga Miralem je zaključio da će, ako mu ne oprostite dug od kamate

„pod svoje stare dane ...ostati ću pod vedrim nebom sa familijom od 4 glave lišen svake pomoći za život ljudski potrebite te mi je propast i skapanje ne-izbježiva ako me milost toga slav. ravnateljstva u zaštitu neuzme.“ Vakufska komisija u Bosanskom Novom i muhtar Miralemome mahale potvrdili su sve što je on naveo u svom pismu, a vakufski odbor je zaključio da mu se kamata samo djelimično oprostí tj. da mu se umjesto 15% obračuna sa 6% te da tako plati kroz 3 godine kamate i glavnícu (ABiH, ZVS, kutija 203, 62/2).

Ostale molbe

Analiza dokumenata ukazuje da je, pored ovih konkretnih pomoći socijalno ugroženima, vakuf pokušavao i svojom imovinom olakšati svakodnevnicu siromašnom stanovništvu. Kao primjer navest ćemo suprugu Smail ef. Numankadić, Hatidžu, iz Donjeg Vakufa koja je napravila kuću na vakufskom zemljištu i u nju uložila „okolo 250 fr.“ Ona je molila da joj se zemljište iznajmi na 8 godina uz najamninu od 20 kruna godišnje. Kako Hatidža ne bi bila oštećena, vakufsko povjerenstvo je zaključilo da je ponuđena kirija sasvim odgovarajuća (ABiH, ZVS, kutija 203, 62/2).

Zaključak

U vrijeme svake apsolutne promjene upravnog sistema ponajviše stradaju ljudi na marginama, *obično* i uglavnom siromašno stanovništvo. Prelaz iz 19. u 20. stoljeće posebno je bio težak za muslimansko stanovništvo koje se našlo izgubljeno između Osmanskog carstva i Austro-Ugarske monarhije. Promjena sistema, iseljavanje, gubljenje tradicionalne zaštite doveli su do osiromašenja velikog broja stanovnika. Jedna od institucija koja je imala finansijsku mogućnost pomoći ugroženim, siromašnim i osiromašenim bio je vakuf. Iako pod budnim okom Zemaljske vlade, možemo reći da je vakuf odigrao izuzetno važnu ulogu u socijalnoj zaštiti mnogobrojnih ne samo muslimanskih porodica širom Bosne i Hercegovine. Analiza molbi za materijalnu pomoć koje su upućivane svim nivoima vakufskih komisija ukazuje da su njihovi potpisnici dovedeni do izuzetno teške materijalne situacije, te da je njihova „posljednja“ nada upravo vakuf.

Uloga Zemaljskog vakufskog povjerenstva u rješavanju socijalnih problema na početku 20. stoljeća nemjerljiva je iz više aspekata. Ukoliko

pogledamo raspodjelu vakufskog novca, vidjet ćemo da je veliki broj porodica širom Bosne i Hercegovine imalo jedina redovna primanja upravo iz vakufskih sredstava.

U osnovi se molbe za finansijsku pomoć koja se izdvajala iz vakufskih sredstava na početku 20. stoljeća mogu podijeliti prema svrsi u nekoliko kategorija: molbe za jednokratnu pomoć, molbe za povećanje mjesečnih primanja, otpis dugova i kamate, te ostale razne molbe. Njihova posljednja, a nekad i jedina nada bila je upravo usmjerena ka instituciji vakufa kao rijetkom zaštitniku koji ih je čuvao od *fukaraštine*.

Iako su vakufska povjerenstva pokušavala naplatiti svoja potraživanja, to nije rađeno *po svaku cijenu*. Socijalni aspekt i poniženje koje su dužnici ili molitelji vakufskih komisija mogli doživjeti, ukoliko bi vakufska povjerenstva insistirala na naplati, bila su uglavnom presudna. Dokumenti također ukazuju da je odnos dužnika prema vakufskoj instituciji bio važan, ali isto tako da se svaka molba provjeravala preko mufetiša i muhtara mahala koji su bili najupućeniji u realno materijalno stanje potpisnika molbe.

U osnovi se svi ovi pojedinačni slučajevi čine sličnim, ali ako malo detaljnije pogledamo, svaki od njih nosi jednu posebnu priču koja oslikava vrijeme i mjesto i daje neizbrisiv historijski pečat realnog života tog burnog perioda.

Literatura

- Arhiv Bosne i Hercegovine, Fond Zemaljska vlada Sarajevo
- Arhiv Gazi Husrev-begove biblioteke, Fond Zemaljsko vakufsko povjerenstvo
- Durmišević E. (2011), *Vakufi u različitim političkim sistemima: Odnos vlasti prema vakufima nakon agresije na BiH*, u: Novi Muallim, god. XII, br. 47, Sarajevo, str. 15-24.
- Husić, A. (2011), *Novčani vakufi u Bosni u drugoj polovini 16. stoljeća*, u: Anali Gazi Husrev-begove biblioteke, br. 32, Sarajevo, str. 35-59.
- Karčić F. (2012), *Studije o šerijatskom pravu i institucijama*, CNS, Sarajevo.
- Sokolović A. O. (1944), *O kreditima u Bosni za Turske uprave*, Bosanska pošta, Sarajevo.
- Sućeska, A. (1996), *Vakufski krediti u Sarajevu prema podacima iz sidžila sarajevskog kadije iz godine 973, 974 i 975/1564, 65, 66.*, u: Prilozi za orijentalnu filologiju, br. 44-45, Sarajevo, str. 99-132.
- Šehić, N. (1980), *Autonomni pokret muslimana za vrijeme austrougarske uprave*, Svjetlost, Sarajevo.

Stručni rad

Dr. sc. Elvir Duranović

Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka Sarajevo

duranovic@iitb.ba

TRETMAN SOCIJALNO OSJETLJIVIH SKUPINA U BOSANSKOHERCEGOVAČKIM VAKUFNAMAMA

Sažetak

Bosanskohercegovačke vakufname predstavljaju prvorazredni izvor za proučavanje historije islama, muslimanskih vjerskih i obrazovnih institucija, razvoja urbanih sredina, socijalnih ustanova te vjerske i kulturne tradicije Bošnjaka. Na primjeru sačuvanih bosanskohercegovačkih vakufnama prevedenih na bosanski jezik u ovom radu ćemo ukazati na specifičan aspekt vakufa o kojem se do sada malo pisalo, a to je briga o socijalno osjetljivim kategorijama društva, tj. o zaštiti osoba koje nisu bile u mogućnosti brinuti same o sebi. Kao preovlađujući metod u radu ćemo koristiti tekstualnu analizu. Rezultati istraživanja trebali bi pokazati kako su Bošnjaci uz izgradnju i održavanje javnih vjersko-prosvjetnih i korisnosnih ustanova: džamija, medresa, muallimhana, mekteba, tekija, česmi, hanova itd., unutar institucije vakufa osiguravali sredstva i za brigu o socijalno osjetljivim kategorijama društva.

Ključne riječi: vakif, vakufnama, socijalno ugrožene kategorije, siročad, siromasi, studenti

Uvod

Analiza sadržaja bosanskohercegovačkih vakufnama, kako tvrdi Salih Trako, otkriva njihov zajednički cilj, a to je trošenje imovine na dozvoljene, Bogu drage i ljudima korisne stvari i poslove. Zbog toga se u vakufnamama

sredstva namjenjuju za podizanje i održavanje džamija, mekteba, medresa, ali i za bolnice, sirotišta, domove za leprozne, izgradnju česama, mostova, puteva, te zbrinjavanje socijalno ugroženih kategorija društva i pomaganje siromašnih, dužnika, bolesnih i iznemoglih, zaštitu životinja i slične humane svrhe. (Trako 1990: 40) Tekstualnom analizom desetina vakufnama prevedenih na bosanski jezik, kroz ovaj rad ćemo pokazati da su vakifi uz vjerski i vjersko-prosvjetni angažman veliku pažnju posvećivali socijalnim i humanim aktivnostima osiguravajući značajna sredstva za pomaganje socijalno ugroženih kategorija društva. Budno motreći šta je njihovim sugrađanima u određenim vremenima najpotrebnije, vakifi su nastojali da baš tu potrebu ispune i riješe ispoljavajući na taj način izvanrednu društvenu senzibilnost. Naprimjer, hadži Ahmed Taščić iz Mostara u svojoj vakufnami određuje da od Jurjeva⁵⁵ do Mitrovdana⁵⁶ jedan službenik svaki dan iz Neretve donosi dvije fućije vode na čaršiju i napaja žedne prolaznike (Hasandedić 1988: 210), a hadži Salih Džundija, također iz Mostara, odredio je da jedna osoba svaki dan tokom ramazana pred iftar iz Neretve donese vode pred Roznamedžijinu džamiju s kojom će se džemat iftariti. (Hasandedić 1977: 17) S ciljem pružanja adekvatnijeg uvida u široki opseg socijalne osjetljivosti realizirane kroz bosanskohercegovačke vakufe i vakufname, rad smo podijelili na dva ključna dijela. U prvom dijelu rada ukratko smo uporedno predstavili socijalno ugrožene skupine prema *Zakonu o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom Federacije Bosne i Hercegovine* i prema šezdesetom ajetu sure *Et-Tevbe* kojim se određuju socijalne kategorije kojima se u okrilju islama udjeljuje zekat. Nakon toga, u glavnom dijelu rada pokazali smo koje socijalno ugrožene skupine i na koji način se tretiraju u bosanskohercegovačkim vakufnamama.

55 6. maj.

56 8. novembar.

Socijalno ugrožene kategorije prema Zakonu o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom Federacije Bosne i Hercegovine i prema šezdesetom ajetu sure Et-Tevbe – uporedni pregled

Prema *Zakonu o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom Federacije Bosne i Hercegovine* korisnici socijalne zaštite su one osobe ili skupine koje se nalaze u stanju trajne ili privremene socijalne potrebe prouzrokovane ratnim događajima, elementarnim nesrećama, općom ekonomskom krizom, psihofizičkim stanjem pojedinaca ili drugih razloga, koje se ne mogu otkloniti bez pomoći drugog lica. U skladu sa načelima humanizma, solidarnosti građanskog morala socijalna zaštita porodice i njenih članova i građana pojedinaca, ostvaruje se otkrivanjem i umanjenjem, odnosno otklanjanjem posljedica uzroka koji dovode do stanja socijalne potrebe.⁵⁷ S tim u vezi korisnici socijalne zaštite shodno ovom *Zakonu* su:

1. djeca bez roditeljskog staranja,
2. odgojno zanemarena djeca,
3. odgojno zapuštena djeca,
4. djeca čiji je razvoj ometen porodičnim prilikama,
5. lica sa invaliditetom i lica ometena u fizičkom ili psihičkom razvoju,
6. materijalno neosigurana i za rad nesposobna lica,
7. stara lica bez porodičnog staranja,
8. lica sa društveno negativnim ponašanjem,
9. lica i porodice u stanju socijalne potrebe, kojima je uslijed posebnih okolnosti potreban odgovarajući oblik socijalne zaštite.⁵⁸

U nastavku *Zakona*, čl. 13. do čl. 17. detaljnije se objašnjava svaki pojedinačni korisnik socijalne zaštite. Primjetno je kako se u *Zakonu o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom Federacije Bosne i Hercegovine* najviše pažnje posvećuje djeci, potom osobama s invaliditetom te starijima i osobama u stanju socijalne potrebe uzrokovane posebnim okolnostima.

⁵⁷ (1996). Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom. *Službene novine Federacije BiH*, br. 36, čl. 12, Sarajevo, str. 1586.

⁵⁸ (1996). Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom. *Službene novine Federacije BiH*, br. 36, čl. 12, Sarajevo, str. 1586.

S druge strane, kao zaseban pravni sistem koncipiran na način da odgovori svim izazovima s kojima se jedna društvena zajednica može suočiti, šerijat je također definirao socijalno osjetljive kategorije društva osiguravajući im pomoć iz sredstava od zekata. U 6o. ajetu sure *Et-Tevbe*, Uzvišeni Allah, dž.š., u socijalno ugrožene kategorije, odnosno u kategorije kojima se dijeli zekat, svrstava:

- Siromahe (fukara), bez obzira kojoj kategoriji društva ili društvenom statusu pripadali.
- Nevoljnike (miskin), nevoljnici su osobe koje, usljed fizičke i psihičke nesposobnosti, i ekonomske osiromašenosti, nisu u stanju sami osigurati sredstva za život. To je razlog zbog kojeg Allah, dž.š., na drugom mjestu u Kur'anu *misike* spominje zajedno s *jetimima* (siročad) koji također ovise o staranju drugih lica (Umari, 1996).
- Interesantno je da Kur'an među ugrožene kategorije ne svrstava prosjake, a razlog za to je objasnio sam Muhammed, a. s. Prosjaci naime, prema riječima Allahovog Poslanika, a. s., prose i kada imaju i kada nemaju, što znači da nekada mogu biti u stanju potrebe, dok u drugo vrijeme već ne moraju biti (Mehmedović, 1991).
- Ratni zarobljenici koji su usljed ratnih dešavanja pali neprijatelju u ruke. Sredstva zekata daju se za otkup ratnih zarobljenika.
- Prezaduženi, osobe koje se, da ne bi prosile, zadužuju kod drugih, ali zbog različitih razloga (ljetina nije ponijela, voda poplavila, trgovina propala i sl.) nisu u mogućnosti vratiti dug.
- Putnik, osoba koja je na putovanju daleko od svog doma ostala bez sredstava za život. (Ibn Kesir 1997: 165-169)

Ovo su socijalno ugrožene kategorije prema Kur'anu. Unutar svake od navedenih kategorija postoje podgrupe koje su spomenute na drugim mjestima u Kur'anu. Naime, neko se može zapitati zašto siročće nije navedeno kao posebna kategorija. Ovdje je potrebno znati da nije rijetka situacija da siročće nakon smrti roditelja naslijedi veliki imetak zbog čega ga se prema islamskom pravu ne svrstava među lica kojima je potrebna socijalna pomoć. S druge strane, ako je siročće siromašno, tada potpada pod kategoriju *siromasi* i pripada mu pomoć. Umno i fizički bolesne osobe također nisu posebno navedene iz istog razloga. Naime, ako je bolesna osoba bogata

dovoljno da sama može osigurati sve potrebno za liječenje, prema islamskom učenju takva osoba ne spada među korisnike socijalne pomoći.

Tretman socijalno ugroženih kategorija u bosanskohercegovačkim vakufnamama

Za brigu i pomaganje socijalno ugroženih kategorija društva spomenutih u 6o. ajetu sure *Et-Teve* predviđena je posebna vjerska institucija – *zekat*, odnosno, obavezno izdvajanje viška određene imovine za ovu svrhu. U nastavku rada pokazat ćemo da su muslimani u Bosni i Hercegovini ali i šire, i kroz instituciju vakufa afirmirali socijalni i humanitarni rad. Tokom istraživanja pregledali smo nekoliko desetina vakufnama iz svih krajeva Bosne i Hercegovine u kojima se često mogu pronaći odredbe koje se odnose na humanitarni rad kroz zbrinjavanje različitih socijalno ugroženih kategorija. Budući da je odluka o utrošku sredstava osiguranih kroz instituciju vakufa lični odabir svakog pojedinog vakifa, spisak socijalno osjetljivih skupina koje tretiraju bosanskohercegovačke vakufname jeste raznovrstan, ali ne toliko da bi se moglo tvrditi kako se radi o potpuno novom spisku u odnosu na gore pomenute korisnike zekata.

U nastavku rada predstaviti ćemo socijalno osjetljive kategorije društva koje tretiraju bosanskohercegovačke vakufname.

Općenito siromasi

Posebna briga u bosanskohercegovačkim vakufnamama posvećuje se siromasima iz svih društvenih slojeva. Mada se uglavnom ne navode nikakvi uslovi za siromahe, u pojedinim vakufnama, kao što ćemo vidjeti, uvjetuje se da to budu siromasi iz određene mahale ili džemata. Čini se da je vakifima u takvim slučajevima bila želja da pomognu i siromahe i komšije, zbog čega su se kod Boga nadali dvostrukom dobrom djelu (*sevap*). Tako je Dževahira Blagajac iz Derviš-pašine mahale u Mostaru u vakufnami odredila da se svakog ramazana podijeli po 6o hljebova (siromašnim) stanovnicima Derviš-pašine mahale (Hasandedić 1988: 211).

Hadži Ahmed, sin Ferhatov iz Husein-hodžine mahale u Mostaru, u vakufnami je odredio da se po 2 akče daju imamima sedam džamija u

Mostaru, a da se ostatak prihoda podijeli siromasima u ovih sedam mahala u isto vrijeme kada se budu davale plaće imamima (Hasandedić 1976: 12).

Nefisa Metiljević iz Mostara u vakufnami je odredila da se svake godine u redžepu, ša'banu i ramazanu kupuje po jedan grošluk hljeba i dijeli sirotinji Neziragine mahale (Hasandedić 1977: 18).

Ibrahim efendija iz Mostara uvakufio je vinograd i druge nekretnine i između ostalog u vakufnami naglasio: „*Određujem da mutevelija svake godine u vrijeme berbe grožđa podijeli po jedan tovar dobrog grožđa sirotinji Neziragine mahale.*“ (Hasandedić 1977: 18).

Ali-paša Rizvanbegović odredio je da se veliki iznos novca s posjedā koje je uvakufio podijeli stolačkoj sirotinji. Polovina tog novca dijelit će im se početkom ramazana⁵⁹, a druga polovina krajem ramazan. Uz to je Ali-paša odredio da se svake godine, za vrijeme ramazana, peče hljeb i svakog dana, u određenoj količini, dijeli stolačkoj sirotinji⁶⁰ (Ćurić 1952: 48-49).

Siročad i siromašna djeca

Jetimu ili siročetu u vakufnamama se poklanja posebna pažnja. Shodno preovlađujućem vjerovanju bosanskohercegovačkih muslimana, siročadi se treba ukazivati pažnja bez obzira na to da li je siročē bogato ili siromašno, a posebno ako je siromašno. Vidjeli smo kako se i u *Zakonu o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom Federacije Bosne i Hercegovine* među korisnicima socijalne zaštite na prvom mjestu navode djeca bez roditeljskog staranja. Pogledaju li se bosanskohercegovačke vakufname, uvidjet će se da su vakifi poklanjali dužnu pažnju siročadi i djeci bez roditeljskog staranja.

Isa-beg Ishaković, utemeljitelj Sarajeva, odredio je u vakufnami da se višak hrane u njegovom konačištu koje je uvakufio, dijeli nejakoj siročadi koja stanuju u kasabi (Sarajevo) (Šabanović 1985: 15).

Najpoznatiji bosanskohercegovački vakif, Gazi Husrev-beg, u svojoj vakufnami nije zaboravio siročad – jetime, odredivši da se za nabavku odjeće siročadi i siromasima povodom Ramazanskog bajrama troši 3 dirhema dnevno (Spaho 1985: 56).

59 Kako bi se mogli pripremiti za ramazanski post.

60 Da bi im se osigurala potrebna opskrba za Ramazanski bajram.

Muhamed-čauš, sin hadži Abdije napravio je mekteb u Konjicu, a zatim je u vakufnami odredio da se u mektebu postavi muallim koji će poučavati siročad, za koju je mekteb i namijenjen. Kada bude slobodnog vremena muallim ili njegov zamjenik treba da učine dovu za vakifa, a djeca da govore *amin* (Buturović 1966: 307).

Veliki dobrotvor Livna, Mustafa-beg, sin Ibrahimov u vakufnami je odredio da se svake godine za 125 akči kupi odjeća i obuća za tridesetero siročadi koja pohađaju njegov mekteb u Livnu (Aličić 1943: 64).

Važno je napomenuti da je prvo sirotište u Bosni i Hercegovini, pod snažnim utjecajem socijalne osjetljivosti bosanskohercegovačkih vakifa osnovala upravo Vakufska direkcija u Sarajevu. Sirotište koje je okupljalo siročad iz cijele Bosne i Hercegovine otvoreno je u petak 17. januara 1913. godine u Čodordžinoj ulici u blizini današnjeg Studentskog centra Islamske zajednice u BiH (Muslimansko sirotište, 1913).

Siromašni studenti i učenici

Budući da su vakifi u osmanskoj Bosni najčešće podizali vjerske i vjersko-prosvjetne objekte – džamije, mektebe i medrese – velika pažnja posvećivala se brizi za siromašne studente i učenike novoosnovanih prosvjetnih ustanova. Interesantno je napomenuti da je reis Čaušević, zbog toga što su obje kategorije u tuđini s oskudnim sredstvima, putnika i studenta svrstao jednog pored drugog u davanju zekata.⁶¹ Takav stav reisa Čauševića svakako se naslanja na praksu uvakufijavanja sredstava za siromašne studente. Elči Ibrahim-paša, jedan od najvećih dobrotvora Travnik, u ovom gradu je, između ostalog, osnovao medresu i tekiju. Za siromašne učenike medrese u vakufnami je odredio da im se dodjeljuje pomoć od 5 akči dnevno (Bejtić 1941-42: 232). Skrećući pažnju na visinu iznosa koji je Elči Ibrahim-paša odredio za stipendiranje siromašnih studenata, Alija Bejtić navodi: „*Kolika je bila pažnja legatora prema siromašnim učenicima najbolje se opaža po tome što je pored prehrane najsiromašnijim dodijelio i dnevnu*

61 Odgovarajući na pitanje o zekatu postavljeno od strane glavnog odbora „Gajreta“ Čaušević je između ostalog napisao: „*Zekjat se daje onim muslimanskim siromasima koji nemaju ništa kao i onima koji imaju nešto, ali im u istinu ne može da podmiruje najvažnije potrebe. Zatim putnicima koji su se udaljili od svoga zavičaja i svoje imovine kao i učenicima (talebi)*” (Čaušević 1924: 75).

novčanu pomoć koja je iznosila koliko i plaća pisara njegovog vakufa, a više od plaće prvog imama, mujezina, pa čak i šejha tekije.“ (Bejtić 1941-42: 233).

Mustafa-beg, sin Skender-paše sagradio je pored džamije u Sarajevu mekteb da se, kako u vakufnami tvrdi, u njemu poučavaju djeca siromašnih i ubogih i vaspitavaju velikom Kur'anu (Filipović 1985: 410).

Koski Mehmed-paša, čuveni vakif iz Mostara, sagradio je, između ostalog, u ovom gradu hanikah uz koji je napravio veliku prostoriju za obavljanje zikra i deset soba s namjenom da u njima stanuju siromašne sufije te da u njima niko ne može stanovati osim siromašnih sufija (Džaka 1994-95: 308).

U Novoj Kasabi je Musa-paša sagradio mekteb u blizini džamije koji je uvakufio kako u vakufnami kaže: „za svu djecu muslimansku, za valjanu djecu poznatih i nepoznatih muslimana, učenih i čestitih, bogatih i siromašnih, za siročad i mališane koji imaju roditelje, za one domaće i za strance, da bi se podučavali učenju časnog Kur'ana“ (Trako 1994-95: 352). Isti vakif u istoj vakufnami dalje zahtijeva: „*Ako Božijom dobrotom u časnom vakufu nastane uvećanje, neka u sezoni jagnjadi i trešanja mutevelija preda muallimu 300 akči iz vakufskih prihoda da on djecu sabere na izletištu koje odaberu radi gozbe, pa kada se pogoste neka se lijepom dovom sjete vakifa-dobrotvora... Isto tako, na Kurban-bajram, svake sretne godine, a to je vrijeme radovanja sirotinjskih srca, neka se da u ruke muallima 360 akči kao suma za kurbane, neka on za taj novac kupi kurbane pa neka jedu njihovog mesa i neka nahrane bogate i siromašne*“ (Trako 1994-95: 356).

Ispoljavajući majčinsku brigu za učenike Karadžoz-begove medrese u Mostaru, Aiša, kći hadži Ahmeda, u svojoj vakufnami odredila je sljedeće: „*Nakon smrti njenih sestara, sredstva koja je bila namjenila za njih neka se dadnu za izdržavanje siromašnih učenika koji stanuju u medresi umrlag Karadžoz-bega u Mostaru; neka se, ako je moguće, kupe čebeta za svaku sobu u zimskoj sezoni, kao i ogrijev zimi za svaku sobu*“ (Hasandedić 1976: 12). Slično pomenutom, Alija Šarić, sin Mustafin iz Stoca, uvakufio je trećinu svog imetka i između ostalog u vakufnami odredio da se siromašnoj djeci kupuju potrebne vjerske knjige, odjeća i obuća (Hasandedić 1980: 402).

Dužnici i osobe koje nisu u stanju plaćati poreze i namete

Među socijalnom ugroženim kategorijama društva koje vakifi u Bosni i Hercegovini tretiraju u svojim vakufnamama su i prezadužene osobe ili osobe koje nisu u stanju plaćati uobičajene i vanredne državne namete i poreze. Tako je Ismail-čelebija iz Foče uvakufio značajna sredstva za koja je u vakufnami između ostalog odredio: „*Neka se svake godine troši po hiljadu akči za izvanredne namete kojima je opterećena sirotinja njegove mahale*“ (Trako 1994-95: 372).

Slično tome, hadži Bećir Tabak iz Mostara u svojoj vakufnami određuje da se 700 groša troši za plaćanje običajnih nameta siromašnih stanovnika Husein-hodžine mahale (Hasandedić 1877: 17). U nastavku vakufname hadži Bećir zahtijeva da se dio sredstava iz porodičnog (evladijet) vakufa koji je namijenjen njegovoj kćerci Muniri i njenim potomcima, nakon njehove smrti troši na plaćanje nameta Husein-hodžine mahale (Hasandedić 1877: 17).

Udovice i neudate žene

Za razliku od *Zakona o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom Federacije Bosne i Hercegovine* i kategorija kojima se udjeljuje zekat, bosanskohercegovački vakifi su kroz instituciju vakufa nastojali osigurati određena sredstva udovicama, pušćenicama i starijim neudatim djevojkama⁶². Tako hadži Salih, sin Temim-spahije, u svojoj vakufnami naglašava: „...*svi viškovi će se dijeliti siromasima koji dolaze u džamiju, djeci bez roditelja (jetimima) i ženama koje ostanu bez muževa. Ovo će se sve raditi u sporazumu s džematom džamije*“ (Hasandedić 1976: 13).

Hadži Halil-ef. Trpanić, rodom iz Gračanice, kasnije muderris Carske medrese u Beogradu, u svojoj oporuci-vakufnami zahtijeva da se po tri groša iz njegova imetka dadnu siromašnim udovicama i pušćenicama u njegovoj mahali. (Hadžijamaković 1984: 316).

62 Ovdje je važno naglasiti da je u islamskoj tradiciji Bošnjaka ranije bila prisutna praksa izdvajanja dijela zekata kako bi se siromašne djevojke mogle pripremiti za udaju što je lijepo naglašeno u stihu: *Daj zekata, da se uda Fata.*

Bolesni

Bosanskohercegovački dobrotvori u svojim vakufnamama nisu zaboravljali ni bolesne osobe čijoj dovi su se nadali. Ferhat-paša Sokolović, čuveni vakuf Banja Luke i utemeljitelj Ferhadije džamije u svojoj vakufnami između ostalog određuje da se svaka tri mjeseca nekom težem bolesniku siromahu udijeli iznos od deset akči (Škapur 1967: 317).

Zaključak

Uporedo s institucijom zekata među muslimanima u Bosni i Hercegovini, ali i širom islamskog svijeta zaživjela je tradicija uvakufljavanja pokretne i nepokretne imovine. Uz preovlađujući vjerski i vjersko-prosvjetni karakter, važno mjesto u instituciji vakufa zauzima i briga za socijalno ugrožene kategorije društva.

S ciljem predstavljanja komparativnog uvida u socijalno osjetljive skupine koje tretiraju bosanskohercegovačke vakufname, na početku rada smo predstavili listu korisnika socijalne pomoći prema *Zakonu o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom Federacije Bosne i Hercegovine* te socijalne kategorije kojima pripada udio u zekatu.

Budući da su vakifi imali punu slobodu određivati u koje Bogu ugodne svrhe će se dijeliti njihova uvakufljena sredstva, spisak socijalno osjetljivih skupina koje se tretiraju u bosanskohercegovačkim vakufnamama detaljnija je od korisnika socijalne pomoći i socijalnih kategorija kojima se, shodno 6o. ajetu sure *Et-Teve*, dijeli zekat.

Među socijalno osjetljivim skupinama koje tretiraju bosanskohercegovačke vakufname najviše pažnje se posvećuje siromašnim učenicima i studentima, što je, imajući u vidu činjenicu da su vakifi osnivali odgojno-obrazovne ustanove, sasvim očekivano. Naime, vakifi su pouzdano znali da sama zgrada džamije ili medrese ne znači mnogo bez džemata, odnosno muderrisā i studenatā, pa su u vakufnamama pokazali gotovo identičnu brigu za gradnjom džamija, mekteba i medresa kao i za džemat, učenike i studente.

Uz to, vakifi su ispoljavali brigu za siromašnu djecu i siročad, općenito siromahe, dužnike i osobe koje nisu bile u stanju plaćati poreze, te udovice, neudate žene i bolesnike.

Tekstualna analiza bosanskohercegovačkih vakufnama pokazala je da su procentualno veću brigu za socijalno osjetljive skupine izražavale žene-vakife u odnosu na muškarce-vakife.

Literatura

- Aličić, A. (1943). Veliki dobrotvor Livna, *Glasnik* IVZ NDH, god. XI, br. 3, str. 62-67.
- Anonymus (1913). Muslimansko sirotište, *Sarajevski list*, Sarajevo, br. 11, str. 2.
- Bejtić, A. (1941-42). Elči Hadži Ibrahim-pašin vakuf u Travniku, *El-Hidaje*, god. V, br. 8-10, Sarajevo, str. 227-240.
- Buturović, D. (1966). Dvije konjičke vakufname, *Glasnik* VIS-a, god. XXIX, br. 7-8, str. 305-309.
- Čaušević, Dž. (1924). Društvu „Gajret“, *Gajret*, br. 5, Sarajevo, str. 75.
- Ćurić, H. (1952). Vakufnama Ali-paše Rizvanbegovića, *Glasnik* VIS-a, god. XVI, br. 1-4, str. 47-53.
- Džaka, B. (1994-95). Vakuf-nama Koski Muhamed-paše iz Mostara, *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih zemalja pod Turskom vladavinom*, god. 44-45, Sarajevo, str. 301-331.
- Ed-Dimiški, Ebu el-Fida' Ismail ibn Omer ibn Kesir. (1997). *Tefsir el-Kur'an el-Azim*, Rijad, Dar et-tajjib li en-nešr ve et-tevzi'.
- Filipović, N. (1985). Vakufnama Mustafa-bega, bosanskog sandžak-bega, iz 1555., u: *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XVI i XVII vijek)*, Sarajevo, OI, str. 105-110.
- Hadžijamaković, M. (1984). Vakfija hadži Halil ef. Trpanića, *Glasnik* IVZ-a, god. XLVII, br. 3, str. 315-323.
- Hasandedić, H. (1976). Vakufnama evladijet vakufa Aiše, kćerke hadži Ahmedove iz hadži Baline mahale u Mostaru, *Preporod*, god. VII, br. 20, str. 12.
- Hasandedić, H. (1976). Vakufnama hadži Saliha sina Temim-spahije iz hadži Baline mahale u Mostaru, *Preporod*, god. VII, br. 24, str. 13.
- Hasandedić, H. (1977). Vakufnama evladijet vakufa hadži Bećira Tabaka iz Husein-hodžine mahale u Mostaru, *Preporod*, god. VIII, br. 3, str. 17.
- Hasandedić, H. (1977). Vakufnama evladijet vakufa hadži Saliha džundije (vojnika) iz Neziragine mahale u Mostaru, *Preporod*, god. VIII, br. 1-2, str. 17.
- Hasandedić, H. (1980). Sultan Selimova (Careva) džamija u Stocu, *Glasnik* IVZ u BiH, god. XLIII, br. 6, Sarajevo, str. 395-402.
- Hasandedić, H. (1988). Islamski spomenici u Lizopercima i okolini, *Glasnik* VIS-a, br. 2, str. 201-212.
- Spaho, F. (1985). Vakufnama Gazi Husrev-bega iz 1537., u: *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XVI i XVII vijek)*, Sarajevo, OI, str. 47-60.
- Stočanin iz 1734. godine, *Glasnik* VIS-a, god. LIII, br. 3, str. 38-45.
- Šabanović, H. (1985). Vakufnama Isa-bega, sina pokojnog Ishak-bega, iz 1462., u: *Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XVI i XVII vijek)*, Sarajevo, OI, str. 9-26.
- Trako, S. (1990). Vakufnama hadži Mehmeda sina hadži Mahmudova Mehmedbašića

- Trako, S. (1994-95). Vakuf-nama Ismail-čelebije, sina hadži Ebu Bekrova iz Foče, *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih zemalja pod Turskom vladavinom*, god. 44-45, Sarajevo, str. 367-376.
- Trako, S. (1994-95). Vakuf-nama Musa-paše iz Nove Kasabe, *Prilozi za orijentalnu filologiju i istoriju jugoslovenskih zemalja pod Turskom vladavinom*, god. 44-45, Sarajevo, str. 347-362.
- Umari, J. (1996). *The Concept of Social Service in Islam*, Darusselam, Islamic Reserch Institute.
- Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom, (1999). *Službene novine Federacije BiH*, br. 36, Sarajevo.

ZADUŽBINE U SKANDINAVIJI: LUTERANSKA TRADICIJA I DRUŠTVO BLAGOSTANJA

Sažetak

Socijalna pravda i društvo blagostanja u skandinavskim zemljama su na najvišem nivou. Mnogi vezuju tu činjenicu za socijalni aspekt luteranske tradicije i svojevrsnu simbiozu vjerskog, narodnog i državnog, koja je uspostavljena u ovim zemljama tokom historije.

Crkve u Skandinaviji su nacionalne (uz djelimičnu izmjenu pravnog statusa Crkve u Švedskoj i Norveškoj u novije vrijeme), tako da država finansira kompletan vjerski život i crkvene aktivnosti. Dobra ekonomska osnova nije nametala potrebu sufinansiranja rada vjerskih zajednica, ali su solidarnost i đakonijski angažman dobrostojećih pojedinaca, rezultirali etabliranjem brojnih zadužbina koje su dale (i daju) izuzetan doprinos u oblasti kulture, obrazovanja i socijalnog života.

Cilj ove prezentacije je da: 1) pokaže historijski razvoj, organizacione forme, pravnu regulaciju, ekonomsko upravljanje i socijalni doprinos zadužbina i Skandinaviji sa fokusom na Norvešku i Dansku, a uz predstavljanje nekih od najznačajnijih zadužbina, i da paralelno sa tim 2) analitički obradi ulogu religije/luteranizma u razvoju društva blagostanja.

Ključne riječi: zadužbine, Luteranska tradicija, društvo blagostanja

Crkva, socijalno učenje kršćanstva i politika

Postoji jedno uvriježeno mišljenje da su Crkva i protestantsko učenje utrle put demokratiji i dale odlučujući doprinos razvoju društvu blagostanja u nordijskim zemljama (Kettunen, Pedersen 2011: 102-104). Poznati danski historičar Uffe Østergaard tvrdi da nordijska društva duguju više sekulariziranom luteranizmu nego svim socijalno-demokratskim pokretima i socijalističkim partijama (Østergaard, 1997: 69). U tom smislu posebnu ulogu ima nordijski model odnosa država – crkva, kojeg, nakon reformacije, karakteriše uzajamnost gdje država služi crkvi i obrnuto, a što utječe na formiranje pozitivnog odnosa vjernika prema državi i jake svijesti o zajedništvu. Nordijske zemlje su etnički homogene i to je također doprinijelo da crkve dobiju status *narodnih* crkava, i kao takve budu osnova zajedničkog identiteta.

Crkveni predstavnici su imali važnu ulogu u društvu i politici, a s druge strane, politički autoriteti su imali utjecaj na vjerski život. Na jedan paradoksalan način, luteranska “politizacija religije” doprinijela je “sekularizaciji politike” (Kettunen i Pedersen 2011: 88).

Socijalno učenje kršćanstva, utemeljeno na kršćanskoj solidarnosti i milosrđu, već je imalo prepoznatljive oblike u aktivnostima katoličkih redova i manastira kojih je samo u Danskoj imalo preko 125, najviše dominikanskih, franjevačkih i klarisejskih (Lodberg 85-90). Ovi manastiri su nastavili svoju misiju i nakon reformacije, ali na luteranskoj ideološkoj osnovi i sa većim fokusom na lokalnu zajednicu. Bolesnici su se i dalje liječili u nekim manastirima a monasi su išli u privatne posjete bolesnim i pomagali siromašne i sirote. Njihovo đakonijско polazište je učenje iz Jevandelju po Mateju (25) koje kaže da se služenje Bogu iskazuje time da nahranimo gladne, napojimo žedne, obučemo gole i bose, pomognemo bolesnima i prihvatimo strance. Lodberg uzima ovu Biblijsku parabolu ne samo kao osnovu đakonijскоg djelovanja već i kao glavnu motivaciju za razvijanje danske socijalne doktrine, u kojoj ce pravo ugroženoga na pomoć i dostojan život smatraju osnovom humanog društva (Lodberg 89).

Prema Marinu Haugenu, norveškom profesoru sa Instituta za đakoniju i liderstvo, skandinavsku tradiciju karakteriziraju dva oblika socijalnog djelovanja Crkve:

1. profetska đakonija, koja se može tumačiti kao *izvorna đakonija* jer se bazira na kršćanskom principu širenja ljubavi i 2) politička đakonija, koja se odnosi na socijalno-političko djelovanje Crkve i pojedinaca, a koje utiče na oblikovanje društvenih struktura (Haugen 2015: 167). Prema mišljenju političke đakonije, Crkva može doći u konflikt sa vlašću (ukoliko ista zastupa drugačiju socijalnu ideologiju) i historija je puna primjera kako saradnje tako i konflikata između zvanične politike i Crkve (Haugen 2015). Stoga odgovor na pitanje da li je Crkva uvijek doprinosila razvoju društva i uspostavljanju socijalne pravde (kroz pomoć ugroženim i marginaliziranim grupama i pojedincima), nije jednosmislen. Uloga Crkve u uspostavljanju spolne ravnopravnosti nije bila pozitivna (premda su žene imale važnu ulogu u socijalnom radu i misiji), ali je ipak priznala i usvojila princip spolne ravnopravnosti i odobrila ženama da budu svećenici. Crkva također nije dala poseban doprinos uspostavljanju vjerske ravnopravnosti (jednakost religija pred zakonom i državom) i tek je krajem prošlog vijeka prihvatila taj princip. Crkva nije izvorno podržavala parlamentarizam, ali je kasnije i sama učestvovala u formiranju političkih partija (u više zemalja su formirane kršćanske demokratske partije i kršćanske narodne partije (Haugen 2015).

S druge strane, Crkva je aktivno učestvovala u donošenju zakona o siromaštvu 1803. (u Švedskoj) 1853. (u Norveškoj) i 1891. (u Danskoj koji je ustvari revidirani zakon iz 1708.), paralelno sa svojim aktivnostima u pomaganju siromašnim. U svim skandinavskim zemljama Crkva je tokom 19. vijeka prva uspostavila instituciju dušebrižništva (sjelesorg), brige za nejake članove zajednice (sadašnja kućna njega), kao i đakonijske bolnice, odnosno domove (Haugen, Bundesen).

Đakonija, filantropija i dobrovoljni rad

Đakonijska služba, filantropske donacije i dobrovoljni rad spadaju u glavne poluge rane socijalne politike u Skandinaviji. Bez obzira na to što je socijalni sistem prvenstveno zasnovan na državnim zakonima i praksi, jednako važnu ulogu u njegovom razvijanju tokom zadnjih 200 godina imale su privatne inicijative, dobrovoljne organizacije, zadužbine i fondacije motivisane humanizmom i socijalnim učenjem kršćanstva. Postoje brojni primjeri

(kao što u daljnjem dijelu teksta pokazuje Zadužbina đakonisa), izgradnje socijalnih institucija upravo na onome sto se danas naziva civilni, ili nevladnin sektor.

Skandinavske zemlje, a naročito Danska su poznate kao zemlje humanitarnih, kulturnih, strukovnih i sportskih udruženja. Kroz njegovanje saradnje i i solidarnosti, udruženja izražavaju sami mentalitet danskog stanovništva kada je u pitanju zajedništvo. Čak ni savremeni trend individualizacije, koji je zahvatio čitav moderni svijet, nije umanjio tradicionalnu svijest o zajedništvu. Opisujući dansko društvo kroz analizu socijalnih i kulturnih sfera, profesori Grundelach i Iversen ističu “kolektivno orijentirani individualizam“ kao okosnicu danskog mentaliteta koji se bazira na danskim vrijednostima kao što su (međusobno) povjerenje, uživanje u druženju, spokoj (tryghed) i zadovoljstvo (Grundelach, Iversen, Warburg 2008: 186-193).

Sredinom 19. vijeka u Kopenhagenu je djelovalo više filantropskih udruženja koja su imala za cilj pružanje socijalne pomoći onima koji nisu obuhvaćenu socijalnim davanjima od strane države ili su na neki drugi način bili nezbrinuti⁶³. Na inicijativu pastora Holca ova udruženja su 1874. napravila jednu asocijaciju – Kopenhaško društvo socijalne pomoći (Kjøbenhavns Understøttelsesforening). Društvo je finansirano donacijama dobrotvora, a sve aktivnosti društva vodili su dobrovoljci. U početku je dominirao vjerski duh u radu, ali je kasnije preovladao opći humanitarni rad (Bundesen, Henriksen, Jørgensen 2008: 64-65, 82-83). Sve do 1905. godine Društvo je funkcionisalo potpuno nezavisno od države ali je tada ušlo u projekat saradnje sa gradom Kopenhagenom (po principu zalaganja za opće dobro) i počelo dobivati pomoć iz državne kase (ibid 83).

U svojoj analizi funkcije i smisla filantropije u danskom društvu tokom 19. vijeka, Jørgensen naglašava dva ključna aspekta: jedan je privatni, i odnosi se na ličnu motivaciju dobrotvora (bila ona vjerska ili čisto humana), i drugi je socijalni, koji postavlja filantropiju u širi društveni kontekst kao način podizanja općeg standarda društva (Bundesen, Jørgensen 2008: 380). Upravo iz razloga što je danska država već sredinom 19. vijeka imala jasne zakone o siromaštvu i socijalnim potrebama, i što je željela da dobrotvorna ulaganja usmjeri na društvo kao cjelinu, pojavila se potreba

63 Osnivač Kopenhagena je biskup Absalon koji je ujedno bio državnik i ratnik, kao uostalom i mnogi drugi biskupi širom Evrope tokom srednjeg vijeka.

institucionalizacije saradnje između privatnih donatora i organizacija i države. Tome su prethodile diskusije o ulozi filantropije uz jednu vrstu *socijalističke kritike*, idealiziranja kršćanskog milosrđa kao izraza za *spontano suosjećanje* i želje za ličnim spasenjem, bez preuzimanja odgovornosti za opće dobro i zajednicu⁶⁴.

Kao rezultat ovih diskusija u javnom životu se postepeno usvaja jedan novi pojam – “pragmatična filantropija“, koji se tumači kao karika između *hladne, zvanične politike* i *spontane, individualne dobrodušnosti*, i koji dobiva jednu novu trodijelnu strukturu: savjetodavna pomoć + pravda + solidarnost (Viladsen 2004: 129-132). Ovim se otvara prostor za djelovanje civilnog društva koje će odigrati važnu ulogu u kreiranju socijalne politike Danske tokom 20. vijeka kroz razvijanje svijesti o društvu blagostanja.

Primjeri zadužbina

Jedna od prvih i najznačajnijih zadužbina u Danskoj je Diakoniserstiftelse (Zadužbina đakonisa) koju je utemeljila danska princeza (kasnije kraljica) Louise Conring 1863. godine u Kopenhagenu. Prvobitno je to bio jedan mali dom u kome je radio jedan ljekar i nekoliko đakonisa, i koji je mogao da primi desetak bolesnika⁶⁵. Glavna svha doma je bila pružanje prve pomoći siromašnim i bolesnima (u vrijeme kad je harala kolera u Danskoj), i obuka medicinskih sestara. Dom se brzo razvijao i nakon desetak mjeseci postao je – osim mini ambulante – i prihvatilište za sirotu djecu, usamljene starce i žene koje su odslužile zatvorsku zatvore. To je zahtijevalo dodatna ulaganja koja je dijelom obezbijedila kraljica Louise a dijelom dobrostojeći pojedinci, prije svega iz crkvene zajednice (Dietz 2019: 9). U sklopu doma, a kasnije malog socijalno-medicinsko centra, koji je početkom 20. vijeka prerastao u svojevrsnu polikliniku sa odjelima za psihijatriju, ginekologiju,

64 Posebno je na udar došla praksa davanja milostinje, iz vjerskih pobuda, gdje je davalac zaokupljen dobročinstvom i suosjećanjem sa ugroženim, ali ne pomaže direktno ugroženom da izađe iz postojećeg stanja. Neke kritike iz tzv. socijalističkih krugova, koje su polazile od toga da religija/crkva ne može preuzeti ulogu države, išle su za tim da potpuno odbace takvu praksu kao nešto što ne doprinosi napretku društva, već reprodukciji siromaštva. Kasnije će liberalna ideologija pomjeriti fokus (sa solidarnosti) na produktivnost i kreativnost i u tom kontekstu tretirati filantropiju (Viladsen 2004: 63-65, 119-120, 174-175).

65 Na samom početku svog rada Društvo je u roku od tri godine, uspjelo, između ostalog da izgradi 200 socijalnih stanova za nezbrinute familije (Bundesen 2008: 65).

liječenje osoba sa posebnim potrebama, funkcionirala je neprekidno i crkva a od 1908. i škola za obrazovanje medicinskih sestara, prva takve vrste u Danskoj. Danas je to poznata institucija u kojoj se mogu dobiti specijalistički pregledi i hirurške intervencije iz više medicinskih oblasti. Zadužbina ima 420 zaposlenih i 250 dobrovoljaca i potpuno je integrisana u danski zdravstveni sistem. Istovremeno, zadužbina je nastavila svoj socijalno-humanitarni rad kroz domove za socijalno ugrožene, rehabilitaciju bolesnika i socijalna savjetovaništa.⁶⁶

Slična zadužbina – Đakonijski dom (Diakonihjemmet) osnovana je 1890. godine u Norveškoj u Oslu. U to vrijeme grad se širio brzim tempom i to je dovelo do socijalnih problema. Osnivači Đakonijskog doma, koji su pripadali misionarskom pokretu, smatrali su da Crkva ima odgovornost za socijalne potrebe kraljevine⁶⁷. Propovijedajući vjeru ljubavi i milosrđa, smatrali su vojom prvom obavezom brigu za siročad, gladne i siromašne. Samu ideju doma su doživljavali kao ponovno rođenje „najljepše značajke Crkve“, a željeli su da Đakonijski dom postane stožer crkvenoj zajednici u rješavanju socijalnih problema društva. Treba napomenuti da su tada već postojale druge kršćanske organizacije u Norveškoj kao što su Kirkens Bymisjon (osnovana 1855. godine) i Diakonissehuset Lovisenberg (iz 1868. godine) koje su se bavile misionarstvom i pomaganjem socijalno ugroženim. Đakonijski dom je međutim, pokrenuo inicijativu za obrazovanje đakona – muških socijalnih radnika – koji bi preuzeli brigu oko starijih muškaraca, vršili socijalnu službu u surovim sredinama radeći teške fizičke poslove, itd. (Stave 1990). Krajem 19. vijeka uprava Doma se suočila sa teškom ekonomsom krizom (koja je pogodila bankarski sistem), a koja je uspješno prevaziđena zahvaljujući dobrovoljnim priložima i donacijama.

Đakonijski dom je osnovao svoju bolnicu (1893)⁶⁸, koja je sredinom 20. vijeka prerasla u jednu od većih bolnica u Oslu. Dom je također osnovao i

66 <https://www.diakonhjemmet.no/stiftelse/historie/>

67 Glavni inicijator za uspostavljanje Diakonhjemmet je bio svećenik i urednik Hartvig Halvorsen (1854-1910). Poznat je po tome što je bio inicijator osnivanja više teološke škole 1893, koja je 1907. prerasla u privatni teološki fakultet, a danas funkcioniše paralelno sa državnim teološkim fakultetom. Dušebrižništvo i socijalno-medicinski rad su bili među prioritetima obrazovanja. Takva vrsta edukacije, paralelno sa teološkim studijama, označila je početak jedne nove prakse koja će imati ogroman značaj za norveško društvo (<https://www.diakonhjemmet.no/stiftelse/historie/>).

68 Bolnica danas ima više specijalističkih odjela, od hirurgije do psihijatrije, a broj zaposlenih u

Socijalnu školu (1968) a kasnije i Internacionalni đakonijski centar (1987) u kojem se danas obrazuju đakoni za socijalni rad iz raznih zemalja i kontinenata.

Pravno-administrativno-ekonomski aspekt

U pravnom smislu zadužbine imaju isti status kao fondacije⁶⁹ i nalaze se pod ingerencijom tzv. Civilne uprave unutar Ministarstva pravde (Danska) ili Državnog nadzornog organa za zadužbine i fondacije (Norveška). Osnivanje i poslovanje zadužbina regulirano je posebnim zakonom. Minimalni kapital potreban za osnivanje zadužbine u Danskoj iznosi 300.000 danskih kruna (oko 40.000 eura), odnosno 200.000 norveških kruna (oko 21.000 eura) u Norveškoj. Zadužbina, kao i fondacija, moraju imati statut odobren od strane nadležnog organa, koji istovremeno vrši kontrolu finansijskog poslovanja zadužbine.

Jedan od ključnih principa u funkcioniranju zadužbine jeste statutar-na obaveza da se sredstva i aktivnosti zadužbine isključivo koriste u svrhu unaprijed definiranog cilja. Zakon također reguliše pitanje sukoba interesa vezano za rad članova uprave. Zadužbinu mogu formirati jedno ili više fizičkih ili pravnih lica. Osnova kapitala može biti donacija ili kapital ostavljen testamentom (Vejlledning om stiftelser 2014).

Zadužbine koriste poreske olakšice koje su namijenjene svim organizacijama koje se bave djelatnostima kao što su 1) rad na unapređenju zdravlja i socijalne zaštite za djecu i starije, za bolesne, invalide ili druge ugrožene grupe 2) programi za djecu i mlade iz oblasti muzike, pozorišta, književnosti, sporta itd. 3) vjerske djelatnosti 4) ljudska prava 5) humanitarni rad 6) zaštita životne sredine. Prihodi od donacija i poklona čija se vrijednost

2017. je bio 1655 (<http://diakonhjemmetsykehus.no>).

69 Danska ima na stotine fondacija koje svake godine udjeljuju sredstva za različite aktivnosti od općeg društvenog značaja. Tu, između ostalog, spadaju finansiranje raznih naučnih, kulturnih, socijalnih i humanitarnih projekata za šta se po predviđenoj proceduri podnose aplikacije za dodjelu sredstava. Najbogatije fondacije prema statistici iz 2015. su: A.P. Møller fondacija, osnovana 1901. sa kapitalom od 113,62 milijarde kr, Lundbeck fondacija osnovana 1983. sa kapitalom od 63,6 milijarde kr, Carlsberg fondacija osnovana 1876. sa kapitalom od 31,36 milijardi kr, Realdania osnovana 2000. sa kapitalom od 20,91 milijardi kr. itd. (danska statistika za 2016. godinu).

na godišnjem nivou kreće 500-300000 kr (Norveška) odnosno 200-16,300 kr (Danska) se ne oporezuju.

Na kraju, treba dodati da ista pravila važe i za funkcioniranje islamskih centara, odnosno džamija koje su kupljene ili napravljena sa svrhom vršenja vjerskih i kulturnih aktivnosti, a čiji je statut prethodno prošao proceduru verifikacije od strane nadležnog organa. Podrazumijevajući uslov za to je da centar odnosno džamija pripada priznatoj vjerskoj zajednici⁷⁰.

Literatura

- Bektovic, Safet (2012). "Interreligious Relations" in *Islam in Denmark. The challenge of diversity*, Ed by Nielsen Jørgen, Lanham, Lexington Books.
- Bundesen, Peter, Henriksen, S. Lars & Jørgensen, Anja (2001): *Filantropi, selvhjælp og interesseorganisering*, Odense, Odense Universitetsforlag.
- <https://www.diakonhjemmet.no/> – web stranica Đakonijskog doma
- Dietz, Susanne Malchau (2019) "Diakonissernes fantastiske historie", u *Køn, kald og kompetencer*, København, Gyldendal .
- Grudelach, Peter, Iversen R. Hans i Wrburg, Margit (2008). *I hjertet af Danmark*, København, Hanz Reitzels Forlag
- Haugen, Hans Morten (2015). "Fra statskonform kirke til sosial omformer? - Sju teser om Den norske kirkes rolle fra 1800-tallet til i dag" u *Teologisk tidsskrift* 02/2015 (Volum 4), Oslo.
- (<https://www.diakonissestiftelsen.dk>) – web stranica Zadužbine đakonisa.
- Kettunen, Pauli and Pedersen, Klaus (2011). *Beyond Welfare State Models*, Cheltenham, Edward Edgar Publishing Limited.
- Lodberg, Peter (2016). *Danskernes tro gennem 1000 år*, København, Kristeligt Dagblads Forlag.
- Stave, Gunnar (1990). *Mannsmot og tenarsinn. Det norske diakonhjem i hundre år*, Oslo, Samlaget.
- *Vejledning om stiftelse af en erhvervsdrivende fond* (2014): Erhvervstyrelsen, Erhvervsministeriet Danmark
- Viladsen, Kaspar (2004): *Det sociale arbejdes genealogi*, København, Hans Reitzels Forlag.
- Uffe Østergaard, (1997). "The Geopolitics of Nordic Identity", in: Stråth og Sørensen. (eds.): *The Cultural Construction of Norden*, Oslo, Scandinavian University Press.

70 Vjerske zajednice mogu dobiti status priznatih zajednica od strane nadležnog ministarstva ako zato ispunjavaju potrebne uvjete. Prema ustavu Danske iz 1848. Danska narodna crkva ima poseban status (kao državna crkva). Druge religije i pravci, kao što su judaizam, katoličanstvo, pravoslavlje... su također priznati po ustavu (mada nemaju isti status kao Danska narodna crkva), dok se status islama i islamskih zajednica reguliše podzakonskim aktima koja imaju sličnu regulativnu osnovu kao zadužbine (Bektovic 2012: 242).

Izvorni naučni rad

Mr. sc. Vanja Sivro

Dom za socijalno-zdravstvenu zaštitu odraslih lica “Naš dom” Travnik
vanjasivro@yahoo.com

Prof. dr. sc. Edina Vejo

Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici
edina.vejo@gmail.com

Prof. dr. sc. Izet Pehlić

Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici
izet.pehlic@gmail.com

OSJETLJIVOST IDEJE I PRAKSE VAKUFA PREMA PREVENIRANJU POJAVE DISKRIMINACIJE OSOBA TREĆE ŽIVOTNE DOBI

Sažetak

Cilj ovog istraživačkog nastojanja bila je afirmiranje osjetljivosti ideje i prakse vakufa prema preveniranju pojave diskriminacije osoba treće životne dobi. U radu je urađena terminološka analiza ageizma – diskriminacije starijih, predstavljene su teorije starenja i koncept aktivnog starenja, te su predstavljeni neki pokazatelji socijalne sigurnosti starijih osoba u Bosni i Hercegovini.

Od istraživačkih metoda u istraživanju su korišteni metod teorijske analize i deskriptivno-analički *survey metod*, a od tehnika anketiranje i skaliranje. Istraživanje je provedeno na području Travnika na uzorku od 100 ispitanika starijih osoba preko 65 godina života.

Rezultati istraživanja su pokazali da je dobna diskriminacija prisutna je u bosanskohercegovačkom društvu; starije osobe osjećaju diskriminaciju u svim sferama života, naročito u uslugama vezanim za zdravstvene institucije i ponašanju medicinskog osoblja u zdravstvenim ustanovama; starije osobe ne participiraju u društvenom-političkom životu lokalnih zajednica i ne mogu predlagati i učestvovati u donošenju zakona o starijim osobama; siromaštvo je duboko ukorijenjeno dugogodišnjim malim penzijama i to utječe na nemogućnost aktivnog i zdravog starenja; kod starijih osoba osjećaj frustracija potječe posebno od osjećaja nemoći da sami sebi pomognu i od nepovjerenja u institucije sistema.

Religijske institucije, poput institucije vakufa koja je dio vjerske prakse i islamske tradicije Bošnjaka, mogu sadržavati odgovore koji nemaju samo historijski značaj.

Ključne riječi: ageizam, teorije starenja, koncept aktivnog starenja, prevencija diskriminacije

Uvod

S pojmom diskriminacije susrećemo se svakodnevno. Pod diskriminacijom (lat. *discriminare* – dijeliti) podrazumijeva se pravom zabranjeno razlikovanje među osobama ili skupinama osoba. Ageizam (diskriminacija starijih), osim rasizma i seksizma, najrašireniji je i najsuroviji oblik diskriminacije u našem društvu. Tvorac termina je gerontolog Robert Butler (1969: 243–246), označavajući njime i predrasude prema starijim ljudima, prema starijoj dobi i prema starenju kao procesu, ali i diskriminaciju koja se u praksi provodi u odnosu na starije ljude i koja takve predrasude podržava. Iako je poslije značenje termina prošireno na sve dobno uvjetovane predrasude, primjerice, kad se ideje mladih odbacuju kao zelene, prema definiciji ipak se ageizam ponajprije odnosi na opće potcjenjivanje starijih.

Neki autori (Pečjak 2001: 86) pored toga što smatraju kako je ageizam rasizmu ili seksizmu i da vodi prema nepriznavanju ili ograničavanju prava starosnih skupina, ageizam definiraju kao i:

- diskriminacija na osnovi kalendarske starosti;
- određivanje sposobnosti i propisivanje društvenih uloga isključivo na temelju životne dobi;

- gledište koje ne prihvata individualni pristup starijim osobama nakon određenog broja godina;
- stvaranje stereotipija i sistematska diskriminacija ljudi samo zato što su stari.

Od prvotno relativno uskog kruga zabranjenih osnova razlikovanja na temelju rase, boje kože i spola, danas je društveno i pravno postalo neprihvatljivim stavljati u nepovoljniji položaj osobe na temelju njihovog invaliditeta, dobi, spolne orijentacije, rodnog identiteta i njegovog izražavanja, itd.

Krajem 20. stoljeća dogodile su se demografske promjene, kako u razvijenim tako i u slabije razvijenim zemljama, koje su bitno obilježila dva međusobno povezana demografska procesa: depopulacija i starenje stanovništva.

Globalno, očekuje se da će se broj starijih osoba (60 godina i više) u narednim godinama više nego udvostručiti, od 841 miliona 2013. godine na više od dvije milijarde 2050. godine (United Nations 2013). Predviđa se da će do 2050. godine zemlje južne Evrope imati najveći postotak starijih ljudi (38%), a slijede zapadna Evropa s 34%, istočna s 33% te zemlje sjeverne Evrope s 30% starih ljudi u ukupnoj populaciji (United Nations 2013).

U Bosni i Hercegovini od 1948. do 1991. godine prisutna je tendencija starenja stanovništva, tako da se u strukturi stanovništva broj stanovništva od 15 do 64 godine povećao za 12,7 indeksnih poena, a iznad 65 godina za 5,8 indeksnih poena. Kao i prethodnih godina, postotak stanovnika starijih od 65 godina je iznosio 14,2%, a žene su činile 50,4% stanovništva.

Pojam starenje obično izaziva dvije osnovne negativne konotacije. Jedna je propadanje, slabljenje, a druga je starost, odnosno hronološka dob kao glavna odrednica promjena u procesu starenja (Baltes i Willis 1977: 128–154). Upravo su navedene negativne konotacije izvor negativnih i često netačnih vjerovanja o starijoj životnoj dobi. Potrebno je rastumačiti kontekst u kojemu se stereotipi i predrasude prema starijim osobama javljaju, na koje se sve načine manifestiraju, kako utječu na funkcioniranje starijih osoba, u čemu su razlike između postupanja s osobama starije i mlađe životne dobi te na koje načine bismo kao zajednica mogli utjecati na to da se negativni stereotipi ublaže i poboljša kvaliteta života starijih osoba.

Starost pak možemo definirati kao normalan fiziološki proces u kojem nastupa opće opadanje bioloških sposobnosti organizama. Po definiciji UN-a starost nastupa nakon 65. godine života (UN 2002).

Teorije starenja

U literaturi se navode različite teorije starenja od kojih izdvajamo: biološke teorije starenja, sociološke teorije starenja, psihološke teorije starenja, teorija životnog vijeka, teorija ljudskog života i teorija životnih razdoblja.

Biološke teorije starenja

Biološke teorije starenja imaju za cilj objasniti uzroke i proces starenja na razini želija, organa i organizma kao cjeline. Niz je bioloških teorija koje objašnjavaju proces starenja, ali ni jedna od njih nije dala potpuno zadovoljavajući odgovor na pitanje zašto i kako ljudski organizam stari.

U skupini bioloških su teorije koje naglašavaju da je starenje ugrađeno u genetski sistem, odnosno da postoji genetski određen *plan* starenja (promjena u opadanju različitih funkcija organizma) koji se aktivira nakon reproduktivne zrelosti, ali varijable iz okoline ga mogu modificirati (genetika ipak određuje maksimum). Među biološkim teorijama su i one koje naglašavaju da je starenje rezultat akumuliranih oštećenja koja uzrokuju slučajni događaji iz svakodnevnog života, a mogu biti izazvani unutarnjim ili vanjskim faktorima, npr. bolesti, ozljede, štetne tvari (Brajković 2012: 5).

Sociološke teorije starenja

Zagovornici socioloških teorija starenja pokušavaju objasniti promjene u odnosu pojedinca i društva, a do kojih dolazi radi procesa starenja. Navedeno se očituje u promjenama u socijalnim aktivnostima, socijalnim interakcijama i socijalnim ulogama starih osoba. U ovom kontekstu pojedini autori (Havighurst 1968; Cox 1993; Cavanaugh 1998) posebno izdvajaju:

- socijalne makroteorije promatraju starenje u svjetlu demografskih i socioloških promjena pri čemu su pojedinci pasivno izloženi kulturnim i društvenim utjecajima (npr. strukturalizam, teorija modernizacije, teorija interesnih grupa itd.);
- socijalne mikroteorije objašnjavaju starenje na razini pojedinca, njegovog socijalnog statusa i uloga koje mu društvo dodjeljuje i na

temelju čega on određuje svoju vrijednost (npr. teorija uloga, teorija razmjene, teorija kontinuiteta itd.);

- socijalne povezujuće teorije nastoje povezati socijalnu strukturu s pojedincem, kroz njihove uzajamne interakcije koje u procesu starenja mogu naglasiti društvenu aktivnost starijeg čovjeka ili mu je uskratiti, ili mu dodijeliti uloge na temelju njegove dobi (npr. teorija aktivnosti, teorija smanjene aktivnosti, teorija dobne stratifikacije itd.).

Psihološke teorije starenja

U okviru ovih teorija istraživači psihologije starenja postavljaju sljedeća pitanja:

- Kako dolazi do organizacije ponašanja s vremenom? Ranija istraživanja nastojala su utvrditi od kojih je temeljnih elemenata ponašanje sačinjeno. Sadašnja istraživanja nastoje utvrditi međusobne odnose tih temeljnih elemenata u protoku vremena.
- U kojim okolnostima dolazi do dezorganizacije ponašanja s vremenom? Ovim se pitanjem bave istraživanja opadanja sposobnosti u procesu starenja.

Sve više stručnog zanimanja usmjerava se ka utvrđivanju uvjeta zdravlja odnosno bolesti u kojima dolazi do dezorganizacije ponašanja (Baltes i Willis 1977: 128–154).

Teorija životnog vijeka

Prema teoriji životnog vijeka promjene tokom procesa starenja pripisuju se urođenim, genetskim faktorima koji upravljaju razvojem pojedinca u različitim razdobljima na sličan način (Despot-Lučanin 2003).

Razvojna razdoblja se odvijaju određenim slijedom, tako da je uspješan razvoj u jednom razdoblju nužan za uspješno napredovanje u sljedećem razdoblju.

Erik Erikson (2008), koji je ponudio teoriju cjeloživotnog razvoja, ljudski razvoj vidi kroz osam stadija od kojih je svaki obilježen izazovom ili krizom. Razrješenje krize iz ranijih stadija utječe na to kako će se osoba nositi sa svakom sljedećom fazom (ako se ranija kriza nije razriješila na odgovarajući način, poremećeno je rješavanje idućih). Prema Eriksonu (2008), u

starosti se razmišlja o ostvarenim ciljevima, a integritet proizlazi iz osjećaja da je vrijedilo proživjeti život kakav je bio. Osoba s doživljajem integriteta imat će manje straha od starosti i smrti. S druge strane su ljudi nezadovoljni svojim životom i neostvarenim ciljevima što ih vodi očaju, neprihvaćanju vlastite starosti i smrtnosti.

Teorija ljudskog života

Autorica teorije ljudskog života Charlotte Büchler (Kimmel 1990) je tridesetih godina prošlog stoljeća na temelju prikupljenih biografija postavila model psihičkog razvoja kroz ljudski vijek, uspoređan biološkom toku života, koji se odvija se kroz pet osnovnih razdoblja (iskustvo starenja):

- 0 – 15 godina – razdoblje progresivnog rasta, djetinjstvo;
- 15 – 25 godina – razdoblje reprodukcije, početno samoodređivanje ciljeva;
- 25 – 45 godina – razdoblje kulminacije, konačno samoodređivanje ciljeva;
- 45 – 65 godina – razdoblje opadanja reprodukcije, samoprocjena uspješnosti u postizanju ciljeva;
- 65 i više godina – razdoblje opadanja, ostvarenja ciljeva ili osjećaj neuspjeha.

Ova teorija bazira se na naglašavanju usporednog toka bioloških procesa rasta, stabilnosti i opadanja te psihosocijalnih procesa razvoja, kulminacije i sažimanja aktivnosti i postignuća.

Teorija životnih razdoblja

Teorija životnih razdoblja, koju je tridesetih godina prošlog stoljeća obrazložio Carl Gustav Jung putem teorije psihičkog razvoja, odnosi se na čitav životni vijek. Jung promatra psihički razvoj u razdoblju mladosti koje počinje nakon puberteta i traje do srednjih godina (35–40). U tom periodu osoba širi vlastite životne horizonte (Kimmel 1990).

Nakon 40. godine života, koje naziva „podnevom života“, dolazi do procesa individuacije. U tom razdoblju osoba se počinje okretati sebi, postaje svjesnija sebe i traži cilj, smisao i cjelovitost vlastitog života. Osoba, rješavajući unutarnje sukobe (maskulinitet – feminitet, kreativnost – destruktivnost, mladost – starost i separacija – privrženost) otkriva smisao vlastitog

postojanja i lakše prihvaća vlastitu smrtnost (Lemme 1995). Jungov naglasak na važnoj razvojnoj promjeni oko 40. godine odrazio se u novijem pojmu prijelaza sredine života.

Razvojni zadaci Havighursta

Razvojni zadaci Havighursta (1968) jeste pristup utemeljen 1950-ih godina prošlog stoljeća i on se zasniva na modelu razvoja kroz životni vijek utemeljen na pojmu razvojnog zadatka. Razvojni zadatak je najvažnije postignuće koje se zahtijeva od osobe u pojedinim razdobljima života, o kojem ovisi zadovoljstvo i uspješnost kako u trenutnom tako i u budućim razvojnim razdobljima.

Razvojni zadaci starosti (60 godina i više) jesu sljedeći:

- prilagodba na smanjenu tjelesnu snagu;
- prilagodba na penzionisanje i smanjeni prihod;
- prilagodba na smrt supružnika;
- uspostavljanje jasne pripadnosti vlastitoj dobnoj skupini;
- ispunjavanje socijalnih i građanskih obaveza;
- uspostavljanje zadovoljavajućih uvjeta života (Lemme 1995: 28).
- Havighurstov (1968) pojam razvojnih zadataka utjelovljen je i u novijim teorijama životnog vijeka.

Koncept aktivnog starenja

Aktivno starenje je koncept koji je danas široko prihvaćen kao polazni okvir socijalne politike prema starijim osobama. Aktivno starenje devedesetih godina prošlog stoljeća inaugurirala je Svjetska zdravstvena organizacija.

Mit o neproduktivnosti i neaktivnosti starijih osoba u velikoj mjeri nije utemeljen na činjenicama i dovodi do pogrešnih zaključaka oko produktivnih i kreativnih kapaciteta starijih osoba. Koncept produktivnog starenja (productive aging) od velike je važnosti za demografske, ekonomske i društvene trendove.

Pojam produktivno starenje prvi je uveo Robert Butler (1982: 347–361), vezujući ga za produktivnost starijih kao način borbe protiv tada prevladavajućeg mišljenja da je starost razdoblje ovisnosti i tereta za društvo.

Pri analizi aktivnog, produktivnog ili uspješnog starenja uobičajeno se promatraju četiri područja aktivnosti: plaćeni rad, kućne aktivnosti, briga

za druge i način provođenja slobodnog vremena (pasivni i aktivni oblici slobodnog vremena).

Shvaćanje starijih osoba kao onih koji se bave kreativnim, produktivnim stvarima suprotstavlja se određivanju starenja kao društvenog statusa ovisnosti, segregacije i potrebe za pomoći države. U mnogim zemljama starenje se prihvaća kao prirodan tok života, a problemi se određuju samo prema posebnim skupinama starih ljudi: invalidnim osobama, siromašnima ili onima kojima je potrebna tuđa briga (institucionalne ili izvaninstitucionalne). Prekid plaćenog rada temeljem zakonske dobi za penzionisanje, premda još uvijek neki shvaćaju simboličnim početkom starosti, ne smije predstavljati korak ka društvenoj isključenosti. Penzionisanje mora biti početak još jedne etape života obilježene novim ulogama, potrebama i drugačijim mogućnostima, koje sve zajedno oblikuju novu kvalitetu života.

Tako se pri OUN-a razvija zaseban koncept „*aktivnog starenja*“ koji podrazumijeva proces punog iskorištavanja mogućnosti za zdravlje, participaciju i sigurnost s ciljem obezbjeđenja što kvalitetnijeg života ljudima tokom starenja (European Commission 2012). Cilj ovakvog pristupa je u tome da se u najvećoj mogućoj mjeri iskoriste veliki intelektualni i iskustveni potencijali koje starije osobe posjeduju čak i u vrlo dubokoj starosti.

Budući da materijalni status ljudi u starijoj dobi ovisi o postignućima koje su ostvarili tokom radne karijere, nužno je poduzeti mjere radi ujednačavanja životnih šansi, pogotovo kada je riječ o siromašnijim stanovnicima. To u prvom redu podrazumijeva širenje mreže te povećanje dostupnosti javnih institucija za odgoj i obrazovanje djece od najranije dobi. Pretpostavka je da će to doprinijeti povećanju ukupnog ljudskog kapitala. Pojednostavljeno rečeno, novi međugeneracijski ugovor znači znatno veće „socijalno investiranje“ (tako se, uostalom, naziva taj u posljednjem razdoblju inovirani koncept socijalne politike) u odgoj i obrazovanje djece, posebno u ranoj dobi (Esping-Andersen 2009: 112-144).

Prije svega obaveza prema starijim osobama je moralna obaveza društvene zajednice, bez izuzimanja uloge svakog pojedinca, i najbolji način jačanja socijalne kohezije u našem društvu koja je zbog nepretjerane zainteresiranosti ostalih, evidentno značajno narušena. U ovom kontestu posebno raduje da specijalističke ustanove i NV sektor, koji se bave zbrinjavanjem

starih osoba, sve više pokazuju senzibilitet za razvoj koncepta aktivnog starenja i jačanja socijalne inkluzije starih osoba.

Radom na Strategiji za unapređenje položaja starijih osoba u Federaciji Bosne i Hercegovine 2018-2027, otvorena je teorijska pretpostavka da će se položaj starijih osoba i poštivanje njihovih prava dovesti do njihovog kvalitetnijeg življenja.

Neki pokazatelji socijalne sigurnosti starijih osoba u Bosni i Hercegovini

U daljnjem radu ćemo se osvrnuti na način na koji su starije osobe u BiH zaštićene i kroz koje mehanizme ostvaruju socijalnu zaštitu.

Sistem socijalne zaštite u BiH izazito je podijeljen i sastoji se od 13 gotovo nezavisnih sistema, dok je koordinacija skoro neznatna. Unutar jednog od ovih sistema, funkcije se često preklapaju, dok je odgovornost nejasna.

Politike socijalne zaštite i pomoć su definisane na entitetskom nivou, sistem je centralizovaniji u Republici Srpskoj, dok se u Federaciji BiH definiše na kantonalnom nivou. Podijeljen sistem stvara velike razlike u socijalnoj zaštiti i pomoći, te niži administrativni nivou i najsiromašnije zajednice najteže mogu ispuniti obaveze koje su u sklopu njihovog mandata (što je posebno izraženo na kantonalnom principu u Federaciji BiH). Sistem socijalne zaštite je zasnovan na šemi socijalnog osiguranja koje se finansira iz doprinosa na plaće i šemi socijalne pomoći koja se finansira iz vladinih generalnih dohodaka.

Prava iz socijalne zaštite se u Federaciji BiH ostvaruju na nivou kantona. Ukoliko neka prava nisu određena kantonalnim zakonima primjenjuje se Federalni zakon. Kako je već ranije rečeno, regulisanje načina ostvarenje prava koja su predviđena federalnim zakonom zapravo je prepušteno na volju kantonima. Federalno ministarstvo praktično vrši nadzor nad provođenjem Federalnog zakona u veoma limitiranom obliku, ograničavajući se na nadzor nad radom ustanova socijalne zaštite koje osniva Federacija.

Republika Srpska ima centralizovan i efikasniji sistem socijalne zaštite i ujednačenu zaštitu na nivou entiteta, u okviru tri ministarstva a time i efikasniji sistem zaštite. Iako su davanja socijalno ugroženim generalno niža u RS, primjena zakona je direktna i ujednačena i ne dovodi do diskriminacije na teritorijalnoj osnovi, kako je to slučaj sa kantonima u FBiH. Četiri zakona regulišu ostvarivanje prava građana RS na socijalnu zaštitu: Zakon o

socijalnoj zaštiti, Zakon o civilnim žrtvama rata RS, Zakon o dječijoj zaštiti RS i Zakon o zaštiti porodice RS.

Sistem zaštite starijih osoba funkcioniše kroz socijalnu zaštitu, zdravstveno osiguranje, penzijsko osiguranje. Ovo su osnovni oblici zaštite kroz institucije na državnom nivou.

Svakodnevni neposredni kontakti sa starijim osobama upućuju na izneseno prisustvo njihovog nepovjerenja i nezadovoljstva po pitanju socijalne sigurnosti u BiH. Većinom se osjećaju nesigurno zbog niskih penzija i nemogućnosti zadovoljavanja osnovnih životnih potreba. Nezadovoljstvo i razočaranje iskazuju i kada je u pitanju provođenje politika u njihovom interesu, sistemu zdravstvene zaštite, penzijskom sistemu i svakom drugom obliku socijalne pomoći. Poštovanje prema njima, njihovim godinama rada i doprinosa u društvu je minimiziran ili ne postoji uopće.

Starije osobe u sistemu socijalne zaštite u međunarodnim dokumentima

Bosna i Hercegovina je potpisnica Madridskog međunarodnog plana akcije o starenju kao i potpisnica revidirane Evropske socijalne povelje (Vijeće Evrope 2008) što znači da je prihvatila da razvije politike, strategije i akcione planove koji će omogućiti zdravo i aktivno starenje svog stanovništva, kao i da razvije sistem koji će omogućiti redovno prikupljanje podataka i međunarodno izvještavanje o uspjesima vezanim za aktivno starenje stanovništva.

U tom kontekstu Bosna i Hercegovina nema nadležnosti niti pravni okvir za ujednačenu socijalnu zaštitu na nacionalnom nivou, jer se isključiva nadležnost za ovu oblast nalazi na nivou entiteta, Federacije BiH, Republike Srpske i Brčko Distrikta.

Jedan od prvih međunarodnih dokumenata vezano za prava starijih osoba su Principi Ujedinjenih naroda za starije ljude koja su doneseni 1991. godine. Ti principi su: nezavisnost, društvena participacija, briga, samoispunjenje i dostojanstvo.

Vrsta socijalne podrške prema starijim osobama

Budući da se u savremenom društvu smanjuje veličina obitelji i povećava broj starijih osoba, sve su potrebniiji uslužni servisi i ustanove, te njihova

nužna međusobna suradnja, koje bi preuzele tradicionalnu ulogu u skrbi za starije. To poticanje saradnje obuhvata niz sociopsiholoških, edukacijskih i ekonomskih oblika pomoći koji se temelje na fleksibilnoj primjeni u skladu s uočenom potrebom svakog pojedinca i njegove obitelji pojedinačno.

Prema starijim osobama postoje sljedeće vrste socijalne podrške su: institucionalno zbrinjavanje starijih osoba i tuđa njega i pomoć u kući kao oblik zaštite starijih osoba.

Prema Zakonu o socijalnoj zaštiti Federacije Bosne i Hercegovine imaju pravo na: 1) novčanu i drugu materijalnu pomoć, 2) osposobljavanje za život i rad, 3) smještaj u drugu porodicu, 4) smještaj u ustanove socijalne zaštite, 5) usluge socijalnog i drugog stručnog rada, 6) kućnu njegu i pomoć u kući (član 19).

Porodica – mjesto sigurnosti starije osobe

Porodica je tradicionalno mjesto sigurnosti starije osobe, poštivanja i očuvanja njenog dostojanstva. Inače, obitelj ima nekoliko funkcija za sve svoje članove:

- biološka funkcija, koja se sastoji od obezbjeđivanja hrane, produženja vrste/loze;
- odgojna, kroz koju se djeca formiraju u ličnosti, stiču socijalne vještine, navike, pravila ponašanja;
- zaštitna funkcija, koja ima za cilj da obezbjedi socijalnu sigurnost svojim članovima, i
- socijalna funkcija, koja se očituje kroz razvijanje socijalnih uloga i odgovornosti (Pašalić-Kreso 2004: 26-34).

Nema ništa poželjnije i bolje za starije članove obitelji ako svoje pozne godine mogu provesti u svojoj kući/stanu sa svojim bližnjima. Poznata sredina, uživanje u materijalnom blagodatima koje su stvorili tokom života, svakodnevna rutina utječu da se osoba osjeća sretnije i zadovoljnije.

Međugeneracijska solidarnost danas je sve manje prisutna, mlađi naraštaji opterećeni svakodnevnim problemima preživljavanja i održavanja egzistencije često zaborave na svoju odgovornost prema starijim članovima, tako da nekada cijeli porodični sistem postane nestabilan i afunkcionalan.

Starije osobe žrtve ageizma i nasilja u porodici

Čini se da oduvijek, bez obzira na prostorne i vremenske granice, postoji zlostavljanje članova obitelji bilo da su starije ili mlađe dobi. Danas sve prisutnije nasilje nad starijim članovima u obitelji, o kome se u dovoljnoj mjeri ne govori je brutalno i ponižavajuće.

Nažalost, u Bosni i Hercegovini se ne vodi evidencija o nasilju u obitelji tako da se ne može ustanoviti koliki je broj starijih osoba žrtava obiteljskog nasilja. Za pretpostavku je da su i kod ove skupine najčešći oblici nasilja sljedeći: *tjelesno zlostavljanje, psihološko zlostavljanje i materijalno iskorištavanje.*

Metod

Problem istraživanja

Ključni problem sa kojim se suočava Bosna i Hercegovina jeste osiguranje dugoročne održivosti sistema obezbjeđenja adekvatne socijalne, zdravstvene i finansijske pomoći starijim osobama. Problem sa kojim se suočavaju starije osobe i koji će se istraživati u ovome radu jeste utvrđivanje oblika ponašanja, percepcija i predodžbi koje dovode do diskriminacije starijih, ali i odnos najbližih srodnika u porodici prema starijim osobama. Kako se osjećaji diskriminiranosti reflektiraju na zdravlje i aktivno starenje te kako srodnici utječu na socijalnu isključenost i ostvarivanje prava starijih osoba. Fokus ovog istraživanja bit će na prepoznavanju onih oblika ponašanja koja kreiraju ageizam koji je problem starijih osoba a znamo da je to kršenje demokratskih i etičkih prava.

U razumijevanju starosti često se oslanjamo na nekoliko stereotipa: da su stari ljudi međusobno slični, da su senilni, konzervativni, neefikasni i sebični. Međutim, stari ljudi se između sebe razlikuju više nego mladi, a s godinama se te razlike čak povećavaju. Ageizam je nepriznavanje ili ograničavanje prava starosnih grupa.

No, s razvojem društva njihova je pozicija promijenjena. Elizabeth Dozoi (2006) navodi pet važnih povijesnih promjena koje su doprinijele promjeni statusa starijih osoba:

1. Razvoj štampe – utjecao je zajedno s drugim promjenama na to da stariji ljudi počinju gubiti važnu ulogu u usmenoj predaji kulture, priča i životnih iskustava, koju su dotada imali. Razvojem štampe, te štampanjem knjiga i drugih publikacija usmena predaja starijih ljudi počinje gubiti dotadašnje značenje (Perišin i Kufrin 2009: 32).
2. Industrijska revolucija – uzrokovala je stvaranje „nuklearnih“ obitelji. Tehničke vještine počele su se više cijeliti od iskustva, tako da su stariji ljudi počeli biti „manje potrebni“ u proizvodnji i razvoju industrije. Također, zbog nužnosti preseljenja (posebno u gradove s razvijenim industrijama) stariji ljudi nisu više mogli biti toliko mobilni koliko su mogli biti mladi ljudi. Stariji ljudi se, također, nisu više mogli nositi čestim tehnološkim promjenama. Počinju se polako stvarati stereotipi o starijim ljudima kao *teretu društva*.
3. Zagarantovana penzija – uvodi se nakon industrijske revolucije u radna zakonodavstva. Ona se odnosi na penzionisanje radnika nakon navršavanja određenih godina, nije povezana s radnom sposobnošću.
4. Razvoj medicine – utjecao je na produljenje životnog vijeka ljudi. S razvojem medicine povećao se i broj starijih ljudi, na koje se počelo gledati kao na teret društva.
5. Dobna podjela – rastuća podjela na dobne grupe u poslijeindustrijskim društvima dovela je do slabljenja interakcije između mlađih i starijih ljudi.

U ovome radu predmet istraživanja je odnos društva i odnos najbližih srodnika prema diskriminaciji starijih osoba, prema sve većoj segregaciji na osnovu (starije) dobi što direktno dovodi do grubih kršenja ljudskih prava i sloboda a proizvodi ageizam. Predmet istraživanja bit će i percepcija starijih osoba vezano za diskriminaciju i njen utjecaj na zdravstvene, socijalne i finansijske perspektive u društvu. U djelu koji će se odnositi na srodnike posebno će se istražiti, njihov utjecaj na kvalitetu života starijih osoba. U istom kontekstu pažnja će biti usmjerena na društveni sistem i relevantne institucije koje bi trebale definirati ciljeve i načine ostvarivanja socijalne zaštite za starije osobe kroz standardizaciju usluga, redefiniranje načina ostvarivanja prava iz socijalne i zdravstvene zaštite u mreži socijalnih

usluga, te izradu Strategije zaštite o starijim osobama koja bi uključivala mobiliziranje javnosti za zdravo i aktivno starenje.

Društveni ciljevi ovog istraživanja

Mobiliziranje javnosti na upoznavanje i rješavanje problematike vezane za diskriminaciju, prava i položaj starijih osoba kako bi im unaprijedili kvalitetu života. U tom kontekstu dobijeni rezultati će pomoći da se starije osobe uz bolje zadovoljavanje njihovih potreba i unapređenje njihovog materijalnog i zdravstvenog statusa što više uključe u život zajednice oslanjajući se prvenstveno na obitelj i obiteljsku solidarnost.

Konstitutivno, instituti koje generira religija poput instituta vakufa⁷¹ imaju mogućnost unapređenja pozitivnih vrijednosti i na njima utemeljenih djelovanja prema starijim osobama i unutar ove populacije.

Istraživačke metode

Istraživački nacrt po svojoj naravi je deskriptivni neeksperimentalni. Od istraživačkih metoda u istraživanju su korišteni metod teorijske analize i deskriptivno-analitički *survey method*, a od tehnika anketiranje i skaliranje. Metod teorijske analize korišten je u analizi relevantnih teorijskih izvora, a s ciljem znanstvenoteorijskog utemeljenja istraživačkog problema i istraživačkih rezultata. *Survey method* korišten je u prikupljanju i interpretaciji istraživačkih rezultata dobivenih putem anketiranja osoba treće životne dobi.

Istraživački uzorak

Istraživanje je provedeno na području Travnika na uzorku od 100 ispitanika starijih osoba preko 65 godina života. Po varijabli spol uzorak je činilo 50 žena i 50 muškaraca. Prema varijabli dob, uzorak je činilo 48 ispitanika u dobi od 65 do 70 godina, njih 35 u dobi od 70 do 75 i 17 u dobi iznad 75 godina.

Prema mjestu stanovanja, u ispitivanju je učestvovalo 48 ispitanika koji žive u vlastitom domaćinstvu i njih 52 koji žive u domu penzionera. S

71 Vakuf je institut islamskog prava koji se razvijao od XI do XIX stoljeća, a koji po mnogo čemu odgovara institutu zaklade u evropskom pravu i koji po islamskom pravu označava neko dobro koje neka osoba 'vakif' svojevolumno izdvoji iz svoje imovine, predajući je Allahu, dok prihodi ili svrha vakufa služe ljudima.

obzirom na bračni status, 82 ispitanika su bili oženjeni/udati, a 18 ispitanika je bilo razvedeno.

Rezultati

Ageizam prema starijim osobama u bosanskohercegovačkom društvu je fenomen koji tek posljednjih nekoliko godina zaokuplja pažnju stručne i naučne javnosti. Stoga je u ovom radu kroz provođenje istraživanja, putem odgovarajućeg anketnog upitnika nastojano utvrditi prisustvo ove pojave, ali i odnos obitelji prema starijim osobama.

U procjeni prvog dijela upitnika, koja je imala za cilj da ispita u kojoj mjeri mjesečni *prihodi starijih osoba* pokrivaju osnovne životne potrebe, rezultati istraživanja pokazuju sljedeće:

- 49,00% starijih ispitanika iznad 65 godina prima penziju na osnovu starosne vrste prava, dok svaka druga starija osoba preko 65 godina to pravo nije ostvarila;
- 81% ispitanih ima primanja najniže penzije od 326,17 KM;
- samo 3% osoba preko 65 godina prima redovnu socijalnu pomoć, a 5% ima povremeni vid socijalne pomoći;
- 70% ispitanih starijih osoba izjavilo je da su u stanju socijalne potrebe, odnosno da se osjećaju siromašno;
- 75% ispitanih ne bi mogli bez materijalne pomoći srodnika;

U drugoj ispitivanoj varijabli koja se tiče *percepcije dobne diskriminacije* došli smo do sljedećih podataka;

- 98% starijih osoba osjeća neku vrstu diskriminacije, a 78% osjeća dobnu diskriminaciju
- 90% ispitanih izjavili su da su diskriminirani prvenstveno od strane vladajućih struktura jer ne provode politike u skladu s potrebama i problemima starijih osoba;
- 78% ispitanih smatra da zdravstveni radnici kao i službenici u javnim ustanovama provode dobnu diskriminaciju u radu sa starijim osobama;
- nema kvalitetnih usluga, prioriteta na listama čekanja ili dostupnih informacija kakve zaslužuju ili trebaju osobe treće životn dobi;
- 68% naših ispitanika je diskriminirano od strane srodnika;

- 69% ageizam osjeća po percepciji socijalne isključenosti, društvene nepoželjnosti i nepotrebnosti;
- 30% ispitanika preko 65 godina smatra da su podvrgnuti ismijavanju i streteotipima od strane mlađih osoba;
- 66% smatra da se dobna diskriminacija očituje u nerazumijevanju pravnih akata, naslijeđa ili bilo kakvih pravnih radnji koje su njima nerazumljive ili nekvalitetno pojašnjene;
- 55% ispitanih smatra da je dobna diskriminacija najintenzivnija kada su u pitanju radni odnosi, jer nameće godine kao prekidanje radnog staža i odlaska u penziju kada su bili u punoj radnoj snazi sa velikim iskustvom i znanjem koje su mogli dalje prenositi a više nisu poželjna radna snaga. Sadašnjim Zakonom o radu svaka mogućnost dodatnog rada ili produžetka rada kako bi se osjećali korisni članovi društva a sebi ostvarili dodatnu zaradu, nije moguća.

U trećem dijelu ispitivanja koje se odnosi na pitanje *zdravstvene zaštite u SBK/KSB* dobili smo sljedeće rezultate:

- čak 90% naših ispitanika nisu zadovoljni uslugama koje im pružaju zdravstveni radnici niti su zadovoljni oblicima zdravstvenih usluga u odnosu na osiguranje koje su uplaćivali za vrijeme trajanja radnog staža.
- 87% ispitanih smatra da su diskriminirani po osnovu takse 30,00KM koju bez obzira na uredno zdravstveno osiguranje moraju imati u zdravstvenoj iskaznici za obavljanje raznih specijalističkih pregleda;
- esencijalne liste su različite u odnosu na mjesto boravka i ovise prvenstveno o proračunu pojedinog kantona/županije i regije, što stariju populaciju dovodi u neravnopravan položaj;
- većina ispitanih koji su smješteni u Dom zadovoljni su uslugama zdravstvene zaštite koja im je organizirana u ustanovi;
- stari ljudi ističu da nemaju prioritet tokom prijema u ambulante. Smatraju da su diskriminirani u odnosu na mlađe pacijente jer im nije ukazana posebna pažnja od strane ljekara. Navode da na specijalističke preglede čekaju mjesecima, te da su od svih najviše pogođene osobe koje boluju od teških bolesti, a koje se nalaze u terminalnoj fazi svog života;

- osobe starije populacije imaju općenito loše zdravstveno stanje, koje zahtijeva lijekove do kraja života a sistem zdravstvene zaštite ne osigurava u potpunosti besplatne lijekove i to im predstavlja veliki problem;
- 20% ispitanih osjeća veliku diskriminaciju srodnika i socijalne sredine prema njima kada se radi o inkontinenciji.

Četvrta varijabla odnosi se na *samoprocjenu položaja u društvu* starijih osoba iz njihove perspektive. Uočljivo je da starije osobe nisu zadovoljne odnosom društva u lokalnoj zajednici prema njima.

- Većina starijih osoba je kao prvo izjavila da se osjećaju izloženi teškom siromaštvu, a nemoćni su da bilo što promijene.
- 70% starijih osoba nema priliku da svoje znanje prenese mlađim generacijama.
- S obzirom na to da se ne osjećaju integriranim u društvenim procesima i promjenama smatraju da tako nisu u mogućnosti tražiti šansu da iskažu potencijale i dobiju šansu da utječu na kulturni, obrazovni, duhovni, rekreacijski ili bilo koji drugi resurs društva.
- Preovladava osjećaj odbačenosti i nerazumijevanja od vladajućih političkih struktura prema njima i nepoštivanja njihovog doprinosa društvu. U Bosni i Hercegovini ne postoji nijedna institucija koja se isključivo bavi problemom identifikacija i etiologija trenutnog stanja i položaja osoba treće životne dobi u Bosni i Hercegovini.
- Oko 68% slučajeva iskazuje želju da bude član lokalne zajednice i da joj aktivno doprinosi, međutim, isti smatraju da im društvo to nije omogućilo. Osjećaju indiferentnost društva prema njima i ne dozvoljava im se učestvovanje u utvrđivanju i sprovođenju politika koje direktno utječu na njihovo blagostanje.

Posljednji dio odnosi se na *odnose starijih osoba i mlađih generacija*, te na međugeneracijsku solidarnost.

- 35% ispitanika bilo je ili je izloženo nekom obliku nasilja od strane bližih srodnika.
- 60% smatra da nemaju kvalitetan kontakt i pomoć od strane djece.
- 35% ispitanih osoba koje borave u Domu svjesni su potrebe u kojoj su se našli za boravak u institucionalnom smještaju ali smatraju

neodgovornim i nerazumnim svoju djecu što se ne skrbe za njih kod kuće.

- 23% starije populacije, koja je preživjela neki vid zlostavljanja, štiti o nasilju i nije zatražila pomoć, osjećaju sram ili materijalno ovise o počinitelju nasilja.
- 10% njih izjavilo je da osjećaju apsolutno nepovjerenje u institucije kao što su policija ili centri za socijalni rad i smatraju da im ne bi mogli pomoći u slučajevima nasilja.

Istraživanje pokazuje da starije osobe ne razumiju i teško se nose sa time da mlađi članovi obitelji nemaju vremena i razumijevanja za potrebe i probleme u kojim se nalaze stariji pravdajući se ubrzanim načinom života, nedostatku materijalnih sredstava, dugotrajnim radnim vremenom i sl.

Kao ključ rješavanja sukoba između starijih i mlađih generacija ispitanici smatraju da treba afirmirati društvenu svijest o potrebama poštovanja i solidaranja sa starijima, a kroz programe obrazovanja i edukacije kroz obrazovne programe. Raditi na promoviranju zahtjeva za stvaranje zakonskih regulativa koje bi obavezivale djecu na kvalitetno staranje o roditeljima sa adekvatnim posljedicama neizvršenog. Smatraju da sadašnji zakoni ne donose takve mjere i da su samo slovo na papiru u ovim slučajevima.

Zaključak

Na osnovu rezultata ovog istraživanja mogu se izvesti sljedeći zaključci:

- Dobna diskriminacija prisutna je u bosanskohercegovačkom društvu. Tema ageizma, tj. diskriminacije na osnovu godina malo je prisutna u svakodnevnom životu, u medijima skoro nikako, a edukacija u školama na našem kantonu prava je nepoznanica.
- Starije osobe osjećaju diskriminaciju u svim sferama života, naročito s obzirom na njihove zdravstvene probleme u uslugama vezanim za zdravstvene institucije i ponašanje medicinskog osoblja u zdravstvenim ustanovama.
- Ne participiraju u društvenom-političkom životu lokalnih zajednica pa tako ne mogu niti predlagati i donositi zakone o starijim osobama. Naši penzioneri duboko su razočarani vladajućim strukturama koje ne žele prepoznati njihove probleme i poboljšati njihovu materijalnu situaciju.

- 81% anketiranih osoba ima penzije 326,17KM.
- Siromaštvo je duboko ukorijenjeno dugogodišnjim malim penzijama, što uveliko utječe na nemogućnost aktivnog i zdravog starenja, koje je izravno vezano za zdravu prehranu, dnevne centre za zdravo starenje, primarnu zdravstvenu zaštitu, rekreaciju i socijalzaciju.
- Osjećaj frustracija potječe posebno od osjećaja nemoći da sami sebi pomognu i nepovjerenja u državne institucije.
- Višegeneracijske porodice su prošlost i rijetkost, gdje je međugeneracijska solidarnost naručito bila usmjerena na očuvanje i pažnju starijih osoba. Danas su tu ulogu preuzele institucije i domovi za starije osobe. Trend je u zadnje vrijeme porast otvaranja novih domova za starije osobe u Srednjobosanskom kantonu, koji su konceptualno, adekvatno potrebama starijih osoba, na sve višem nivou kvalitetnog smještaja i usluga ali finansijski teško dostupni našim penzionerima.
- Za očekivati je da će Nacrt Strategije o unapređenju položaja starijih osoba u Federaciji BiH (2018-2027) donijeti prihvatanje starijih osoba kao ravnopravnih članova društva. Bilo bi poželjno da mlađe naraštaje učimo da se zalažu za društvo otvoreno za sve generacije.

Iz ovih zaključaka mogu se izvesti i implikacije koje se odnose na ulogu vakufa:

- Vakufska direkcija Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini mogla bi osnovati domove za starija lica u kojima bi implementirala koncept aktivnog starenja
- Kroz promoviranje volonterskog rada, Vakufska direkcija bi mogla inicirati projekte prevencije diskriminacije prema starijim osobama u zajednici kroz promotivne kampanje međugeneracijske solidarnosti usmjerene na brigu i pažnju prema starijim osobama.
- Vakufska direkcija Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini trebala bi afirmirati različite forme vakufa koje bi animirale zajednicu da uvakufe dio svog slobodnog vremena, dio svojih profesionalnih kompetencija, a koji bi bili usmjereni na jačanje dobrobiti starijih osoba.

Religijske institucije, poput institucije vakufa koja je dio vjerske prakse i islamske tradicije Bošnjaka, mogu sadržavati odgovore koji nemaju samo

historijski značaj. Naravno, vakuf nije privilegija samo iznimno visokih društvenih slojeva nego i onih koji su u društvenoj hijerarhiji nevidljivi, a koje potiče motiv dobročinstva.

Literatura

- Baltes, P.B. & Willis, S.L. (1977). Toward psychological theories of aging and development. In: Birren J. & Schaie, K.W. (ed.). *The handbook of the psychology of aging*. pp. 128–154. New York: Van Nostrand-Reinhold.
- Brajković, L. (2012). *Pokazatelji zadovoljstva životom u trećoj životnoj dobi*, Doktorska disertacija, Medicinski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Butler, R. N. (1969). Age-ism: Another Form of Bigotry. *The Gerontologist*, 9(4, Part 1): 243–246.
- Butler, R. N. (1982). The triumph of age: science, gerontology, and ageism. *Bulletin of the New York Academy of Medicine*, 58, 4, 347–361.
- Cavanaugh, J. C. (1998). Friendships and social networks among older people. In Nordhus, I.H., VandenBos, G. R. (Eds.), *Clinical geropsychology* (pp. 137–140). Washington, DC: American Psychological Association.
- Cox, T. (1993). *Stress Research and Stress Management: Putting theory to work*. Sudbury: HSE Books.
- Despot-Lučanin, J. (2003). *Iskustvo starenja*. Jastrebarsko: Naklada slap.
- Dozois, E. (2006). *Ageism: A review of the literature*. Calgary Health Region, Healthy Aging Committee, Calgary: Word on the Street Consulting Ltd.
- Erikson, E.H. (2008). *Identitet i životni ciklus*, Beograd: Zavod za udžbenike.
- Esping-Andersen, G. (2009). Investing in children and equalizing life chances. In G. Esping-Andersen (Ed.), *The incomplete revolution, adapting to women's new roles* (pp. 112-144). Cambridge: Polity Press.
- European Commission (2012). *Employment and social developments in Europe 2011*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Havighurst, R. J. (1968). A social-psychological perspective on aging. *The Gerontologist*, 8, 67–71.
- Kimmel, D.C. (1990). *Adulthood and Aging: A Developmental Transition*. New York: John Wiley and Sons.
- Lemme, B. H. (1995). *Development in adulthood*. Boston: Allyn and Bacon.
- *Madridski međunarodni akcioni plan o starenju* (2002). Druga svjetska skupština o starenju, Madrid, Španija, 8. - 12. april 2002
- Pašalić-Kreso, A. (2004). *Koordinate obiteljskog odgoja – prilog sistemskom pristupu razumijevanja obitelji i obiteljskog odgoja*, Sarajevo: Jež.
- Pečjak, V. (2001). *Psihologija treće životne dobi*, Zagreb: Prosvjeta.
- Perišin, T. i Kufrić, V. (2009). Ageizam u televizijskom mediju na primjeru središnjih informativnih emisija HRT-a, RTL-a i NOVE TV. U: *Ljetopis socijalnog rada*. 16 (1), 29-51
- Službene novine Federacije BiH, br. 36/99, 54/04, 39/06, 14/09 i 45/16, *Zakon o osnovama socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite obitelji sa djecom*. pruzeto sa: [//www.fzzpr.gov.ba/datum](http://www.fzzpr.gov.ba/datum) preuzimanja 26. 9. 2017. g.

- Službeni glasnik RS, *Zakon o zaštiti porodice* (4/02, 54/02, 5/93, 15/96, 110/03); *Zakon o civilnim žrtvama rata RS* (Službeni glasnik RS 25/93, 32/94, 37/07, 60/07); *Zakon o dječijoj zaštiti RS* (Službeni glasnik RS 4/02);
- Strategija za unapređenje položaja starijih osoba u Federaciji Bosne i Hercegovine 2018-2027 (Nacrt), Ministarstvo rada i socijalne politike FBiH, Sarajevo.
- UN (2002). Department of Economic and Social Affairs: Population Division.
- United Nations (2013). World population ageing. New York: Department of Economic and Social Affairs, Population Division.
- Vijeće Evrope (2008). *Evropska socijalna povelja (revidirana)*, Bosna i Hercegovina, 7. oktobra 2008.

ZNAČAJ VAKUFA ZA RAZVOJ SISTEMA PODRŠKE OSOBAMA TREĆE ŽIVOTNE DOBI

Sažetak

Starost nije samo lični ili porodični problem nego društvena pojava koja privlači pažnju savremenog svijeta, počev od razvoja penzionog sistema, različitih državnih i humanitarnih službi i institucija za pružanje pomoći ostarjelim, koji bi trebalo da ukazuju na pozitivnu promjenu položaja starijih ljudi.

U uslovima kada je šestina bosanskohercegovačkog stanovništva stara 65 i više godina, smanjuje se i udio radno aktivnog stanovništva a povećava potreba za brigom o starijem stanovništvu, posebno u područjima *demografskog pražnjenja* i nestajanja naselja.

Na lošu socijalnu podršku i kvalitet života starih utjecali su socio-ekonomske promjene i ekonomska stagnacija zbog koje su mladi emigrirali, pogotovo posljednjih pet godina, u druge zemlje, rat i izbjeglištvo, propadanje preduzeća, povećanje nezaposlenosti i siromaštva, što se odrazilo i na pad nataliteta.

U ovom radu pojam vakuf se koristi za „darovanu imovinu zaštićenu od prodaje, otuđenja ili drugih oblika razvlašćivanja datu u vjerske ili dobrotvorne svrhe putem korišćenja njenih plodova“, a same vakufske ustanove od općedruštvene koristi.

U radu se teorijskom analizom značajnih naučnih, pravnih i drugih izvora, nastojalo odgovoriti na pitanje kako vakufi mogu imati značaj za razvoj sistema podrške osobama treće životne dobi.

Rezultati ukazuju na činjenicu da se vakufska imovina može koristiti u vjerskom, zdravstvenom, obrazovnom i socijalnom životu svojih građana što bi u konačnici, prema strateškim ciljevima, trebalo rezultirati boljom kvalitetom života osoba treće životne dobi.

Imajući u vidu mogućnosti podrške vakufa starijim osobama kao i značaj trajne koristi vakufa, nameće se potreba podsticaja umnožavanju vakufa kao institucija od općedruštvene koristi.

Ključne riječi: vakuf, sistem podrške, socijalna podrška, osobe treće životne dobi

Uvod

U ovom radu smo postavili cilj da pokušamo identificirati, markirati i predložiti mogućnosti institucije vakufa u razvoju sistema podrške osobama treće životne dobi. Činjenica je da živimo u doba produženog životnog vijeka, što logično prati i činjenica da je svakog dana sve veći broj starijih ljudi. Problem starenja stanovništva u cijelom svijetu prepoznaje se kao važna pojava, a tradicionalni načini njege i brige za starije osobe više nisu tako efikasni, pa je neophodno prilagođavanje društva nastalim demografskim promjenama. Socijalno-ekonomski uslovi života se trajno mijenjaju uslovljeni dužim životnim vijekom populacije.

Starenje predstavlja složen proces koji obuhvata biološke, psihičke i socijalne aspekte, stoga i ne postoji jedna jedinstvena, sveobuhvatna teorija koja bi objedinila proces starenja u svojoj složenosti (Salić i Šarić 2016). Pojmovi *stari* ili *starije osobe*, upotrebljavat će se u ovom radu kao opći naziv koji se odnosi na muškarce i žene u sedamdesetim godinama i one starije. Starije osobe u jednom trenutku nisu potrebni na poslu, kod kuće također smetaju. Nekada starost nije bila negativno označena, stariji ljudi su bili cijenjeni zbog iskustva i imali su lijep položaj u porodici koja se izgubila kao kohezivni faktor. Proučavanje porodice ne može se izolirati od širih društvenih utjecaja, posljedica transformacije rada, te političkih i ekonomskih kontroverzi koje prate proces globalizacije (Delić 2010).

Vakuf je darovana imovina zaštićena od prodaje, otuđenja ili drugih oblika razvlašćivanja data u vjerske ili dobrotvorne svrhe radi korišćenja njenih plodova. Pod okriljem vakufa je moguće uspostaviti ustanove od općedruštvene koristi i koristi starih osoba. Savremeni svijet, u vremenu političkih i ekonomskih kriza i promjena, posmatra starost kao sve značajniju i složeniju društvenu pojavu koja je i lični ili porodični problem i koja bi nužno morala biti u fokusu globalnog društva u smislu pozitivnih promjena položaja starijih. Ovdje se misli na razvoj i reforme penzionog sistema, različitih državnih i humanitarnih službi i institucija za pružanje pomoći ostarjelim, do razvijanja univerziteta za tzv. treće doba i slično. Stari se sve više percipiraju kao grupa pod rizikom od siromaštva. Stariji su u velikoj mjeri bolesni, usamljeni, ranjivi i kod nas je briga o starima svedena na porodicu i ima međugeneracijski karakter. Nažalost sve češće porodica nije u stanju da sama snosi teret te brige. Osobe treće životne dobi žive sami ili u staračkim domaćinstvima, mlađi su posljednjih dvadesetak godina napuštali zemlju i roditelje u potrazi za boljim životom. Kroz zakonska rješenja i strategije o starima i u Bosni i Hercegovini se pokušava, preko institucionalnih i vaninstitucionalnih oblika zaštite, pomoći ljudima tzv. trećeg životnog doba.

U uslovima kada je šestina stanovništva stara 65 i više godina, smanjuje se i udio radno aktivnog stanovništva a povećava potreba za brigom o starijem stanovništvu, posebno u područjima *demografskog praznjenja* i nestajanja naselja. Shodno iznesenim činjenicama, stanovništvo Bosne i Hercegovine zalazi u duboku starost, što će u neposrednoj budućnosti sa sobom nositi višestruke socio-ekonomske implikacije. Sasvim je osnovana tvrdnja da će starenje stanovništva utjecati na sve aspekte ljudskog života – od sastava porodica, životnih aranžmana i socijalne pomoći do ekonomske aktivnosti, stopa zaposlenosti, socijalne sigurnosti, uključujući i međugeneracijske transfere (Peace i sar. 2007). Sljedstveno tome, starenje stanovništva zasigurno predstavlja jedan od najvećih izazova savremenog bosanskohercegovačkog društva.

Budući da je ova problematika još uvijek zanemareno područje, te da u našoj zemlji, za sada, nema dovoljno znanstvenog interesovanja, te samim tim ni literature, sistemskih podataka kao ni istraživanja vezanih za značaj

vakufa za kvalitet života starih osoba, u ovom radu su prikazane neke od glavnih odrednica ovog fenomena.

Ne treba gubiti iz vida da je starost jedina sigurna budućnost svakom ko je dočeka.

Stari u Bosni i Hercegovini

Činjenica je da živimo u doba produženog životnog vijeka, što logično prati i činjenica da je svakog dana sve veći broj starih ljudi. Problem starenja stanovništva u cijelom svijetu prepoznaje se kao važna pojava, a tradicionalni načini njege i brige za starije osobe više nisu tako efikasni, pa je neophodno prilagođavanje društva nastalim demografskim promjenama. Socijalno-ekonomski uslovi života se trajno mijenjaju uslovljeni dužim životnim vijekom populacije.

Handler (1960) navodi da je starenje propadanje zrelog organizma kao posljedica promjena, vremenski ovisnih i uglavnom nepovratnih, koje su prirodene svim članovima neke vrste, tako da, sa prolaskom vremena, oni mogu postajati sve nesposobniji suočiti se sa okolinskim stresom i tako povećavaju vjerovatnost smrti (prema Schaie i Willis 2001). Ova definicija je prihvatljiva ako se na starenje gleda iz biološke perspektive, ali ona ne zahvaća psihološke promjene koje se dešavaju tokom starenja.

Za analizu razvoja stanovništva Bosne i Hercegovine uputno je sagledati promjene u njegovoj brojnosti prema popisima provedenim poslije Drugog svjetskog rata, uključujući i posljednji. „Prema popisu stanovništva 1948. godine bilo je 2.564.308 stanovnika, a 2013. godine 3.531.159 stanovnika i to je prvi put nakon Drugog svjetskog rata da je (u nizu popisa) registriran manji broj stanovnika u odnosu na prethodni popis. Prema demografskim projekcijama Ujedinjenih nacija (srednja varijanta), očekuje se da će se u Bosni i Hercegovini do 2050. godine broj stanovnika u odnosu na 2015. godinu biti manji za oko 20 posto (UN 2015).

Promjene u dobnoj strukturi stanovništva Bosne i Hercegovine prate dva paralelna trenda: povećanje udjela starih sa 65 i više godina i opadanje udjela mladih (0–14 godina). Iz usporedbe podataka o udjelu dobne grupe starije od 60 godina, vidljivo je da u ukupnom stanovništvu prema popisu 1971. godine bilo je 4,7% starih, a prema popisu 2013. godine je bilo 14,2%, što je trostruko više.

Tabela 1: Ukupan broj stanovnika Bosne i Hercegovine prema popisima (1948–2013)

Godine popisa	Ukupan broj stanovnika	Verižni indeksi	Prosječna godišnja stopa rasta / pada (u %)
1948.	2.564.308	-	-
1953.	2.847.459	111,0	2,1
1961.	3.277.948	115,1	1,8
1971.	3.746.111	114,2	1,3
1981.	4.124.256	110,1	0,6
2013.	3.531.159	80,7	-1,0

Izvor: Agencija za statistiku BiH, 2014; 2016 (Prema Emirhafizović, Zolić, 2017).

Prema analizi rezultata popisa s rodnog aspekta u Bosni i Hercegovini živi 1,89 % više žena nego muškaraca; one su u prosjeku starije, više je udovica nego udovaca; više ih je u grupaciji nepismenih, ali i među radno sposobnim stanovništvom. Vrlo visoki prirodni priraštaj nakon Drugog svjetskog rata osiguravao je prosječni godišnji rast stanovništva po stopi nešto višoj od dva posto u međupopisnom intervalu 1948–1953. godine (period natalitetne kompenzacije). Treba istaći da se Bosna i Hercegovina tad još uvijek nalazila na početku demografske tranzicije, koju su karakterizirale visoke norme rađanja (u prosjeku više od petero djece po ženi) i opadajući mortalitet (Emrihafizović, Zolić prema Frejka-Sardon 2004).

Proces starenja je fiziološki, individualan proces koji kod ljudi napreduje različitom brzinom, što znači da svaki čovjek drugačije stari.

Procesu primarnog, fiziološkog starenja doprinosi i tzv. sekundarno starenje, koje se odnosi na patološke promjene i opadanje sa godinama koje je posljedica vanjskih faktora, uključujući bolest, utjecaje okoline i ponašanje. U novije vrijeme neki gerontolozi spominju pojam tercijarno starenje, pri čemu misle na kratko vremensko razdoblje neposredno prije smrti.

Promjene kod starenja, prema naravi, mogu biti: biološke (usporavanje i opadanje u funkcijama organizma tokom vremena), psihološke (promjene u psihičkim funkcijama i prilagođavanje osobe na starenje) i socijalne (promjene u odnosu pojedinca koji stari i društva u kojem živi).

Socijalno ili društveno starenje je način na koji druge osobe doživljavaju nečije starenje (Bošnjak 2011).

Stara osoba je u mnogo čemu jedinstvena u odnosu na druge uzraste. Prestanak radnog odnosa, smanjene socijalne interakcije, usamljenost, biološke manifestacije procesa starenja kao i smanjena sposobnost adaptacije

na nove okolnosti života mogu imati za posljedicu promjene u smanjenju sposobnosti fizičke funkcionalnosti, psihičkoj (demencije), ali i svim drugim sferama života nastupaju sve one promjene koje predstavljaju sinonim za starost.

Kada se govori o procesu koji osobu prati kroz život i koji počinje prije same starosti, upotrebljava se riječ „starenje”.

Kao početak starije dobi, prema općeprihvaćenim demografskim kriterijima odnosno klasifikaciji Ujedinjenih naroda, uzima se dobna granica od 65 godina.

Prema definiciji Svjetske zdravstvene organizacije starije su osobe ljudi u dobi od 60 do 75 godina, stare su u dobi od 76 do 90 godina, a veoma su stare osobe one koje su u dobi iznad 90 godina (Duraković i sar. 1990). Osnovni uzroci starenja populacije posljedica su međudjelovanja više različitih faktora (negativan prirodni priraštaj, viši životni standard, napredak medicinske tehnologije, postojanje mjera prevencije bolesti i dr.). Produženje životnog vijeka stanovništva, odnosno povećanje udjela starijih u populaciji, prisutan je problem razvijenih zemalja, a u posljednje vrijeme i zemalja u razvoju kojima pripada i Bosna i Hercegovina.

Tehnološki napredak u medicinskim naukama, isključivo u području farmakologije, pridonio je procesu produženja životnog vijeka. Može se reći da se događa paradoks prema kojem populacije stare u demografskom smislu, dok se istovremeno individue pomlađuju u biološkom i psihološkom smislu (Puljiz 2002).

Smatra se da će do 2050. godine Bosna i Hercegovina biti među vodećim zemljama u svijetu po udjelu starih osoba u ukupnoj populaciji, a kada je u pitanju prostor Balkana, imat će najstarije stanovništvo od svih zemalja. Demografi navode brojne razloge povećanog broja starih u Bosni i Hercegovini: socio-ekonomske promjene i ekonomska stagnacija zbog koje su mladi emigrirali, pogotovo devedesetih godina, u druge zemlje, rat i izbjeglištvo, propadanje preduzeća, povećanje nezaposlenosti i siromaštva, što se odrazilo i na pad nataliteta.

Relativno novija specijalizacija, demografija starenja, postala je zasebna stručna oblast unutar šireg polja demografije ili istraživanja stanovništva za posljednjih 15 godina. Demografi u sve većoj mjeri ispituju i šire probleme zdravlja, uslove rada i penzionisanja, organizaciju života i odnose među

generacijama. Činjenica je da se proces starenja u našoj sredini odvija u izuzetno nepovoljnom društvenom kontekstu koji neminovno prouzrokuje međugeneracijsko udaljavanje i nerazumijevanje kako na ličnom, odnosno porodičnom nivou, tako i prenoseći se na međugeneracijsku komunikaciju u svim sferama društvenog života. Prema nekim istraživanjima kako mladi gledaju na ugroženost svojih prava: „79% ispitanika smatra da su prava mladih ugrožena. Njihova argumentacija se kreće u veoma širokom spektru ... mladi bi rado doprinijeli napretku zajednice aktivnim uključivanjem u životne tokove, ali čekaju na red, jer ni stariji više neće u penziju“ (Pehlić i sar. 2006).

U naučnoj literaturi nema općeprihvaćenog, jasnog definisanja pojma *kvaliteta života* iz razloga što u okviru različitih naučnih disciplina postoje neujednačene definicije ovog pojma. U okviru medicine, ekonomije i drugih društvenih nauka, postoje različita gledišta o tome kako bi kvaliteta života trebala biti konceptualizirana i mjerena (Cummins i sar. 2004; Michalos 2004 prema Cummins 2005).

Svjetska zdravstvena organizacija je 1993. godine definirala kvalitetu života kao individualnu percepciju vlastite životne stvarnosti u pogledu kulturoloških i vrijednosnih sistema u kojima neko živi, a s obzirom na očekivanja, vlastite ciljeve i standarde (Hughes i sar. 1995 prema Bratković 2003).

Prema nekim autorima, kvaliteta života se osigurava, prije svega, sistemima penzijsko-invalidskog i zdravstvenog osiguranja te mjerama socijalne zaštite pod pretpostavkom privredne uspješnosti države kao cjeline (Mesec 2000).

Prema Cumminsu (2005), koncept kvalitete života je multidimenzionalan, zavisi od ličnih i okolinskih faktora, kao i njihove interakcije.

Iako na kvalitet života utiču i određeni lični faktori, većina autora se slaže da postoje određeni indikatori koji su potrebni za procjenu i vrednovanje kvalitete života. Naime, mjerenjem kvalitete života treba utvrditi pojedinačne potrebe svake osobe, a to se čini sveobuhvatnim ispitivanjem funkcionalnih sposobnosti, emocionalnog i kognitivnog stanja, a isto tako i socijalnog i materijalnog stanja (Gilleard 1999 prema Petrak, Despot-Lučanin, Despot 2006).

Trenutno je u Bosni i Hercegovini obuhvat starijeg stanovništva penzijskim osiguranjem relativno visok. Pitanje je, međutim, šta će biti u

budućnosti imajući u vidu da je trenutno osiguranjem pokriveno manje od 50% stanovništva dobi od 20 do 65 godina. Od 90-ih godina tržište rada karakteriše visoka nezaposlenost i siva ekonomija, kao i prijavljivanje radnika na najnižu osnovicu za socijalno osiguranje.

Kvalitet života starih je multidimenzionalan koncept koji obuhvata: fizičko, socijalno i mentalno zdravlje, kognitivno i seksualno funkcionisanje, radnu sposobnost i životno zadovoljstvo. Zanemarivanje ili onemogućavanje ostvarivanja (u smislu materijalizacije potreba) svakog od ovih faktora kvaliteta života predstavlja čin zlostavljanja starijih. Proces demografskog starenja u Bosni i Hercegovini je uznapredovao, što donosi i izazove za postojeće sisteme socijalne i zdravstvene brige za koje država nema adekvatne programe i za očekivati je da će mnogi biti nemoćni i ovisni o tuđoj brizi. U Bosni i Hercegovini u domovima za starije i nemoćne smješteno je oko 2% populacije starije od 65 godina. Tako niskom broju doprinosi visoka cijena smještaja, kao i manjak kapaciteta. Dakle, postoji nezadovoljstvo ustanovama za starije koje je prisutno zbog pružanja nekvalitetnih ili neadekvatnih usluga, biranja jeftinijih ali ne i boljih oblika zaštite te odbojnog i često suzdržanog stava osoba koje te usluge pružaju.

Dostupnost socijalnih usluga i službi

Demografske projekcije o starenju stanovništva u budućnosti kao i ograničeni resursi društvene zajednice nameću potrebu za novim strateškim pristupom u praksi kojim će se vratiti prvobitna, suštinska uloga i značaj ne samo porodice u podršci njenim starijim članovima, već i veća uloga socijalne zajednice, posebno u razvoju međugeneracijske solidarnosti. Svjedoči smo neprilika življenja u kojima se afirmiše individualizam, borba za prestižom i sticanje materijalnog bogatstva. Pored toga, sa razvojem usluga socijalne i zdravstvene zaštite javile su se i tendencije pomjeranja odgovornosti za brigu o starijima sa porodice na zajednicu. Uz to, ekonomske migracije dovode i do intenzivnijeg starenja porodica, posebno u ruralnim oblastima, ali i u pojedinim širim, ekonomski manje razvijenim područjima BiH.

Mnogo socijalnih kategorija stanovništva u Bosni i Hercegovini se nalazi u posebno nepovoljnom položaju, a prije svega su to stari, ratni invalidi,

civilne žrtve rata i djeca koja žive u deficitarnim porodicama (Šarić i sar. 2016).

Ratni sukobi na području Bosne i Hercegovine doveli su do gubitka bazičnih vjerovanja, gubitka socijalnih pozicija, osiromašenja, gubitka doma, porodice, nasilja nad civilnim stanovništvom itd. Poratno razdoblje praeeno je ekonomskom krizom, tranzicijom, usamljenošću, penzijama koje su više nalik na socijalnu pomoć nego na naknadu koja štiti od siromaštva. Strmoglavni pad životnog standarda, strah od kazni, gubitka stana, sram zbog nemogućnosti pomaganja unučadi, gubitak porodičnih i socijalnih interakcija dovode do očajja.

Povratak i stalno prisutna želja za svojim domom i zavičajem neminovno stvara, kod najvećeg broja izbjeglih i raseljenih, pored neprestane čežnje i stalno prisutan strah od budućnosti. Sigurno je da su povratnici, posebno oni koji se vraćaju u nacionalne entitete, također *rizične skupine*, zbog toga što će se, pored već prisutnih problema vezanih za socio-ekonomski status, susresti sa različitim pritiscima, nemogućnošću ponovne adaptacije, odbijanjem pojedinih članova porodice, posebno mladih, da se vrate u ranije mjesto prebivališta itd. Riziku su naročito izložene osobe veće starosne dobi, iznad 60 godina.

Poznato je da su rat i ratno stanje, pored ostalog, uništili i sistem socijalne zaštite u Bosni i Hercegovini, te da je uspostavljanje funkcionalnog sistema na cjelokupnom teritoriju, po modelu državnog ustrojstva veoma komplikovano.

Generacije starijih osoba u Bosni i Hercegovini danas žive u velikim oskudicama, izložene najvećem riziku od pada ispod granice siromaštva, mjerene prihodima. Tako se, prema istraživanjima UNDP-a (2014), svaka treća starija osoba u Bosni i Hercegovini može smatrati siromašnom. Siromaštvo ima svoje objektivne dimenzije, kao npr.: nedostatak sredstava, manjak mogućnosti za zadovoljavanje ljudskih potreba, lišavanje i nedostupnost usluga ili institucija, a isto tako i subjektivne dimenzije, poput osjećaja neslobode i sputanosti, nedostatka dostojanstva i samouvažavanja, postojanja specifičnih vrijednosti i obrazaca odnosa i ponašanja i sl. (Milosavljević 2003).

Život u oskudici, koja pogađa vitalne, prirodne potrebe najstarije populacije, jednom riječju, većina starijih osoba u Bosni i Hercegovini živi

podljudski, imaju osjećaj sužene životne perspektive i žrtve su generacijskih sukoba i totalnog obezvređenja njihovog minulog rada umjesto da se osjećaju voljenima i još korisnima za društvo.

Ovo je dobrim dijelom i posljedica kulturološkog miljea koji je vladao na ovim prostorima. Većina današnjih starijih osoba su rođeni prije, tokom i neposredno poslije Drugog svjetskog rata kada je veoma mali broj osoba pohađao školu, naročito u ruralnim dijelovima, što se pogotovo odnosilo na osobe ženskog spola. Naime, čak do 80-ih godina prošloga vijeka u ruralnim dijelovima BiH zadržalo se vjerovanje da je *sramota* žensku djecu slati u školu.

Ako se nakratko osvrnemo na sadašnju situaciju, ustanovit ćemo da se u nekih naroda starost poštuje i vrednuje. U Bosni i Hercegovini se posebno u muslimanskim porodicama cijeni treća životnu dob, smatra se da je najbolje rješenje da starije osobe ostanu sa svojom porodicom.

Iz svega navedenog se vidi da je potreba starih osoba u Bosni i Hercegovini za socijalnom brigom i uslugama neophodna, a ona se provodi uglavnom kroz sistem socijalne zaštite.

Međutim, Bosna i Hercegovina nema nadležnosti niti pravni okvir za ujednačenu socijalnu zaštitu na cijeloj teritoriji, jer se isključiva nadležnost za ovu oblast nalazi na nivou entiteta, Federacije Bosne i Hercegovine i Republike Srpske. Oblast socijalne zaštite u Bosni i Hercegovini reguliše se sa dva zakona na entitetskom nivou, a u Federaciji Bosne i Hercegovine još i deset zakona na kantonalnom nivou, a pri tome zakoni na entitetskom nivou regulišu ova pitanja na različite načine.

Staračka domaćinstva postaju ranjiva grupa, koja iziskuje više pažnje u kreiranju programa podrške porodici i poštovanje značajnih razlika ekonomske prirode, ali i kulturoloških, etničkih i drugih specifičnosti. Također, stari su sve češće žrtve prevara, općeproširenih ugovora o dosmrtnom i doživotnom uzdržavanju, zelenaških kredita, a uskoro i takozvanih posmrtnih kredita. Svakodnevna je pojava da vidimo starije osobe kako prosjače a teške bolesti i tjelesne patnje su česti razlozi za samoubistvo (Šarić i sar. 2016). Na drugoj strani je zabrinjavajući broj starih koji igra igre na sreću, kladi se i kocka. Na trećoj su oni koji gledaju serijalne i rijaliti programe i sl.

Pored razvijene institucionalne zaštite starih u koju spadaju: centri za socijalni rad, ustanove za smještaj korisnika, ustanove za dnevni boravak

i pomoć u kući, zdravstvene ustanove i službe i humanitarne organizacije, značajan oblik podrške dostojanstvenom starenju predstavljaju i vaninstitucionalni vidovi podrške starima.

Vaninstitucionalni oblici pružaju socijalnu integraciju starih, razvijaju međusobnu solidarnost i samopomoć u prirodnoj sredini starih, koji ne mijenjajući svoj dom i lokalnu sredinu uz pomoć i podršku žive kvalitetnije. Za razliku od ovakvih modela podrške u prirodnom okruženju, obuhvat institucionalnim uslovima društvene pomoći starijima opravdani su kada su njihove potrebe za zbrinjavanjem takve da se ne mogu zadovoljiti u lokalnoj zajednici (starenje ili liječenje, zdravstvena njega) i tada u takvim uslovima provode veći dio dana u dužem periodu. Pored usluga materijalne prirode (novčana pomoć ili potrebna materijalna dobra – lijekovi, zimmica, odjeća, obuća) savremeni vaninstitucionalni oblici podrške zasnivaju se na direktnim uslugama podrške socijalne i zdravstvene zaštite u vidu pomoći u kući i organizaciji socijalnog života (klubovi za stare). Važno je naglasiti da sve veću ulogu u vaninstitucionalnim uslugama imaju udruženja nevladinog sektora – humanitarna i vjerska udruženja čiji korisnici su najsiromašnije i socijalno izolovane stare osobe. Strategija za smanjenje siromaštva u BiH pokazala je da više od 10% starijih od 65 godina ima potrebe za materijalnom podrškom.

Nakon ove starosne dobi, rizik od siromaštva opada sa starošću da bi se ponovo povećao u najstarijim kohortama. Rodne razlike u riziku od siromaštva su upravo najveće kod najstarijih, kada žene najčešće žive u samaćkim domaćinstvima. Visok rizik od siromaštva ima i populacija starija od 65 godina (19% u 2006. godini), a izrazito visok rizik zabilježen je u Letoniji (51%) i Kipru (49%) zbog neadekvatnog penzijskog sistema. Potom slijede zemlje sa stopom višom od 25%: Bugarska, Estonija, Španija, Litvanija, Rumunija i Velika Britanija. Samo u Holandiji, Češkoj, Luksemburgu, Poljskoj i Mađarskoj, stopa rizika od siromaštva populacije mlađe od 65 godina viša je od stope starijih od 65 godina. U novopridruženim članicama ova starosna grupa nema posebno visok rizik. Mađarska (4%) i Češka (7%) čak spadaju u zemlje sa najnižim rizikom od siromaštva kod starih (zajedno sa Luksemburgom, a ispred Švedske i Danske). Ipak, povoljne podatke za dobar broj novopriključenih članica treba uzeti sa rezervom zbog očekivanog restrukturiranja penzijskog sistema (Eurostat 52).

Korisnici dugotrajne njege su osobe sa invaliditetom, hronično i terminalno oboljeli, dominantno iz najstarijih kohorti. U širem smislu sistem dugotrajne njege uključuje i preventivne aktivnosti (prevencija padova, preventivni pregledi...), medicinsku rehabilitaciju (okupaciona i fizikalna terapija), podršku za uključivanje u društvene aktivnosti (odlazak u džamiju, kod rodbine, prijatelja, susjeda), pomoć u iznajmljivanju asistivne tehnologije, podršku neformalnim/ porodičnim pružaocima njege i drugo.

Bez izuzetka, u svim društvima najveći dio njege pruža porodica (WHO i World Bank, 2011). U obezbjeđenju dugotrajne njege učestvuje i država u mjeri u kojoj zavisi od preovlađujućih socijalnih i etničkih normi, dominantnog ideološkog koncepta, nivoa ekonomske razvijenosti, ali i brojnih društvenih specifičnosti (Colombo 2011).

Podsticaj umnožavanju vakufa kao institucije od općedruštvene koristi za pomoć starijim

Vakuf je sredstvo za napredak u ekonomskom, kulturnom, društvenom i civilizacijskom pogledu nekog društva. Vakufi su u islamskim zemljama odigrali važnu ulogu u razvoju društva i naselja, jer je pomoću te institucije podignut najveći broj javnih objekata u tim zemljama.

Zahvaljući instituciji vakufa, kulturni napredak se proširio diljem muslimanskog svijeta i on je uključivao sve klase i slojeve društva.

Vakufske ustanove i objekti se, s obzirom na svrhu i namjenu, dijele na vjerske, odgojnoobrazovne, dobrotvorne, socijalne, zdravstvene i ekonomske (M. Hadžić 2011).

Ramić Š. (2013.) iznosi prijedloge za osnivanje različitih vakufskih fondova za zadovoljavanje aktualnih općih potreba društvene zajednice, kao što su npr. vakufi za nezaposlene, za promociju porodice i nataliteta, mikrofinansiranje, beskamratne pozajmice i dr.

Vakufi bi mogli biti dio socijalne mreže kao strukture koja omogućava podršku mjerenu funkcionalnim sadržajem socijalnih odnosa i koja obuhvata resurse ili pomoć obezbijedenu jednoj individui, dakle i staroj osobi.

Socijalna podrška starim osobama kroz ustanove vakufa bi se mogla mjeriti na nekoliko različitih načina. Najprije, ona se može mjeriti sa aspekta funkcije. Emotivna podrška podrazumijeva empatiju i brigu, nježnost, ljubav, povjerenje, prihvatanje, intimnost i podsticaj ili njegu. To je toplina

i sigurnost koju obezbjeđuje izvor socijalne podrške. Pružanjem emotivne podrške pojedinac osjeća i može da je valorizuje, kao osjećaj da je poštovan ili uvažan. Materijalna (opipljiva) podrška ostvaruje se kroz pružanje (dobijanje) finansijske pomoći, materijalnih dobara, odnosno usluga. Često se naziva i instrumentalna podrška, a obuhvata konkretne, neposredne načine kojima ljudi pomažu drugima. Informaciona podrška je davanje savjeta, usmjerenja, sugestija ili korisnih informacija nekome. Ovaj tip podrške pomaže i osposobljava druge da sami riješe svoj problem. Podrška kroz druženje je vrsta podrške koja daje nekome osjećaj društvene pripadnosti (pa se tako i naziva). Ova funkcija se može posmatrati kroz učešće u zajedničkim društvenim aktivnostima. Sve nabrojane funkcije su podjednako čest predmet istraživanja. Socijalna podrška se može sagledavati kao objektivni (dobijena socijalna podrška) ili subjektivni parametar (procjena raspoloživosti socijalne podrške u slučaju potrebe). Ovaj aspekt je veoma čest predmet istraživanja.

U vakufima bi se starim osobama mogle davati sljedeće usluge: zdravstvena njega, usluga lične njege, pomoć u instrumentalnim dnevnim aktivnostima i druge usluge socijalne zaštite. Usluge zdravstvene ili sestrijske njege pružalo bi medicinsko, paramedicinsko i sestrijsko osoblje. Ove usluge podrazumijevaju previjanje rana, prevenciju i liječenje dekubitisa, davanje lijekova, umanjeње bolova, praćenje zdravstvenog stanja i slično. Usluge lične njege podrazumijevaju pomoć u osnovnim dnevnim aktivnostima, kao što su hranjenje, kupanje, odijevanje, odlazak u toalet.

Usluge podrške u instrumentalnim dnevnim aktivnostima podrazumijevaju kupovinu, pranje veša, kuhanje i pospremanje kuće/stana, upravljanje finansijama, telefoniranje i slično. Ove usluge se obično vezuju za usluge dugotrajne njege u kućnim uslovima, ali su prisutne i u institucionalnim uslovima. Ostale usluge socijalne zaštite prije svega podrazumijevaju podršku učešću u društvenim aktivnostima, druženju, itd.

Kada posmatramo usluge prema mjestu gdje se pružaju, onda se može u najširem smislu riječi da se one pružaju u institucionalnim ili vaninstitucionalnim uslovima. Za vaninstitucionalne usluge češće se koristi izraz usluge u zajednici kao širi pojam koji podrazumijeva i usluge koje se pružaju u kućnim uslovima (Pratt 2010). Usluge u zajednici obuhvataju usluge koje

se pružaju u kućnim uslovima i druge usluge kao što su, na primjer, dnevni boravci ili usluga predaha.

U rezultatima istraživanja kvalitete života starih na području Tuzlanskog kantona (Aljić, H. 2014), navodi: „Prema ispitivanju stručnih radnika njih 77% se izjasnilo da će u budućnosti uloga vladinih i nevladinih ustanova i organizacija imati značajniju ulogu za proces kvalitetnog starenja, kvalitetnijeg života i zadovoljstva životom osoba treće životne dobi. Evidentan je nedostatak ustanova i organizacija koje se bave problematikom vezanom za starije osobe, a također i nedostatak stručnih kadrova u institucijama koje se bave pitanjima vezanim za ovu populaciju. U budućnosti će biti potrebno osnovati veći broj ustanova i organizacija koje će pomoći starijim osobama da se upoznaju sa svojim pravima i načinom na koji ista mogu ostvariti, zatim ustanova za smještaj i brigu o osobama treće životne dobi, ustanova i organizacija za pomoć i brigu u kući, klubova za starije osobe u kojima bi isti provodili slobodno vrijeme i širili svoje socijalne veze i sl.”

Iz ovoga se može zaključiti ne samo da je poželjno nego i potreba osnivanje vakufa za pomoć starijim osobama. Kao pozitivan ali, nažalost, usamljeni primjer unutar Islamske zajednice je Medžlis islamske zajednice Mostar koji gradi Rehabilitacioni centar (dom) za stara i iznemogla lica Podveležje s ciljem da se pomogne starijim osobama, osobama koje su ostale same i nemaju brigu, da ovaj dom bude njihov novi dom i lijepo mjesto gdje će provesti svoje posljednje dane. „Kao što znamo, vakufska dobra treba da služe našim građanima, svejedno bili oni muslimani ili nemuslimani, dakle socijalnim kategorijama kojima je potrebna pomoć⁴⁷²”

U vakufskim objektima bi bila moguća i usluga dnevnog boravka tj. usluga dnevne njege i nadzora koja olakšava porodici korisnika svakodnevnu njegu, pa na taj način omogućava duži boravak u kućnim uslovima i prolongira odlazak u instituciju. Pored njege i nadzora, dnevni boravak pruža i mogućnost socijalne interakcije i druge programe.

Usluge u vakufima bi mogle nadomjestiti pomoć koja se korisniku pruža u kućnim uslovima. One bi obuhvatale uslugu lične njege (pomoć u osnovnim dnevnim aktivnostima) i uslugu pomoći u kućnim poslovima (podrška u instrumentalnim aktivnostima) kao i pomoć pri izvršavanju vjerskih

72 <https://akos.ba/medzlis-iz-mostar-grad-dom-za-stare>.

obaveza muslimana te u iskazivanju svoje vjere ili uvjerenja poučavanjem, prakticanjem i življenjem vjere.

Uloga vakufa u obezbjeđenju dugotrajne njege može se identificirati u sferi finansiranja, regulacije, ali i direktnog pružanja usluga. Mreže vakufa mogu da budu univerzalne ili usmjerene na siromašne stare osobe, obezbjeđujući naknade u novcu i/ili u vidu usluga.

Zaključna razmatranja

Na osnovu svega navedenog možemo zaključiti:

- U vezi s dosadašnjim tretmanom vakufa u Bosni i Hercegovini, a na osnovu prethodno iznesenog očito je da vakuf kao važan segment nije još uvijek dobio pripadajuće mjesto i ulogu u društvu.
- Stanovništvo Bosne i Hercegovine iz godine u godinu neminovno stari i prijeto da postane ozbiljan društveni problem. Starije osobe u Bosni i Hercegovini nisu u zakonima prepoznate kao socijalno ugrožena kategorija društva niti postoje politike koje bi odgovorile na demografske promjene i njihove posljedice.
- Socijalna podrška starijim osobama nije na zadovoljavajućem nivou. Evidentno je da je socijalna interakcija uglavnom ograničena na bliže srodnike, a da su kontakti sa drugima veoma rijetki.
- Socio-ekonomski status osoba treće životne dobi je veoma nizak, a uslovljen je uglavnom niskim stepenom obrazovanja i niskim prihodima, tako da većina ove populacije živi u siromaštvu i nalazi se na marginama društva, te se danas starost doživljava kao socijalni problem.
- Osobe treće životne dobi su gotovo stoprocentno neinformirane o svojim pravima što doprinosi njihovom isključivanju i marginaliziranju u društvu.
- Socijalna podrška ljudima treće životne dobi je nezadovoljavajuća. Dostupnost socijalnih i zdravstvenih usluga i službi osobama treće životne dobi je nepovoljna u fizičkom, pravnom i finansijskom smislu.

- Starije osobe u braku, koje imaju djecu i šire socijalne veze imaju kvalitetnije starenje, kvalitetniji život i zadovoljniji su životom u trećoj životnoj dobi.
- Centri za socijalni rad kao ustanove socijalne zaštite nisu dovoljno kadrovski osposobljene da pruže adekvatnu pomoć i podršku starijim osobama.
- Radi obezbjeđenja povoljnijih uslova za život starih neophodno je i unapređenje naučnih istraživanja radi praćenja trenda starenja stanovništva i sadržaja i oblika implementacije različitih dostignuća.

Posljednjih godina u Islamskoj zajednici dolazi do razvoja konkretnih projekata za podršku osobama treće životne dobi za što je dobar primjer izgradanja doma za stara lica u Medžlisu IZ Mostar.

U interesu promoviranja i utjecanja na politiku zaštite prava i dostojanstva starijih u Bosni i Hercegovini, neophodno je posebnu pažnju posvetiti daljoj edukaciji i zajedničkim i specijaliziranim treninzima za službenike Islamske zajednice ali i sve zainteresirane džematlije, profesionalce i potencijalne aktiviste u vakufima koji će raditi na rješavanju ovog problema. Nužno je da Islamska zajednica u BiH, pokreće i podupire pozitivne procese u društvu u kojem živimo.

Osnivanjem vakufa omogućilo bi se poboljšanje kvalitete starenja, kvalitete života i zadovoljstvo životom ljudi treće životne dobi. Zato je neophodno javno i stalno zagovarati povezanu, smislenu i afirmativnu priču o vakufima i vakifima u Bosni i Hercegovini. Treba, iskoristiti relativno povoljnu klimu i naklonjenost vakufima i njihovoj djelatnosti u društvu i državi BiH i afirmirati osnivanje vakufa u oblasti brige za stare osobe.

Nameće se generalni zaključak da će u budućnosti populacija starijih zbog sve većeg broja u ukupnoj populaciji i sve težeg položaja u društvu, a zbog veće političke i svake druge moći tražiti rješenja za svoje probleme, mada, ako se iskoriste potencijali ove populacije ista može biti i važan resurs, kao i generator pozitivnih promjena u društvu zbog svog iskustva. Iz svega navedenog možemo zaključiti da bez primjene i promjene zakona, preduzimanja kontinuiranih odgovarajućih planskih društvenih mjera, odlučne političke volje i izgradnje svijesti da u društvu postoji potreba i mogućnosti za pomaganjem starijim osobama i kroz vakufe, malo je vjerovatno da možemo, ne samo u potpunosti rješavati probleme ove populacije, nego ni zaustaviti postojeći trend širenja i rasta životnih problema starih osoba.

Preporuke

Sve naprijed iskazano govori da iako nedovoljna uloga vakufa u sistemu podrške osobama treće životne dobi ipak je evidentna, ali nam otvara određena pitanja koja traže odgovor ali istovremeno i daje ideje, određena rješenja i solucije.

- Mjesto i značaj institucije vakufa danas je potrebno razumijevati u skladu s potrebama vremena i prostora, a u budućnosti potencijali kojima vakufi raspolažu bi trebali da postanu partneri korjenitih socijalnih reformi kako bi se proces starenja humanizirao i kako bi se poboljšao kvalitet i zadovoljstvo životom ove populacije i izbjeglo njihovo marginaliziranje.
- U vakufskim objektima namijenjenim starim osobama treba jasno definisati kategoriju dnevnih usluga (dnevni boravak, pomoć u kući, svratište i druge usluge koje podržavaju boravak korisnika u porodici i neposrednom okruženju), kao i usluge podrške za samostalan život i uzeti u razmatranje kako iskoristiti potencijale starijih koji su sposobni da obavljaju određene poslove i aktivnosti poštujući njihovo radno i životno iskustvo.
- Neophodno je praćenje i implementacija ostvarivanja naučnog uvida i angažiranje stručnjaka koji će izraditi projekte uspostave i razvoja vakufa za pomoć starijim, realizacijom više istraživačkih projekata o nedovoljno istraženim problemima vezanim za vakufe, potencijalne vakife i stare osobe: a) odnosa društva i države spram vakufa; b) raspoložnja i želje potencijalnih vakifa za uvakufljenjem imovine i finansijskih sredstava; c) pitanjima socijalne uključenosti, odnosno, specifičnostima života starijih lica, posebno ranjivih grupa – siromašnih porodica starijih lica, starijim ženama, starijih invalidnih lica, uključujući i specifičnosti života starijih lica u određenim područjima BiH – veliki gradovi, seoska, planinska, nerazvijena područja i slično.
- Potrebno je uspostavljanje kontinuiteta naučnih i stručnih aktivnosti praćenjem i evaluativnim istraživanjima, s ciljem vrednovanja mjera koje medžlisi preduzimaju u svakodnevnom djelovanju, ispitivanja nivoa i efekata *afirmativne* priče o vakufu, odnosno, efekata

preduzetih aktivnosti u pojedinim određenim djelatnostima na području medžlisa; te, u tom kontekstu, uspostavljanje kontinuirane saradnje, podrške i razmjene iskustava sa lokalnom zajednicom, drugim državnim institucijama, nevladinim i privatnim sektorom u formi sporazuma o saradnji.

- Na razini medžlisa, korištenjem novih i inovativnih tehnologija, kroz niz aktivnosti vršiti promociju, podršku i podržavanje naučnog, stručnog, humanog pa i vjerskog pristupa kao odgovora na izazove na kojima će se promovirati značaj vakufa namijenjenih starijim licima i načina uvakufljenja imovine starijih osoba ili „da se kroz vakuf može postići trajna sadaka, ili pak obavijest onom ko nema nasljednika da svoj imetak može uvakufiti u Islamskoj zajednici“ (Ramić 2007).
- Podsticanje starih osoba na uvakufljenje svoje imovine i integracije u društvo kroz: a) informisanje starih (kampanje u medijima, specijalizirane emisije, brošure, novinski članci i živa riječ, posebno za starija lica koja žive u samačkim domaćinstvima); promocije i podsticanje samoorganiziranja starijih lica sa ciljem da se kroz ove aktivnosti unapređuju različiti vidovi samopomoći, samozaštite i samopotvrđivanja u starosti.
- Dobra zamisao je da se potrebe zadovoljavaju i problemi rješavaju tamo gdje i neposredno nastaju – u lokalnom okruženju. Vakufi će dobijati pravi smisao pomoći starijim, ako njihovo osnivanje bude praćeno saradnjom sa privatnim sektorom, neprofitnim organizacijama, dobrovoljnim grupama i pojedincima u lokalnoj sredini. U vakufima treba razvijati mehanizme za kreativno učešće starijih osoba u predlaganju načina uvakufljenja u svrhu zadovoljavanja potreba obezbjeđivanju efikasnijih materijalnih usluga i obezbjeđivanju efikasnijih i kvalitetnijih materijalnih i socijalnih usluga kao i jačanje profesionalnih kapaciteta.

Litertaura

- Aljić, H. (2014). *Socijalni faktori starenja na području Tuzlanskog kantona*, Magistrski rad, Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli.
- Avdibašić E. i Rahmanović, Dž. (2017). *Monografija tuzlanskih vakufa*, Vakufska direkcija Sarajevo, Sarajevo.
- Bošnjak, H. (2011): *Zlostavljanje starijih osoba*. Tuzla: Off-set.
- Cummins, R. A. (2005). *Moving from the quality of life concept to a theory*. Journal of Intellectual Disability Research, 49: 699-706.
- Cohen S, Syme SL, (1985). eds. *Social support and health*. New York: Academic Press.
- Delić, Z. (2010). *Sociologija* (udžbenik), „Off Set“.
- Emirhafizović, M. Zolić, H. (2017). *Dobna struktura i reprodukcija stanovništva Bosne i Hercegovine*, Demografske i etničke promjene u BiH, ur. Cvitković, I. ANUBiH, Blicdruk d.o.o. Sarajevo.
- Duraković, Z. (1990). *Medicina starije dobi*, Zagreb.
- Hadžić, M. (2011). *Vakufi i vakufname – definicija i implementacija*, Zbornik radova - Naučni skup Vakufi u Bosni i Hercegovini (22. juni 2011. godine – Sarajevo), Vakufska direkcija, Dobra knjiga d.o.o. Sarajevo.
- Matković, G., i Stanić, K. (2014). *Socijalna zaštita u starosti: Dugotrajna nega i socijalne penzije*, Fakultet za ekonomiju, finansije i administraciju, Beograd.
- Mehmedović, A., (2017). *Upravljanje vakufima od 1847. do 2017.*, Vakufska direkcija Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sarajevo.
- Mesec, B. (2000). *Stariji ljudi u Sloveniji*. Revija za socijalnu politiku, 7(1): 43-51.
- Milosavljević, M., (2003). *Devijacije i društvo*, Draganić, Beograd.
- OECD (2005). *Pension at Glance: Public Policies across OECD Countries*, OECD Publishing.
- Peace, S. et al. (2007) U: Peace, S., Dittman-Kohli, F., Westerhof, J.G. and Bond, J. (U.). *Ageing in Society: European Perspectives on Gerontology* (3rd ed.), SAGE Publications, London, Los Angeles, New Delhi, Singapore.
- Pehlić, I. et al. (2006): *Indikatori socijalne isključenosti mladih u BiH*, Zbornik radova sa Znanstveno-stručne konferencije s međunarodnim učešćem, Sistem prevenciranja socijalnog isključivanja mladih, Islamski pedagoški fakultet u Zenici, 22. april 2006.
- Pratt, J. (2010). *Long-term Care: Managing Across Continuum*. 3rd edition. Sudbury, Massachusetts: Jones and Bartlett Publishers.
- Ramić, Š. (2007). *Institucija vakufa u Bošnjaka: Između tradicije i izazova savremenog doba*, Zbornik radova naučnog skupa "Islamska tradicija Bošnjaka: izvori, razvoj i institucije, perspektive", 14, 15. i 16. novembar 2007. Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, 2007. Sarajevo.
- Ramić, Š. (2013). *Vakuf u savremenom dobu*, Zbornik radova – Vakufi u Bosni i Hercegovini, Vakufska direkcija Sarajevo, Dobra knjiga d.o.o. Sarajevo.
- Salić, N. Šarić, H. (2016). *Počinioci nasilja nad starijim osobama*, Novi Muallim, Svezak 17, Br. 65, Sarajevo.
- Šarić, H. Družić, S. Lučić, E. Selimović, S. Salić, N. Smajlović. E. Imamović, E. (2016). *Socijalna gerontologija*, (Naučna knjiga), OFF-SET, Tuzla.

- Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine (2016) *Popis stanovništva, domaćinstava i stanova u Bosni i Hercegovini, 2013* – rezultati popisa, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
- WHO and World Bank. (2011). *World report on disability 2011*. World Health Organization.
- Bušatlić, A. N. *Da nije bilo institucije vakufa ne bi bilo ni škola ni univerziteta u islamskom svijetu*, <http://saff.ba/da-nije-bilo-institucije-vakufa-ne-bi-bilo-ni-skola-ni-univerziteta-u-islamskom-svijetu/> (posjeta: 08. 01. 2019.)
- Colombo, F. et al. (2011), *Help Wanted? Providing and Paying for Long-Term Care*, OECD Health Policy Studies, OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/978926409>
- Imamović, A. (2011). *Mjera mudrosti – o starosti*, http://bastinaobjave.com/hadis/mjera-mudrosti/mjera-mudrosti-o-starosti#_ftnref10 (posjeta: 11. 01. 2019.)
- *Medžlis IZ Mostar gradi dom za stare i iznemogle osobe u Podveležju*, <https://akos.ba/medzlis-iz-mostar-gradi-dom-za-stare-i-iznemogle-osobe-u-podvelezju-foto/> (posjeta: 12. 01. 2019.)
- Korkut, B. *Kur'an časni, prijevod na bosanski jezik*, <http://www.islam.ba/download/Prijevod-Kurana.pdf> (posjeta: 20. 01. 2019.)
- *Prava starijih u Islamskom vjerozakonu* (2017), <http://www.monteislam.com/islamske-teme/prava-starijih-u-islamskom-vjerozakonu> (posjeta: 12. 01. 2019.)
- http://www.anubih.ba/images/publikacije/posebna_izdanja/ODN/09_osebna_izdanja_CLXXII_9/09_osebna_izdanja_CLXXII_9.pdf (posjeta: 25. 01. 2019.)
- *Pojam vakufa* <http://www.vakuf.ba/o-vakufima/pojam-vakufa> (posjeta: 08. 12. 2018.)
- Puljiz, V. Zrinščak, S. (2002). *Hrvatska obiteljska politika u europskom kontekstu*, Studijski centar socijalnog rada Pravnog fakulteta Sveučilište u Zagrebu, <http://www.rsp.hr/ojs2/index.php/rsp/article/view/170/174>.
- http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Population_structure_and_ageing). (posjeta: 29. 01. 2019.)
- <http://saff.ba/da-nije-bilo-institucije-vakufa-ne-bi-bilo-ni-skola-ni-univerzite-ta-u-islamskom-svijetu/> (posjeta: 21. 01. 2019.)

Pregledni naučni rad

Doc. dr. sc. Senajid Zajimović

Vakufska direkcija Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini

zajimovic1@gmail.com

ULOGA VAKUFA U RAZVOJU LOKALNE ZAJEDNICE KROZ SISTEM JAVNO- PRIVATNOG PARTNERSTVA

Sažetak

Ovaj rad tretira ulogu javnog, privatnog i civilnog sektora u razvoju lokalne zajednice u historijskom i aktuelnom kontekstu. Kao model razvoja lokalne zajednice prisutan je od davnina u našim krajevima, a posebno se praktici-
rao za vrijeme osmanske uprave kada su sva tri sektora bila zastupljena u
nastanku i urbanizaciji bosansko-hercegovačkih gradova. Vakuf kao sred-
stvo za napredak u ekonomskom, kulturnom, društvenom i civilizacijskom
pogledu društva, imao je važnu ulogu u razvoju društva i naselja u veći-
ni bosansko-hercegovačkih gradova. U toku ovog rada bit će prezentirani
uspješni modeli doprinosa lokalnoj zajednici. Njegovu ponovnu praksu
danas zagovaraju zemlje EU i Amerike. Zakoni našeg podneblja, bez civil-
nog sektora, ali u praksi i sa njim definišu ga kao model javno-privatnog
partnerstva.

Ključne riječi: privatni sektor, javni sektor, civilni sektor, vakuf, urbani-
zacija, grad, ekonomski razvoj, vakuf, javno-privatno partnerstvo, lokalna
zajednica

* * *

Javno-privatno partnerstvo (JPP) podrazumijeva saradnju između javnog i privatnog sektora, bilo na nivou državne ili lokalne zajednice s ciljem zadovoljavanja neke javne potrebe.

U najširem smislu javno-privatno partnerstvo mogli bismo definirati kao skup zajedničkih inicijativa javnog sektora te privatnog profitnog i neprofitnog sektora, u kojima svaki subjekat donosi određena sredstva i sudjeluje u planiranju i odlučivanju.

Međutim, pod pojmom javno-privatno partnerstvo danas se u užem smislu podrazumijevaju kooperativni poduhvati u sklopu kojih javni i privatni sektor udružuju resurse i stručna znanja kako bi, kroz prikladnu raspodjelu resursa, rizika i nagrada, zadovoljili neku javnu potrebu. Primjenom različitih metoda, privatni sektor može, baš kao nekad, uposliti svoje resurse i vještine u pružanju dobara i usluga koje tradicionalno osigurava država (Savanović 2009).

Danas javno-privatno partnerstvo podrazumijeva da privatni i civilni sektor ne sudjeluju samo u realizaciji projekata nego i u procesu odlučivanja.

JPP se temelji na logičnoj podlozi udruženih resursa, vještina i ekspertiza s namjerom unapređenja pristupa informacijama, infrastrukture, uslugama i proizvodima. Globalizacija, decentralizacija i sve veće zanimanje za društvenu odgovornost preduzeća i investicije za siromašne promijenilo je percepciju odgovornosti razvoja između vlasti, poslovnog sektora i organizacija civilnog društva.

Svjetska iskustva ilustriraju važnost doprinosa uspješnog javno-privatnog partnerstva putem lokalnog razvoja – povećana socijalna kohezija, jeftinije korištenje resursa, poboljšano pružanje socijalnih usluga, promocija zapošljavanja i dobro upravljanje.

Javno-privatno partnerstvo omogućuje (lokalnim) vlastima, poslovnom sektoru i organizacijama civilnog društva da poduzmu inicijativu za razvoj i djeluju zajedno ugledajući se na modele iz prošlosti kada su nastanak gradova i urbanizacija bili nezamislivi bez zajedničkog djelovanja ova tri sektora.

Prošireni socijalni dijalog među tim interesnim stranama je neophodan za uspjeh javno-privatnog partnerstva. Njegovim uključivanjem javno-privatno partnerstvo jača i osnažuje socijalni dijalog, okrećući dijalog članova

aktuelnim partnerima i akterima razvoja. To je naročito korisno za inicijative lokalnog razvoja.

„Javno-privatno partnerstvo znači dugoročnu saradnju javnog i privatnog sektora na ugovornoj osnovi, radi zadovoljenja javne potrebe osiguravanjem finansiranja u cilju izgradnje, sanacije, rekonstrukcije, upravljanja, održavanja infrastrukture, pružanja usluga i izgradnje objekata“ (Trivun 2017).⁷³ Ovo partnerstvo ni u kojem slučaju ne znači privatizaciju javnih dobara.

Prema riječima profesora Trivuna JPP predstavlja ugovorni odnos javnog, privatnog i civilnog sektora na određeni vremenski period, pri čemu privatni ili civilni sektor ulaže u projekt i dobija mogućnost upravljanja na ugovoreno vrijeme, ali se predmet JPP uvijek vraća i ostaje u vlasništvu javnog ili civilnog sektora, odnosno države, kantona ili civilnog sektora, ovisno o čijem se dobru radi.

Svrha je uključivanje privatnog i civilnog finansiranja u razvoj infrastrukture umjesto tradicionalnog finansiranja iz budžeta. Taj fenomen se razvio u brojnim područjima djelovanja javnog sektora zbog različitih faktora, na prvom mjestu zbog budžetskih ograničenja države gdje JPP udovoljava potrebi privatnog i civilnog finansiranja javnog sektora. Velika prednost modela JPP-a za javni sektor jeste u raspodjeli rizika.

Javno-privatno partnerstvo može poslužiti kao djelotvorno sredstvo ili alat za rješavanje problema finansijskog deficita kod izgradnje ili održavanja neophodne javne ili društvene infrastrukture, a bez izlaganja državnog ili općinskih budžeta dodatnim opterećenjima. U klasičnim javnim nabavkama većinu rizika preuzima javni sektor. U JPP-u rizici se raspodjeljuju u zavisnosti od prilika na tržištu, ali u pravilu većinu rizika preuzima privatni ili civilni partner. To znači da preuzimanje rizika projektiranja, izgradnje, održavanja i upravljanja građevinom od strane privatnog partnera zahtijeva preuzimanje barem još jednog rizika – rizika raspoloživosti građevine korisnicima ili rizika varijacije u potražnji.

Utemeljenje partnerstva s lokalnim privrednicima i organizacijama civilnog društva se smatra održivom opcijom sve dok omogućava udruživanje

73 Dostupno na URL: <https://www.klix.ba/biznis/javno-privatno-partnerstvo-je-u-svijetu-ustaljena-praksa-a-bih-ima-samo-jedan-zvanicni-projekat/171107113>, Pristupljeno dana: 25. 01. 2019. godine

lokalnih resursa, znanja i ekspertize. Vakuf ima mnogo razloga da bude zainteresiran za ovaj oblik udruživanja naročito ukoliko se uzme u obzir činjenica da Kur'an potiče na sve oblike partnerstva i saradnje koji imaju za cilj opće dobro i prosperitet. „I potpomožite se u dobru i bogobožnosti...“ (Kur'an, El-Maide 2).

Potreba za javno-privatnom saradnjom vjerovatno je izraženija na lokalnom nivou. Svjetski trendovi kao što su globalizacija i decentralizacija postavljaju niz zahtjeva pred lokalne interesne strane. Na primjer, mnoge lokalne ekonomije trebaju održavati svoju konkurentnost na globalnom tržištu. Preduzeća ne mogu sama podnijeti taj izazov te će se za podršku poslovnom okruženju i investicijskoj klimi trebati osloniti na lokalne vlasti i davaoce usluga. Organizacije civilnog društva mogu doprinijeti nastojanjima održivog lokalnog ekonomskog razvoja kroz svoje aktivnosti usmjerene na zaštitu isključenih grupa ili zaštitu okoline.

Vakufi kao treći sektor (civilno društvo) u partnerstvu sa javnim i privatnim sektorom igraju vrlo značajnu ulogu u doprinosu lokalnom ekonomskom razvoju. Mnogo je primjera u našoj državi gdje su vakufi u saradnji sa javnim i privatnim sektorom omogućili izgradnju i opremanje raznih objekata. Jedan od takvih je Roditeljska kuća u Sarajevu namijenjena za boravak roditelja čija djeca su oboljela od raka. Ovim činom vakufi su pomogli da se obezbijedi projekat za koji bi, po svojoj prirodi i namjeni, trebao biti zadužen javni sektor. Vakufi su zajedno sa javnim i privatnim sektorom omogućili zbrinjavanje u poplavama ugroženih. Pomogli su u ponovnoj izgradnji u poplavama uništenih objekata. U nekoliko slučajeva općine su dodjeljivale zemljište, a vakuf i privatni sektor bi gradili objekte. U oblasti obrazovanja vakufi su udruženo sa javnim i privatnim sektorom obezbijedili objekte za šest medresa i tri fakulteta, kao i nekoliko obdaništa za najmlađu populaciju u našim medžlisima. U ovim obrazovnim ustanovama školuju se djeca naših poreznih obveznika. Širom Bosne i Hercegovine, u saradnji sa lokalnom zajednicom, učestvovali su u realizaciji brojnih projekata od obrazovnog značaja. U partnerstvu sa lokalnom zajednicom i privatnim sektorom u Općini Tešanj obezbijeđen je objekat za djecu sa posebnim potrebama. Hotel Central je obnovljen i rekonstruisan temeljem ugovora o javno-privatnom partnerstvu između Općine Stari Grad, kompanije Templeville Developments Limited iz Dublina i Vakufske direkcije IZ u BiH 2003.

godine. U Maglaju je između MIZ Maglaj i Općine Maglaj potpisan ugovor o rekonstrukciji i sanaciji vakufskog objekta „Deli-begov han“ po principu JPP. Objekat se koristi za realizaciju edukacijskih programa kao i za potrebe turističkih djelatnosti. Na sličan način građeni su brojni stambeno-poslovni objekti u Sarajevu, Mostaru, Tuzli i drugim krajevima BiH. Učešćem sve tri sektora izgrađeni su parking prostori u Srebreniku i Sarajevu. Vakufska direkcija IZ u BiH u saradnji sa Muftijstvom bihaćkim i lokalnim zajednicama na području Unsko-sanskog kantona radi na izradi Strategije razvoja lokalne zajednice. U saradnji sa Federalnim ministarstvom za izbjegle i raseljene osobe, Islamska zajednica realizirala je veliki broj infrastrukturnih projekata, posebno u povratničkim džematima u bosansko-hercegovačkom entitetu Republika Srpska. Dakle, u saradnji sa lokalnim zajednicama i privatnim sektorom realizirani su brojni ekonomski, vjerski, socijalni i obrazovni projekti u kojima radi veliki broj naših građana.

Bez vakufa u nekim lokalnim zajednicama nemoguće je i zamisliti razvoj i život građana. Takav je primjer Mostara, Sarajeva, Tuzle, Travnika, Tešnja idr.

Uspješno javno-privatno partnerstvo na ovaj način doprinosi socijalnim i ekonomskim aspektima i zaštiti okoline. JPP omogućava i/ili olakšava udruživanje resursa, znanja i ekspertize. Tako JPP može značajno povećati pristup nizu osnovnih komunalnih usluga, servisa i proizvoda, pogotovo u siromašnim područjima. Osim toga, JPP može doprinijeti socijalnoj koheziji, socijalnoj inkluziji i zapošljavanju poštujući radne standarde i regulativu zaštite okoline te unapređujući dobro upravljanje. Konstituisanje novih vakufa u obliku vjerskih objekata, ekonomski isplativih projekata, socijalnih i obrazovnih ustanova od strane privatnog i nevladinog sektora pomaže u ostvarivanju ranije navedenih usluga.

Šanse za uspjeh JPP na lokalnom nivou povećane su zbog geografske i socio-kulturne bliskosti, kojima se olakšavaju veze temeljene na povjerenju, upotrebom lokalnog znanja i resursa i time, lokalnog udjela.

Kroz historiju je oduvijek postojao određeni oblik saradnje između javnog, privatnog i civilnog sektora na području javnih radova i komunalnih usluga.

Javno-privatno partnerstvo kao model je poznato još iz doba Rimskog carstva, kada se manifestirao kroz izvođenje javnih radova na izgradnji

luka, tržnica, javnih kupatila. Ovaj oblik udruživanja se ponovo javlja u XVI i XVII stoljeću, da bi ekspanziju doživio ponovo u XIX stoljeću kroz javne radove na izgradnji željeznica ili kroz pružanje komunalnih usluga. Početkom 90-ih godina prošlog stoljeća zemlje Evropske unije su prihvatile javno-privatno partnerstvo s ciljem poticanja svoje privrede, kao i bržeg razvoja infrastrukture i javnih usluga. Francuska je bila prva zemlja Evropske unije koja je primijenila modele javno-privatnog partnerstva, a zatim su slijedile i druge zemlje Evropske unije (Šinković, Klarić 2007).⁷⁴

Sedamdesetih i osamdesetih godina prošlog stoljeća učešće privatnog sektora u projektima javne infrastrukture, poznatog pod nazivom BOT, počinje se primjenjivati u azijskim državama. Tako je 70-ih godina izgrađen prvi tunel po sistemu BOT u Hong Kongu (Cross-Harbour Tunnel). BOT je engleska skraćenica za izraz *build-operate-transfer* (izgradi-koristi-predaj). BOT je u ovom slučaju model projektnog finansiranja infrastrukture. Radi se o jednoj vrsti koncesije koju su islamski pravници dozvolili kao model investiranja u vakufske projekte. To je moderan pravni oblik izgradnje velikih privrednih i infrastrukturnih objekata. Izvođač, na temelju ugovora, ima pravo financirati i izgraditi određeni objekt, njime upravljati i privredno ga iskorištavati u određenom periodu, nakon čega objekt prelazi u vlasništvo investitora. Početkom 90-ih godina XX stoljeća počeo se razvijati model poznat kao Privatna finansijska inicijativa (Private Finance Initiative – PFI) (Šinković, Klarić 2007).

Nastanak i razvoj gradova na Balkanu za vrijeme osmanske uprave bio je nezamisliv bez učešća vakufa kao civilnog sektora, posebno u ranoj fazi. Podizanjem vakufskih objekata različitih namjena započinjalo je urbano formiranje gradskih naselja, da bi u daljem razvoju vakufski objekti prerasli u osnovu tog razvitka. Osmanska država je planski osnivala gradove u skladu s vojno-administrativnim, privrednim, komunikacijskim kao i strategijskim potrebama. Prve džamije uglavnom su podizane po direktnom naređenju vladajućeg sultana ili u njegovo ime. Pored značajnog broja vakufskih objekata sa različitim namjenama, u formiranju urbanog naselja značajno su

74 Španija i Portugal 1990; Velika Britanija je u periodu do 2003. godine potpisala 570 sporazuma; Irska, Njemačka, Nizozemska i Italija 2000. godine osnovale posebne radne grupe za javno-privatno partnerstvo; Belgija, Grčka i skandinavske zemlje primjenjuju javno i privatno partnerstvo.

učestvovala i tekije. Tekije su građene na zemljištu koje bi dodijelio sultan, a stanovnici tog mjesta bili bi oslobođeni poreza. Zbog te činjenice oni su sve više naseljavali taj prostor i na tom mjestu se formiralo novo naselje (Granić 2016).⁷⁵

U odnosu na feudalni sistem srednjovjekovne Bosne u kojem su feudalni posjedi bili više porodična, a manje individualna svojina, osmanski feudalni sistem karakteriše njegova čvrsta pravna i na principu državnog vlasništva zemlje zasnovana organiziranost čime se stvarala društveno-ekonomska stabilnost agrarne proizvodnje, a time i gradskih privrednih djelatnosti. Svjesna važnosti urbanih naselja u održavanju državnog organizma, osmanska vlast je na najrazličitije načine poticala njihov razvoj stvarajući od njih upravna strateška, ekonomska i ideološka, ukratko svoja državotvorna uporišta (Granić 2016).⁷⁶

Dolaskom Osmanlija na područje zatečenih varoši ili na drugim mjestima, razvijaju se gradovi osmanskog tipa (kasabe). Kasaba je riječ koja potiče iz turskog jezika, a označava naselje gradskog tipa u Osmanskom carstvu. Takvo je naselje moglo dobiti status kasabe ako bi se u njemu stekli određeni demografski, vjerski, privredni i urbano-geografski uslovi. Demografski uslov je podrazumijevao da je određeno naselje stalno naseljeno muslimanskim stanovništvom, sa jednim ili više džemata ili mahala. Vjerski je uslov podrazumijevao da postoji barem jedna džamija u kojoj se redovno obavljaju sve vjerske dužnosti vjernika. Privredni uslov je podrazumijevao da postoji čaršija sa određenim brojem dućana i javnih objekta, a prije svega trg. Najbitniji od tih preduslova je bilo postojanje džamije. Ukoliko bi svi uslovi bili ispunjeni, nadležni kadija bi dao prijedlog da se naselje proglašuje kasabom i ako bi ta akcija bila sprovedena od strane Porte, stanovnici su bili oslobođeni rajinskog poreza. "Da bi neko mjesto dobilo status kasabe moralo je imati džamiju u kojoj se obavlja džuma-namaz te jedan dan u hefti koji bi bio pazarni. Prvi uslov – džuma-namaz – označavao je da u tom mjestu ima dovoljno muslimana, a drugi uslov – pazarni dan – da postoji ekonomski potencijal koji može skupiti dovoljno trgovaca i mušterija" (Ohranović 2015). Sve kasabe nastajale su na isti način: prvo bi vakif sagradio džamiju,

75 Dostupno na URL: <https://www.preporod.com/index.php/sve-vijesti/drustvo/kultura-i-nauka/item/5533>, Pristupljeno dana: 10. 02. 2019. godine

76 Ibidem;

a potom bi oko džamije gradio ostale objekte koji su imali za cilj određeno mjesto urbanizirati i učiniti funkcionalnom sredinom. U nekim slučajevima prvo bi se gradila derviška tekija.

Jedna od institucija koja je najviše doprinijela razvitku gradova je vakuf. Osnivanje gradova u osvojenim dijelovima teritorije je bilo jedino rezultat državne politike, dok se vakufi javljaju kao izvršioци te politike uvjetovani javnim potrebama, najviše strategijskim i komunikacijskim. To je razumljivo jer je osmanska država morala biti aktivna u formiranju gradova, koji su predstavljali ne samo centre organa vlasti i kulturnog života već su i svojom zanatskom privredom predstavljali prave radionice za vojsku.

Na brojnim poljima, institucija vakufa je imala ogroman značaj i odigrala je važnu, a često i ključnu ulogu u ukupnom razvoju u Bosni i Hercegovini. Vakufi su imali naročiti značaj u sferi ekonomije, vjerskog života, kulture, prosvjete, urbanog razvoja, itd. Kako vidimo, institucija vakufa, posebno je njegovana od strane osmanske države i njenih najviših uglednika – sultana, vezira, beglerbega, sandžakbegova, pa i mnogih drugih, više ili manje bogatih pojedinaca, bila je vrlo značajna za nastanak brojnih naselja i njihov dalji urbani razvoj. U nauci je već prihvaćena teza da je uloga vakufa u nastanku i urbanom razvoju gradskih naselja u našoj zemlji tokom osmanskog perioda bila čak od primarne važnosti.

Dolaskom Osmanlija Bosna postaje dijelom velikog državnog sistema koji se umnogome razlikovao od bosanskog kraljevstva. Širenje islama, urbanizacija i ekonomski procvat tekli su uporedo, što je rezultiralo promjenama u kulturi i sveukupnom načinu življenja. Uspostavljene su nove administrativne jedinice, osnovane kasabe, izgrađeni brojni objekti do tada nepoznati domaćem stanovništvu, poput hamama, hanova i karavan-saraja.

U urbanizaciji i razvoju bh. gradova podjednako su učestvovala sva tri sektora. Princip JPP može se uočiti uzme li se u obzir zajedničko učešće države, vakufa i privatnika u osnivanju kasaba odnosno gradova. S obzirom na to ko je bio graditelj najranijeg kulturnog objekta na određenom lokalitetu, koje će kasnije postati kasaba, mogu se uočiti tri varijante: 1. vladarska (državna), 2. vjerska (vakufska) i 3. privatna (feudalna).

Prva varijanta ogleдалa se u činjenici da su na prostorima gdje će biti tek formirane kasabe prvo građene takozvane *carske džamije*, koje su zapravo bile državne jer su ih gradili vladari. Tako je od sedamdesetih godina XV

stoljeća do sedamdesetih godina XVI stoljeća, tj. od vladavine Mehmeda II do kraja vladavine Sulejmana II, u Bosni podignuto 25 carskih džamija kojima su bili određeni temelji sljedećih kasaba: Sarajevo i Zvornik prije 1481. godine, Foča, Rogatica, Višegrad, Srebrenica, Travnik, Prusac, Prozor i Nevesinje prije 1512. godine, Knežina, Doboj, Stolac prije 1520. godine, Jajce, Banja Luka, Donja Tuzla, Bijeljina, Gradiška, Kamengrad, Obarci, Glamoč, Dobrun, Blagaj kod Mostara i Jezero kod Jajca prije 1566. godine. Kasnije je na rijeci Uni današnji Kulen-Vakuf osnovan podizanjem džamije Ahmeta (1603–1617). U svim navedenim slučajevima radilo se o najranije podignutim džamijama, koje su predstavljale početak urbanog formiranja spomenutih kasaba da bi potom urbanizaciji pristupali privatnici i vakifi.

Druga varijanta, vakufska ili vjerska izgradnja imala je veoma značajnu ulogu u nastanku i urbanizaciji kasaba. Izgradnjom tekija, džamija, karavan-saraja, medresa, javnih kuhinja, hastahana, vodovoda, hair-česmi i drugih vakufskih objekata vakifi su dopunjavali sve ono što je nedostajalo određenom mjestu kako bi postalo kasaba i kako bi zadovoljavalo svakodnevne potrebe stanovništva. Često bi zemlju za izgradnju ovih objekata davala država, na kojoj bi vakifi gradili objekte.

Treću varijantu u osnivanju kasaba u BiH činili su lokalni privatni poduzetnici koji su svojim doprinosom osiguravali infrastrukturu u određenoj kasabi. Oni su znali izgraditi i cijeli kompleks građevina koje bi kasnije završili, odnosno uvakufili. Tako su u veoma kratkom periodu nicale kasabe sa svim nužnim objektima samo jednog osnivača. Današnji Mrkonjić Grad, odnosno Varcar Vakuf osnovan je na ovaj način. Osnovao ga je hadži Mustafa-aga, sin Mehmed-bega, rodom iz istog kraja, koji je krajem XVI stoljeća bio na carskom dvoru kao upravnik sultanovog harema. On je oko 1592. godine, kako se vidi iz njegove vakufname, podigao niz građevina: džamiju, mekteb, karavan-saraj, han sa 20 soba, 24 dućana i jednu pekarsku peć čime je to mjesto dobilo status kasabe (Halilović 2012).⁷⁷ Na isti način osnovani su Rudo, Glasinac kod Sokoca, kao i brojne druge ekonomski jake kasabe koje su pomagale osmanskoj državi.

Dakle, udruživanje i zajednički rad na zadovoljavanju različitih potreba društva u djelovanju tri sektora nije novina.

77 Dostupno na URL: <https://ihalilovic.wordpress.com/2012/04/13/istina-o-nastanku-varcar-vakufa/>, Pristupljeno dana: 12. 01. 2019. godine

U ovom periodu širenja osmanske države osnovnu brigu države je predstavljala vojska i uprava, dok je rješavanje krupnih društvenih pitanja, kulturno-prosvjetnih, socijalnih i svih drugih, bilo prepušteno privatnoj inicijativi, i uglavnom, ustanovi vakufa.

Može se reći da je uloga vakufa naročito u ranijem osmanskom periodu bila u toj mjeri značajna da se razvitak gradova ne može posmatrati odvojeno od historijske uloge vakufa. Vakufski objekti raznih namjena, u kojima je bio koncentriran sav vjersko-prosvjetni, kulturni i privredni život muslimana, činili su urbane kosture svih gradova.

U Osmanskom carstvu vakufi su imali veliku važnost u državnoj ekonomiji. Od četiri zemljišna posjeda, tri su bila vakufska. U Općoj arhivi vakufa spominje se 26 hiljada vakufskih dokumenata iz doba Seldžuka i Osmanlija. Budžet vakufa iznosio je do 12% od ukupnih prihoda Carstva. Kako su vakufi služili za javno dobro, oslobođani su plaćanja poreza.

Različite vakufske građevine poput medresa, biblioteka, imareta, bolnica, hamama, karavan-saraja, kao i ureda uposlenika vakufa, najčešće su bile smještene u krugu čiji centar je bila džamija. Prilikom izgradnje vodilo se računa o svim detaljima. Tako se npr. prilikom planiranja izgradnje jednog karavan-saraja nije samo vodilo računa o njegovoj površini i izgledu, nego se biralo i najpogodnije mjesto za njegovu gradnju. Pomno su analizirane osobine puteva koji su vodili od jednog do drugog karavan-saraja, a nisu se zanimarivali ni vremenske prilike različitih godišnjih doba kao ni sigurnost ruta.

Utjecaj vakufa je manje-više identičan ili sličan u svim dijelovima svijeta pa tako i u BiH. Vakufi u BiH su imali ogroman utjecaj na društveno-politički, kulturni i historijski razvoj države. Osnivanje vakufa u pojedinim dijelovima BiH je predstavljao embrion razvoja najznačajnijih gradova uključujući i grad Sarajevo. Ti gradovi su se razvijali zahvaljujući vakufima koji su predstavljali najznačajniju ekonomski okosnicu tog vremena. Zahvaljujući vakufima građeni su dućani, bolnice, vodovodi, obdaništa i mnogi drugi značajni ekonomski objekti. Pored vjerskog aspekta, vakuf je bio, a i danas je, društvena i finansijska institucija koja doprinosi ekonomskom, društvenom kulturnom i vjerskom kvalitetu života kako pojedinca, tako i kompletnog društva. U BiH je to i danas vidljivo možda više nego u nekim drugim zemljama. Vakufi u BiH su ovjekovječeni kroz sami naziv vakuf koji je ugrađen u veliki broj naziva gradova, što je specifičnost BiH. Tako imamo

situaciju da i danas u BiH gradovi u svom nazivu imaju riječ vakuf (Gornji Vakuf, Skender Vakuf i dr.) Nazivi tih gradova najbolji su dokaz i primjer da su cjelokupni gradovi nastajali na vakufu i da su se razvijali na temeljima vakufa.

Vakufi su, u osnovi, svaki ponaosob, samoodrživ mikroekonomski sistem. S obzirom na to da li privređuju ili se koriste vakufskim dobrima, vakufi se dijele na dvije grupe. U prvoj su oni koji donose prihode za svoje nesmetano funkcioniranje: stanovi, poslovni prostori, tržni centri, zemljišne nekretnine, šume, voćnjaci, poljoprivredna dobra itd. Drugoj grupi pripadaju vakufi koji troše materijalna sredstva vakufa iz prve grupe. To su objekti i usluge javnog, vjerskog, kulturnog, prosvjetnog, dobrotvornog i drugog karaktera: džamije, mesdžidi, tekije, biblioteke, škole, obdaništa, socijalne ustanove itd.

Vakuf se može smatrati jednom od fundamentalnih ekonomskih institucija svoga vremena. Svrha mu je bila i pokretanje novih ekonomskih aktivnosti, a dio zarade dijelio se prema potrebama društva u skladu sa željama vakifa. Bio je to način investiranja u produktivne i prosperitetne projekte od kojih će korist imati pojedinci, ali i društvo u cjelini. Zbog toga je vakuf istovremeno bio i čin štednje i čin investiranja. Funkcionirao je tako da se određena sredstva sačuvaju od trošenja i usmjere u produktivne projekte kako bi se povećala akumulacija kapitala. Vakuf predstavlja čin odricanje od trošenja na sebe i svoje bližnje radi dobrobiti društva i budućih generacija.

Vakufi su umnogome prinosili sveukupnom funkcioniranju osmanske ekonomije. Uz njihovu pomoć, smanjivana je državna potrošnja, a povećavana ekonomska aktivnost Carstva. Vakuf nije bio dio državnih prihoda ili rashoda, ali je, s obzirom na to da se finansirao iz vlastitih izvora, u velikoj mjeri pomagao državi da uštedi novac. Stoga se državni budžet namijenjen infrastrukturnim i drugim aktivnostima koje su pokrivali vakufi mogao preusmjeriti u nove projekte. U suštini, što je bilo više vakufa, to je država manje trošila.

Sve je veći broj ekonomskih stručnjaka koji smatraju kako je pomoću vakufa moguće znatno smanjiti troškove nastale bankovnim kamatama jer vakufi vladu osiguravaju najbitnijim javnim uslugama i to bez ikakve nadoknade. Ovim se smanjuje mogućnost budžetskog deficita kao i potreba za

posuđivanjem novca kako bi se taj deficit nadomjestio. Manje posuđivanja novca vodi ka manjim kamatnim sredstvima koje se moraju otplatiti.

Na međunarodnoj konferenciji „Uloga vakufa u ekonomskom razvoju države“, koja je održana 2010. godine u Maleziji moglo se čuti izlaganje jednog malezijskog stručnjaka⁷⁸ o značaju vakufa u pravednoj distribuciji bogatstva. On je rekao da vakuf može imati itekako pozitivan efekt na redistribuciju bogatstva jer činom uvakuflijanja bogati daju novac i imovinu za javno dobro. Ovakva vrsta dobrovoljnog pristupa donosi mnogo bolje rezultate od povećanog oporezivanja ili preusmjeravanja državnih troškova. Islamsko učenje preporučuje bogatima da novac kroz instituciju vakufa dijele za opće dobro. Time se ispunjava još jedna od funkcija vakufa, a to je smanjenje siromaštva. Siromaštvo i nejednakost prisutni su u svim društvima, a jedan od načina da se prevladaju nesumnjivo je u dobrovoljnom davanju. Prednost vakufa se ogleda i u činjenici da omogućava kontinuitet dobrovoljnog davanja i tako osigurava dugoročnu dobrobit. Vakuf može zauzeti bitnu ulogu u smanjenju siromaštva kod stanovništva tako što će korisnici određenih vakufskih sredstava biti isključivo siromašni slojevi društva.

Dobro organizirani vakufi doprinose ekonomskom prosperitetu države. Vakuf je sistem testiran u prošlosti, posebno u Osmanskom carstvu, koji donosi izuzetno pozitivne rezultate. Dok je institucija vakufa cvjetala u Carstvu, cvjetala je i ekonomija. Što su veći bili vakufi, to je i privatni sektor bio uključeniji u razvoj ekonomije (Čajlaković 2014).

Amerika, Evropska unija ali i druge velike ekonomske sile posvećuju veliku pažnju ovom sektoru i nude razne zakonske olakšice onima koji dio svoga imetka ulažu u opće dobro zbog njihovog doprinosa socio-ekonomskom razvoju država. Najpoznatiji svjetski univerziteti nastali su upravo zahvaljujući saradnji javno-privatnog partnerstva. U posljednjih dvadesetak godina ta je saradnja posebno prepoznata kao model koji može uveliko povećati efikasnost javnog sektora. U državama Evropske unije sve je očitije da usluge javnog sektora ne prate povećanje standarda, odnosno vlasti više

78 Dr. Zul-Kifli Hasan, kao član šerijatskog odbora Affin Islamic Banke, EXIM Banke, Zurich Takaful, Koperasi Belia Islam, Lembaga Pertubuhan Peladang, ISRA Vijeće znanstvenika i stručni odbor za Muamalat, JAKIM, ima bogato iskustvo u primijenjenom bankarstvu i finansijama, uključujući takaful. Dr. Zul-Kifli je također uključen u malezijskom projektu Syariah Index kao jedan od stručnjaka.

ne mogu same zadovoljiti rastuće potrebe za pružanjem javnih usluga, te im je potrebna podrška drugih sektora.

Zbog toga smatram da bi primjena javno-privatnog partnerstva, uključujući i vakuf kao treći sastavni dio ovog partnerstva, mogla potaknuti daljnji rast ekonomije i ispunjavati ciljeve infrastrukturnog razvoja, a također pružiti i kvalitetnije javne usluge građanima. Javno-privatno partnerstvo karakterišu brojne prednosti koje javni sektor može iskoristiti, a posebno sposobnost pronalaženja dodatnih finansijskih sredstava u uvjetima budžetskog ograničenja, što Vakufska direkcija putem svojih prijatelja iz islamskog svijeta sve ove godine radi. Javno-privatno partnerstvo također predviđa mogućnost umanjavanja troškova uz istovremeno povećanje kvalitete usluge kao i ubrzanje općeg infrastrukturnog razvoja. Prednost takvog modela sastoji se u činjenici da se takav model može primjenjivati za potrebe obrazovanja, nauke, kulture, zdravstva, sporta te se njime mogu graditi škole, domovi, bolnice.⁷⁹ Na taj način, budžetska sredstva koja bi se koristila za izgradnju navedenih objekata, mogu se koristiti za nešto drugo što inače ne bi došlo na red zbog budžetskih ograničenja. U tom slučaju javni sektor neće koristiti sav kapital koji je potreban za određeni projekt, pa se onda planirana sredstva mogu preusmjeriti za neke druge investicije. Uvođenje takvog modela također znači povećanje broja radnih mjesta u novoizgrađenim objektima, ali i povećanje radnih mjesta u građevinskim firmama koje su uključene kao privatni partner. Islamska zajednica zajedno sa svim svojim organima jedan je od najvećih investitora u državi nakon agresije na BiH. Trenutno Vakufska direkcija realizira projekte u vrijednosti od preko 50.000.000 KM, a ove poslove na terenu izvodi više od petnaest građevinskih firmi.

Dosadašnja iskustva govore da primjena modela javno-privatnog partnerstva može imati značajnu ulogu u podizanju nivoa kvaliteta javnih usluga, ubrzanju ekonomskog razvoja, te reformi javne uprave. Reforma javne uprave podrazumijeva prijenos znanja s privatnog sektora na javni sektor, a ta su znanja potrebna za upravljanje projektima javno-privatnog partnerstva. Na taj način država pokazuje spremnost da u svoje projekte uključi privatnike i nevladin sektor i iskoristi njihova znanja i vještine.

79 Islamska zajednica je zahvaljujući ovom principu sagradila brojne objekte ovog tipa i tako omogućila poreznim obveznicima i njihovoj djeci školovanje, stanovanje i liječenje.

Prijenos stručnih i profesionalnih znanja s privatnog na javnog partnera s ciljem jačanja profesionalnih i stručnih kapaciteta javnog partnera u izradi i provedbi projekata javno-privatnog partnerstva preduvjet je uspješne uspostave i primjene javno-privatnog partnerstva. Privatne firme i nevladin sektor mogu puno efikasnije provoditi vrlo složene projekte koje javni sektor ne bi uspio sam provesti. Naravno da cijela provedba projekata mora biti u skladu s usvojenim programskim dokumentima te važećim propisima, posebno onima kojima se definira režim pružanja javne usluge koja je predmet projekta. Tu dolazi do punog izražaja jedno od načela javno-privatnog partnerstva, a to je načelo efikasnosti čiji je cilj da se efikasnim i djelotvornim upravljanjem sredstvima postigne najbolja vrijednost za novac. Najbolja vrijednost za budžetski novac uvjet je uspješne uspostave i primjene javno-privatnog partnerstva, što uključuje najveću moguću korist od efikasnosti, stručnosti, znanja, vještina, fleksibilnosti i inovativnosti privatnog sektora za javni i privatni sektor, razmjerno raspodjeli rizika između javnog i privatnog partnera. Jedna od mogućih prednosti je i ta što su predstavnici privatnog sektora svjesni da su sami odgovorni za održavanje objekta kroz cijelo ugovorno razdoblje, pa će u svakom slučaju radove izvoditi što kvalitetnije kako ne bi morali otklanjati sve moguće nedostatke koji se mogu pojaviti kroz ugovorno razdoblje. Takva će primjena eliminirati sve probleme nekvalitetne gradnje koji se mogu pojaviti kod tradicionalne nabave. Kod javno-privatnog partnerstva takva je mogućnost isključena jer privatni partner snosi rizik izgradnje. Privatni partner također snosi i rizik raspoloživosti, što znači da jamči da će svi elementi objekta, odnosno sve instalacije funkcionirati. Na taj način privatni je partner odgovoran za sve nedostatke koji mogu nastati u izgradnji ili održavanju.

Nedovršena preobrazba države u servis građana i poduzetnika, odnosno nedovršena nova uloga države također je istaknuta kao jedan od najvidljivijih problema koji koči ekonomski razvoj BiH (Trivun 2017)⁸⁰. Upravo se na te probleme može pozitivno odgovoriti primjenom modela javno-privatnog

80 U svijetu je evidentirano 738 projekata javno-privatnog partnerstva (JPP) i najviše ih je u SAD-u (43), Turskoj (30), Italiji, Nizozemskoj, Poljskoj, Meksiku, Kini, Grčkoj i Francuskoj (po 20). U regiji prednjači Hrvatska čiji projekt Zračna luka dr. Franjo Tuđman vrijedi blizu 330 miliona eura. U BiH postoji samo jedan zvanični JPP projekt, a to je Klinika za liječenje dijaliziranih bolesnika Fresenius u Distriktu Brčko, koji je realiziran 2011. godine i vrijedi pet miliona eura.

partnerstva. Naša bi vlada trebala prepoznati primjenu modela javno-privatnog partnerstva kao jednog od strateških ciljeva, te u skladu s tim donijeti Smjernice za primjenu ugovornih oblika javno-privatnog partnerstva koje bi pomogle realizaciji projekata javne infrastrukture.⁸¹ I naravno, zakonski uključiti i treći faktor ili sektor koji je uvijek bio neodvojivi dio ovog partnerstva. Žaloso je da je iz definicija JPP svih trinaest zakona, koliko ih ima u BiH, isključen civilni sektor kao partner, što znači da je isključen i kao partner u realizaciji projekata, dakle, sektor koji podrazumijeva civilno društvo, sindikate, vjerske zajednice, vakufe, humanitarne organizacije, klubove, asocijacije, fondacije, zaklade.

Zaključak

Vakuf se može smatrati jednom od fundamentalnih ekonomskih institucija Osmanskog carstva. Svrha mu je bila pokretanje novih ekonomskih aktivnosti, a dio zarade dijelio se prema potrebama društva u skladu sa željama vakifa. Bio je to način investiranja u produktivne i prosperitetne projekte od kojih će korist imati pojedinci, ali i društvo u cjelini.

Civilni sektor je sredstvo za napredak u ekonomskom, kulturnom, društvenom i civilizacijskom pogledu nekog društva. Vakufi su u islamskim zemljama odigrali važnu ulogu u razvoju društva i naselja, jer je pomoću tog instituta podignut najveći broj javnih objekata u tim zemljama.

S obzirom na pozitivno međunarodno iskustvo o ulozi nevladinog (civilnog) sektora u socio-ekonomskom razvoju društva, posebno u ekonomsko razvijenim državama svijeta, potrebno je što prije iznaći mogućnosti za oživljavanje uloge vakufa kao ekonomskog faktora i u tom smislu olakšati i pojednostaviti zakonske regulative koje tretiraju ovu oblast.

81 Kako bi se u BiH uspostavio funkcionalan sistem javno-privatnog partnerstva (JPP) usklađen sa EU standardima i najboljim evropskim praksama, Ured koordinatora za reformu javne uprave pokrenuo je projekat Javno-privatno partnerstvo u BiH, čiji su glavni korisnici Vlade Federacije BiH, Republike Srpske i Distrikta Brčko BiH.

Literatura

Knjige

- Bejtić, A., (1956), *Spomenici osmanlijske kulture u Bosni i Hercegovini*, Orijentalni institutu u Sarajevu, Sarajevo.
- Haverić, Dž., (2005), *Islamizacija Bosne*, Sarajevo.
- Juričić, D., (2011), *Osnove javno-privatnog partnerstva i projektnog financiranja*, RRiF-plus, Zagreb.
- Kasumović, I., (1999), *Školstvo i obrazovanje u bosanskom ejaletu za vrijeme osmanske uprave*, Islamski kulturni centar, Sarajevo.
- Zlatar, B., (2013), *Godišnjak*, Akademija nauka i umjetnosti Sarajevo, Sarajevo.

Članci

Članci objavljeni u stručnom časopisu

- Čajlaković, M., (2014), „Nastanak i razvoj institucije vakufa s posebnim osvrtom na vakuf u BiH“, *Glasnik*, broj 3-4, str. 245.
- Fočo Đinita, dip. iur., Partnerstvo javnog i privatnog.
- Ohranović, F., (2015) „Kako se trgovalo u Bosni tokom osmanskog perioda“, *Behar*, Časopis za kulturu i društvena pitanja, br. 123 – 124., str. 32-34.
- Savanović, S., (2009), „Javno-privatno partnerstvo kao instrument unapređenja javnih usluga na lokalnom nivou“, *SNV Holandska organizacija za razvoj & Centar za menadžment, razvoj, i planiranje - MDP Inicijative*, „Matićgraf“ d.o.o. Banja Luka.
- Šinković, Z., i Klarić, M., (2008), „Javno-privatno partnerstvo“, *IX međunarodni simpozij – Konkurentnost i evropski put Bosne i Hercegovine*, Revicon, str. 754.

Članci objavljeni u elektronskom obliku

- Bakaršić, S., (1973), Specifičnost urbanog fenomena Bosne i Hercegovine, Dostupno na URL: https://giam.zrc-sazu.si/sites/default/files/gs_clanki/GS_1001_079-084.pdf, Pristupljeno dana: 22. 12. 2018. Godine.
- Granić, Z., (2016), Razvoj gradova u Bosni i Hercegovini, urbano formiranje gradova, Dostupno na URL: <https://www.preporod.com/index.php/sve-vijesti/drustvo/kultura-i-nauka/item/5533->, Pristupljeno dana: 10. 02. 2019. godine.
- Livijo, S., (2006), Model javno-privatnog partnerstva (JPP) u Njemačkoj, Mangal d.o.o. Rijeka Brune Francetića 3 51000 Rijeka, Dostupno na URL: https://bib.irb.hr/datoteka/686704.Model_Javno-privatnog_partnerstva.pdf, Pristupljeno dana: 18. 01. 2019. Godine.
- Trivun, V., Javno-privatno partnerstvo, Sarajevo, Dostupno na URL: <https://www.klix.ba/biznis/javno-privatno-partnerstvo-je-u-svijetu-ustaljena-praksa-a-bih-ima-samo-jedan-zvanicni-projekat/171107113>, Pristupljeno dana: 25. 01. 2019. godine.

ULOGA VAKUFA U ZBRINJAVANJU SOCIJALNO UGROŽENIH KATEGORIJA U DRUŠTVU

Sažetak

Islam do krajnjih granica, kod svojih pristalica, izgrađuje osjećaj za drugoga. Allahov Poslanik, s.a.v.s., je pripadnost muslimanskoj zajednici uslovljavao brigom za drugoga, rekavši da, “ko se ne brine za opće stvari muslimana, ne pripada njima”. Taj kolektivizam u islamu, pored ostalog, izražen je i u primjeni obligatnih dužnosti, a on je posebno izražen u zekatu (godišnjem porezu) kojeg su bogati dužni da daju u korist siromašnih, kao i za druge općekorisne socijalne potrebe. Sa aspekta islama, svim ljudima, državna uprava mora obezbijediti osnovne uslove za život, što je regulisano preraspodjelom državnog i ličnog bogatstva. U tom smislu je propisano: oslobađanje siromašnih od poreza, pravedna raspodjela nasljedstva, onemogućavanje gomilanje kapitala u rukama malog broja ljudi kao i izjednačenost pred zakonom bez obzira na socijalni status u društvu. U islamu se posebno potencira dobrovoljno, humanitarno davanje. Na brojnim mjestima u Kur'anu časnom, vjernici se stimulišu na velikodušnost i pomaganje drugih. Još u ranom periodu islama, nalazimo institucionalno rješavanje tih socijalnih problema u formi institucije vakufa, koji je u višestoljetnom periodu, značajno utjecao na socio-ekonomski razvoj, kako muslimanskog, tako i nemuslimanskog svijeta. Dakle, vakuf, je bio i ostao, u funkciji ispunjavanje općih potreba Zajednice, bez obzira o kojem se segmentu ljudskog

života radilo. Uz isticanje socio-ekonomskog aspekta vakufa, cilj ovoga rada je da ponudi neka konkretna rješenja koja bi osnažila materijalnu podlogu Islamske zajednice, a samim time i unaprijedila funkcionalnost vakufske direkcije kao institucionalne forme vakufa.

Ključne riječi: dobročinstvo, vakuf, vakufska direkcija, investicije, fondovi

Uvod

Čovjek kao socijalno biće ne bi smio biti opterećen samo svojim, vlastitim interesima i distanciran od svijeta i života. Izgrađujući u ljudima osjećaj individualnosti, islam zahtijeva da se oni osjećaju i kao članovi zajednice. To se jasno vidi iz svih njegovih propisa, vjerskih kao i svjetovnih. Naprimjer, kolektivni namaz (*džemat*), hodočašće Kabi (*hadždž*), te islamski post (*savm*) koji je propisan za sve muslimane svijeta, upućuju na kolektivizam. Jer, u zajednici postoji snaga koju ljudi pojedinačno ne mogu ostvariti. Stoga nas Uzvišeni bodri na međusobno pomaganje i saradnju u svemu što je dobro, a odvraća od destruktivnog djelovanja rekavši:

وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ.

“Jedni drugima pomažite u dobročinstvu i pokornosti Allahu, a ne sudjelujte u grijehu i neprijateljstvu.”⁸²

Činjenica da se broj siromašnih iz dan u dan povećava razlog je više da upornije kucamo na vrata naše savjesti i samilosti, kako bismo životne tegobe ugroženih bar donekle ublažili. Islam je, u svojoj osnovi, vanredno socijalan, plemenit i human. Prosperitet muslimanske zajednice se, u znatnoj mjeri, zasniva na brizi o prosperitetu drugih. Bijeda, glad i siromaštvo svakog čovjeka, ma gdje se on nalazio i bilo kom narodu pripadao, treba da su briga svakog muslimana i muslimanske zajednice.

Allahov Poslanik, s.a.v.s., često je isticao da “nije pravi musliman onaj koji zanoći sit, a njegov komšija gladan”, kao i to da je “darežljiv čovjek draži Allahu od pobožnog.” A u hadisu kojeg bilježi Buhari stoji:

عَلَىٰ كُلِّ مُسْلِمٍ صَدَقَةٌ فَقَالُوا يَا نَبِيَّ اللَّهِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ قَالَ يَعْمَلْ بِيَدِهِ فَيَنْفَعُ نَفْسَهُ وَيَتَصَدَّقُ قَالُوا فَإِنْ لَمْ يَجِدْ قَالَ يُعِينُ ذَا الْحَاجَةِ الْمَلْهُوفَ قَالُوا فَإِنْ لَمْ يَجِدْ قَالَ فَلْيَعْمَلْ بِالْمَعْرُوفِ وَيُتِمِّسِكَ عَنِ الشَّرِّ فَإِنَّهَا لَهُ صَدَقَةٌ.

82 El-Maide, 2.

“Svaki musliman dužan je da udjeljuje. A ako nema, Allahov Poslaniče?, upitaše. Pomoći će na bilo koji način, onom kome je pomoć potrebna, odgovorio je. A ako ni to ne može, Allahov Poslaniče?, pitaše ponovo. Odgovorio je: Neka radi ono što je dobro i neka se uzdržava od zla, to je njegova sadaka.”

U tome su sadržani temeljni principi ljudskog humanizma. Tako se dokazuju darežljivost, plemenitost, saosjećajnost i pravilno raspolaganje materijalnim dobrim koja nam je Uzvišeni Gospodar, dž.š., stavio na raspolaganje. Preko siromašnih, Uzvišeni iskušava bogate. Jer, kakva korist od naših ibadeta i pobožnosti ako su nam zamrli osjećaji darežljivosti i ako, dok mi uživamo, gledamo druge kako se pate!?

Vrijednost pomaganja drugima

Altruizam u islamu je našao svoju široku primjenu, koja se može uočiti u svim segmentima našega privatnog i javnog života. Kao rezultat te primjene, još od ranih dana islama pa sve do danas, susrećemo, diljem islamskog svijeta, hajrate poput: javnih česmi, vodovoda, javnih kupatila, bogomolja, škola, karavan saraja, sirotišta... Na taj način islam je ponudio funkcionalne modele za rješavanje važnih socijalnih problema u društvu. Institucionalno rješavanje tih socijalnih problema nalazimo u instituciji vakufa, koji je u višestoljetnom periodu, značajno utjecao na socio-ekonomski razvoj, kako muslimanskog, tako i nemuslimanskog svijeta. Dakle, osnovni zadatak vakufa, bio je i ostao, ispunjavanje općih potreba jedne zajednice, bez obzira o kojem se segmentu ljudskog života radilo. Zahvaljujući toj činjenici, vakufi su obezbjeđivali zavidan nivo blagostanja u društvu o čemu svjedoče brojni historijski podaci. Tako npr. u jednom historijskom periodu, trećina Osmanskog carstva bio vakuf.⁸³ Otuda ne iznenađuje činjenica da se u tom carstvu, kada su vakufi dobro funkcionirali, blagostanje svuda osjećalo, tako da je putnik namjernik imao besplatno konačište, da su postojali vakufi za žene koje su imale bračne probleme sa svojim muževima, što je najslabije današnjim „sigurnim kućama“. Ti vakufi su imali zadatak da te žene prihvate, zaštite ih i moralno i materijalno i, ako postoje uslovi, vrate ih njihovim muževima. Postojali su čak vakufi za napuštene konje koji su iznemogli

83 United Nations Human Settlements Program (UN-HABITAT), 2005, Paper 7: Waqf (Endowment and Islamic Philanthropy), str. 9. (www.unhabitat.org)

ili osakaćeni u borbama za carevinu. Otomansko carstvo je u tom periodu bilo *welfare-state* savremenog doba, to znači (socijalna država), kako se danas nazivaju brojne zapadne države.

Tradicija vakufa u Bosni i Hercegovini

U izgradnji institucije vakufa, općenito, a posebno u Bosni i Hercegovini su učestovali svi slojevi muslimanske zajednice, pa čak i siromasi, koji su sa skromnim sredstvima ili radnom snagom u vidu: kopanja bunareva, izgradnjom česama, pravljenjem puteva, kalemljenjem voća i slično učestvovali u izgradnji institucije vakufa. U Sarajevu postoje džamije čiji nazivi upućuju na njihove graditelje i zanimanja kojima su se bavili. Primjerice, do danas postoje džamije koje se zovu Čekrčijina džamija i Čobanija. Naziv prve džamije ukazuje da je njen vakif bio čovjek koji je pravio čekrke za pređu vune, a drugi da je bio čoban koji je od zarade čuvanja tuđe stoke uspio uštedjeti toliko novca da je napravio džamiju.⁸⁴

Vakifi su kroz bogatu bosansko-hercegovačku historiju gradili: džamije, mektebe, medrese, mostove, česme, hamame, hanove, kuće, mlinove, pekare i dr., u želji da im se i nakon njihove smrti pišu dobra djela. Vakuf, kao specifičan institut je kroz burnu historiju Bosne i Hercegovine, u posljednjih šest stoljeća, dao značajan doprinos u: vjerskoj, ekonomskoj i socijalnoj sferi razvoja šire društvene zajednice. Svakako, to se najviše odnosi na osmanski period, a naročito na XV, XVI i XVII stoljeće, koje možemo nazvati i *zlatno doba* osmanlijske uprave u Bosni.⁸⁵

Socijalni značaj vakufa u radu Islamske zajednice

Ako je primarna uloga vakufa postizanje općeg blagostanja u društvu, shodno tome, svaka muslimanska zajednica dužna je da razvija instituciju vakufa. U naše vrijeme, po uzoru na neke razvijene zajednice u muslimanskom svijetu, mogle bi se razvijati raznolike vrste vakufa, koji bi imali značajnu ulogu u podizanju socijalnih prilika Zajednice. U tom smislu, uloga Vakufske direkcije je od iznimmnog značaja.

84 Opširnije vidjeti: https://akos.ba/institucija-vakufa-u-bosnjaka-između-tradicije-i-izazova-savremenog-doba/#_ftn2.

85 Isto.

Islamska zajednica ma koliko bila jaka u ideološkom smislu, ona svoju snagu neće moći, na adekvatan način, implementirati u život ukoliko ne bude imala ekonomsku moć. U prošlom sistemu vakufska imovina nije oduzeta zbog stvarne potrebe, već zbog slabljenja ekonomske moći IZ. U cilju ekonomskog unapređivanja rada IZ nudimo nekoliko konkretnih rješenja. S obzirom na stepen vjerskih sloboda koje uživaju naši građani, Islamska zajednica bi morala napustiti dosadašnje stereotipne metode finansiranja i okrenuti se prema permanentnom iznalaženju novih modaliteta svoga materijalnoga unapređenja i jačanja. Ako se analizira sistem finansijskog poslovanja IZ, može se konstatirati da ona funkcioniše na principu sadake. Imajući na umu stvarne materijalne potencijale, IZ bi za kratko vrijeme iz uloge pasivnog promatrača i primaoca, mogla preći u ulogu aktivnog pomagača i finansijera brojnih pozitivnih socijalnih tokova u našem društvu, posebno među vjernicima. Po mom skromnom mišljenju, uloga Vakufske direkcija nije samo da rješava imovinsko-pravne sporove i vodi brigu o iznajmljivanju nekretnina, već prije svega za materijalno osnaženje IZ i kretanje novih ekonomskih vrijednosti kroz pokretanje raznih vrsta poslova.

Formiranje investicijskog tijela IZ

Imajući na umu da IZ raspolaže sa velikim vakufskim kapacitetima, kako u zemljištu tako i u objektima, ali isto tako i sa relativno značajnim tokom novca. Ove kapacitete je potrebno tržišno prostudirati i procijeniti njihov potencijal i adekvatno se okrenuti ka njihovom najekonomičnijem iskorištavanju.

Kao najrepresentativnija institucija Bošnjaka muslimana, IZ trebalo bi da iskoristi svoju poziciju u islamskom svijetu za promociju BiH kao mjesta gdje vrijedi investirati, koje vrijedi i treba posjetiti, odakle se mogu nabavljati kvalitetni poljoprivredni i drugi proizvodi, i sl. Shodno ovome, ured za investicije bi trebao, između ostalih, imati sljedeća tijela:

Vakufska direkcija - ured za upravljanje i razvoj zemljišta i objekata u vlasništvu IZ

Ova direkcija može da se integriše sa postojećom Vakufskom direkcijom na način da se vakufska imovina koristi za kreiranje novih ekonomskih vrijednosti kroz pokretanje raznih vrsta halal poslova.

Potrebno je da se postavi tim stručnih ljudi koji bi prema raspoloživim kapacitetima:

- izrađivao projekte za vlastite investicije i njima upravljao od samog začeća pa do plasmana proizvedenih roba i usluga,
- izrađivao projekte i tražio poslovne partnere za zajedničke investicije po principu *mudarabe*:

U manjim projektima, po lokalnim zajednicama IZ-a bi mogla zastupati ulogu *rabbul-mala*, gdje bi finansirala lokalne manje proizvođače i otkupljivala njihove proizvode, te kroz svoje već postojeće kanale vršila plasman robe na lokalno i inozemno tržište.

U većim projektima IZ bi mogla nastupati u ulozi *mudariba*, gdje bi finansijerima nudila svoje projekte i ekspertizu upravljanja poslovima, pogotovo sa stranim ulagačima. Ured za upravljanje i razvoj izrađivao bi projekte i tražio poslovne partnere za zajedničke investicije po principu *mušarake*, gdje bi IZ zajedno sa partnerima ulagala sredstva u poslove. Na ovaj način, IZ bi dala do znanja svim potencijalnim ulagačima i kooperantima da je spremna na svaku vrstu halal poslovne saradnje u svrhu kreiranja novih vrijednosti na obostrano zadovoljstvo.

Raspon mogućih djelatnosti ni na koji način ne bi bio limitiran osim onim što je halal.

Međutim, prema prirodi imovine i nekretnina koje posjeduje IZ, neke od logičkih djelatnosti koje se nameću su prije svega voćarstvo, povrtlarstvo, peradarstvo i sl., odnosno poljoprivreda. Međutim, imajući u posjedstvu nekretnine na vrhunskim lokacijama po svim međžlisisima, IZ vrlo lahko može pokrenuti svoje vlastite poslove tipa knjižara, restorana, mesnica, slastičarnica i sl.

Posebno smatramo važnim da bi IZ kroz spomenuti Ured, nastojala posjede raseljenih Bošnjaka zaštititi tako što ćemo te posjede privremeno uzeti u okvir vakufa IZ-a, organizirati njihovo obrađivanje, sijanje, njegovanje,

berbu i tako otvoriti radna mjesta, koristiti muslimanima, motivirati ih na održivi povratak i na kraju te posjede vratiti njihovim vlasnicima ukoliko budu željeli, a ako ne, onda će to biti trajna vakufska dobra.

Ured za certificiranje preduzeća koja posluju u skladu sa šerijatom

Ovaj ured bi mogao da se inkorporira u Agenciju za certificiranje halal kvalitete. Ured bi kontinuirano proučavao i nadgledao javna preduzeća i njihova poslovanja, te javno vršio analizu i procjenu da li ona posluju u skladu sa šerijatskim propisima.

Cilj ovakvog ureda jeste da vjernike informiše o tome gdje mogu i gdje ne mogu investirati svoj kapital. Neki od pozitivnih efekata su:

- razdvajanje halala i harama kada je u pitanju investiranje u javna preduzeća,
- povećanje tržišta kapitala – jer sada vjernici mogu ući sa svojim novcem i investirati. Također, kapitalu iz islamskih zemalja bi bio otvoren put.

Veća ponuda kapitala bi značila jeftinije cijene kapitala. To bi preduzećima omogućilo da posluju profitabilnije i ostvare više sredstava za reinvestiranje. U konačnici, to bi doprinosilo bržem razvoju i rastu preduzeća, a samim tim i društva.

U slučaju viška kapitala, IZ bi imala veći izbor prilikom ulaganja svojih sredstava, kako kratkoročno, tako i dugoročno.

Efekti za IZ u ovom scenariju su indirektni. Međutim, s obzirom na to da je ovakav projekt u interesu države, a IZ jedina ima kapaciteta za osnivanje ovakvog jednog tijela, svakako bi trebalo dogovarati stvar sa državom i eventualno tražiti naknadu od iste.

Interesantni bi bili, pored onih tradicionalnih, vakufi za promociju zdravog prirodnog života, vakufi za zaštitu potrošača, vakufi za zaštitu ljudskih prava i čovjekovog digniteta, vakufi za podršku porodičnog života i nataliteta, vakufi za zaštitu čovjekove okoline, vakufi za nadarene, vakufi za hendikepirane, vakufi za nezaposlene itd.

Uglavnom, cilj tih vakufa bio bi da popuni prazninu u sistemu koji se brine o socijalnim pitanjima jedne zajednice i da osigura blagostanje, a usto, bilo bi omogućeno da se upotpuni ahiretska uloga vakufa, koja je izuzetno

značajna za svakog muslimana, jer kroz trajnu sadaku musliman ostaje da živi na ovom svijetu i nakon svoje smrti.

Zaključak

Ideja islama ma koliko bila jaka i kompatibilna sa savremenim uslovima života, će ostati mrtvo slovo na papiru ako ne bude imala svoju materijalnu potporu. Stoga bi, materijalno jačanje Islamske zajednice, trebalo da bude primarni cilj svih aktera u njoj kako bi se te savršene ideje implementirale u razne projekte kojima se rješavaju socijalni problemi u raznim slojevima društva. Uz razvoj investicijskih programa kroz spomenute urede, dodatno treba raditi na finasijskom snaženju Vakufske direkcije kao glavnog eksponenta Rijasetu IZ na tom planu. Budući da Islamska zajednica polaže prava na velika vakufska dobra, kojima još uvijek raspolaže Država, neophodno je permanentno raditi na restituciji vakufske imovine. Njeno vraćanje u posjed Islamske zajednice imalo bi izvanredne pozitivne efekte, što bi Zajednici omogućilo normalno funkcioniranje, samostalnost u radu i neovisnost o bilo kome drugom. Na taj način vakufi bi dobili svoju prvobitnu, socio-ekonomsku namjenu, čime bi Islamska zajednica, iz uloge pasivnog primaoca imala ulogu aktivnog davaoca. Sve dok se ne izbori za takav status u društvu, Zajednica neće biti predmetom istinskog respekta i neće igrati ulogu koja joj stvarno pripada.

Preporuke:

- Donijeti zakon o restituciji vakufske imovine, te zakon koji će osigurati Islamskoj zajednici nadzor nad svim vakufima i njihovo funkcioniranje u skladu sa vakufnamom, odnosno šerijatskim propisima.
- Vakufske kapacitete potrebno je tržišno prostudirati i procijeniti njihov potencijal i adekvatno se okrenuti ka njihovom najekonomičnijem iskorištenju.
- Uz postojeće kadrove, angažirati stručnjake za izradu projekata uspostave i razvoja vakufa, nudeći višenamjensku ulogu vakufa.
- U cilju afirmiranja i populariziranja institucije vakufa, te vraćanja njegovoj prvobitnoj namjeni kao i njegovom djelovanju u

savremenim uslovima života, potrebno je kontinuirano oglašavati se u medijim IZ-e i organizirati seminare za imame i građanstvo.

- Jednom godišnje organizirati konferenciju o razvoju i funkcioniranju vakufa na kojoj bi se, pored ostalog, sumirali rezultati i postignuća za proteklu godinu i dodijelila određena priznanja i vakufname zaslužnim vakifima.
- Materijalno i na druge načine stimulirati imame, mutevellije, medžlise, muftiluke, medrese i fakultete i druge, koji doprinesu razvoju i unapređenju vakufa.
- Rafirmirati ulogu *naziri vakufa* preko kojih bi se vršile interne kontrole, da li se na ispravan način upravlja, odnosno da li su ispoštovani šarti vakufname određenog vakifa.
- Omogućiti da upravljanje vakufima bude u skladu s modernim standardima menadžmenta i administracije, kao što je ISO standard.
- U cilju zadobijanja maksimalnog povjerenja potencijalnih vakifa, omogućiti džematlijama potpunu transparentnost u radu Vakufske direkcije i vakufa na nivou medžlisa, posebno kad je riječ o finansijama.

Literatura

- Zbornik radova sa naučnog skupa *ISLAMSKA TRADICIJA BOŠNJAKA: IZVORI, RAZVOJ I INSTITUCIJE, PERSPEKTIVE*, Rijaset islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2007.
- United Nations Human Settlements Program (UN-HABITAT), 2005, Paper 7: Waqf (Endowment and Islamic Philanthropy), str. 9. (www.unhabitat.org)
- https://akos.ba/institucija-vakufa-u-bosnjaka-između-tradicije-i-izazova-savremenog-doba/#_ftn2
-

RECENZIJE

RECENZIJA ZBORNIKA RADOVA KONFERENCIJE „SOCIJALNI ASPEKT VAKUFA“

Ovaj Zbornik predstavlja zbir radova koji su nam prezentirani na naučno-stručnom skupu „Socijalni aspekt vakufa“ koji je održan u Zenici 9. aprila 2019. godine u organizaciji Direkcije vakufa Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini i Islamskog pedagoškog fakulteta Univerziteta u Zenici. Zbornik je podijeljen u dva dijela sa ukupno deset radova. Prvi rad „Vakufi kao sredstvo elite za decentraliziran pristup društveno korisnom djelovanju“ ukazuje na značajnu ulogu društvene elite kao homogenizirajuće društvene snage koja kroz instituciju vakufa može predstavljati značajan podstrek razvoju socijalne kohezije. Autor se koristi iskustvima SAD-a ali i svijetlim primjerima iz historije Bosne i Hercegovine. Na kraju rada zaključuje da uloga elite u društvu može predstavljati veliki poticaj razvoju vakufskih institucija kako u BiH tako i u ostatku svijeta.

U drugom radu „Vakuf kao determinanta razvoja sistema socijalne sigurnosti“ autor na vrlo inovativan način povezuje krize savremenih sistema socijalne sigurnosti i potencijala vakufa kao društvene institucije koja je svoju učinkovitost potvrdila kroz historiju te više vijekova bila okosnica društvenog sistema socijalne sigurnosti. Zaključkom autor ukazuje na značajan potencijal vakufa u kontekstu jačanja socijalne sigurnosti u savremenom svijetu uz uslov revitalizacije vakufa kao općeg društvenog dobra.

Treći rad „Status općedruštvenih poklona u antičkom Rimu s osvrtom na ugovor o poklonu i modalitete uvakufljenja imovine u bosanskohercegovačkom pravnom sistemu“ razotkriva kontinuitet tradicije zavještanja/ uvakufljenja čije korjene nalazimo u rimskom pravnom sistemu a ista je bila u praksi sve do završetka Drugog svjetskog rata. Nastavak pravne tradicije je pretpostavka revitalizaciji vakufa u njegovom punom pravnom i socijalnom aspektu – zaključuje autor.

U četvrtom radu „Uloga Zemaljskog vakufskog povjerenstva u rješavanju socijalnih problema početkom 20. stoljeća“ autorica na najdirektniji način

analizira historijske dokumente iz pomenutog perioda kojim dokazuje ulogu i značaj vakufskih institucija u procesu ublažavanja socijalnih problema u Bosni i Hercegovini. Kroz pomenute primjere rad razotkriva značaj vakufskih institucija na polju socijalnih usluga u srednjovjekovnim društvima.

Peti rad „Tretman socijalno osjetljivih skupina u bosanskohercegovačkim vakufnamama“ prezentira vakufname kao formalno pravne akte kojima pravni sistem tadašnje države prihvata uvakufljenje jasno određene imovine na ime socijalnog obezbjeđenja pojedinih kategorija društva. Na taj način, zaključuje autor, potvrđujemo opredjeljenost vakifa da svoj imetak stave na raspolaganje društveno osjetljivim kategorijama i tako postanu kontinuirani izvor njihove socijalne sigurnosti ali i općoj društvenoj koheziji.

U drugom dijelu Zbornika predstavljene su savremene perspektive vakufa u kontekstu kreiranja pozitivnih društvenih procesa. Prvi rad „Zadužbine u Sakandinaviji: luteranska tradicija i društvo blagostanja“ predstavlja kvalitetan uvid u praksu zavještanja u društvima evropskog tradicijskog kruga koja su poznata po izrazito razvijenim sistemima socijalne podrške. Religijske ustanove solidarnog tipa su ostavile izuzetno velikog utjecaja na razvoj hvaljenog skandinavskog modela socijalne politike što potvrđuje da zavještanje i u drugim religijskim tradicijama daje slične rezultate kao i vakuf – zaključuje autor.

Drugi rad „Osjetljivost ideje i prakse vakufa prema preveniranju pojave diskriminacije osoba treće životne dobi“ ukazuje na veliki značaj vakufskih institucija u suprostavljanju diskriminaciji osoba treće životne dobi kao jednoj od najranjivijih kategorija društva. U zaključku autori ukazuju na značaj vakufa u promociji modela zdravog starenja i njegovog značaja na suzbijanju diskriminacije u aktuelnom kontekstu.

U trećem radu „Značaj vakufa za razvoj sistema podrške osobama treće životne dobi“ autor ukazuje na veliki značaj vakufskih institucija u jačanju kvalitete života osoba treće životne dobi. Zaključak rada ukazuje na potrebu umnožavanja vakufskih projekata podrške ovoj populaciji kao temelju boljeg organiziranja sistema socijalne podrške starim osobama.

Četvrti rad „Uloga vakufa u razvoju lokalne zajednice kroz sistem javno-privatnog partnerstva“ osvjetljava još jedan modalitet primjenjivosti i kompatibilnosti vakufskih potencijala sa savremenim državnim sektorom

kao kvalitetan spoj više različitih prednosti. U zaključku autor ukazuje na značaj pozicioniranja vakufa kao partnera državnim institucijama a u svrhu jačanja ekonomskog i socijalnog segmenta društvenog djelovanja.

Peti rad „Uloga vakufa u zbrinjavanju socijalno ugroženih kategorija u društvu“ osvjetljava Kur’ansku perspektivu vakufske imovine i njeno stavljanje na raspolaganje socijalno ugroženim kategorijama društva. U vakufu je veliki potencijal koji se može iskoristiti za razvoj zajednice muslimana u BiH a posebno njene uloge skrbnika socijalno ugroženih kategorija, autor naglašava u svom zaključku.

Prezentirani radovi su napisani na sistematičan način, koncizne strukture, sa stručno i razumljivo analiziranom tematikom. Sadržaj Zbornika odražava cjelinu koja iz više različitih diskursa osvjetljava ulogu vakufa u socijalnom kontekstu. Pored jasno prezentovanih historijskih činjenica o značaju vakufa u organizaciji društva poseban značaj ovog Zbornika je što precizno ukazuje na više oblasti u kojima bi, svojom revitalizacijom, vakuf imao značajnu ulogu u njihovom osnaživanju i na taj način dao nemjerljiv doprinos jačanju sistema socijalne sigurnosti u savremenom dobu. Ovaj Zbornik će poslužiti kao jako dobra osnova za dalja istraživanja s ciljem vraćanja pozicije vakufa koja mu po prirodi svog značaja i pripada. Može se zaključiti da će Zbornik biti od velike koristi studentima, profesorima, službenicima Islamske zajednice, državnim službenicima ali i svim građanima Bosne i Hercegovine koji su zainteresirani za osnaživanja socijalnog aspekta u našem društvu. Iz ovih razloga sa zadovoljstvom preporučujem štampanje Zbornika radova naučno-stručnog skupa „Socijalni aspekti vakufa“ kao izuzetno vrijednog štiva.

Zenica, juni 2019.

Prof. dr. sc. Muharem Adilović

RECENZIJA ZBORNIKA RADOVA „SOCIJALNI ASPEKT VAKUFA“

Zbornik radova koji je predmet ove recenzije objedinjuje naučne i stručne radove koji su prezentirani na Naučno-stručnom skupu „Socijalni aspekt vakufa“ koji su organizirali Islamski pedagoški fakultet Univerziteta u Zenici i Vakufska direkcija Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini kao sastavni dio manifestacije „Dani vakufa u Bosni i Hercegovini“ 9. aprila 2019. godine. Radovi su grupisani u dvije cjeline, i to Historijski kontekst vakufa i Savremene perspektive vakufa.

Vakuf predstavlja jednu od važnih ustanova socijalnog učenja islama. U zemljama islamskog kulturno-civilizacijskog kruga vakuf je kroz historiju bio među glavnim pokretačima i nositeljima vjerskog, obrazovnog, kulturnog, ekonomskog i sveukupnog društvenog napretka.

Baveći se socijalnim dimenzijama vakufa, autori priloga u ovom Zborniku argumentirano su ukazali na potrebu da se oživljavanje i razvoj ustanove vakufa u savremenom bosanskohercegovačkom društvu treba sagledavati ne samo kao interes Islamske zajednice kao titulara vakufske imovine, nego i šire društvene zajednice. Iskustva razvijenih *država blagostanja* u Evropi, o čemu govori prilog Safeta Bektovića, govore o tome da njihovi sistemi socijalne sigurnosti počivaju na simbiotičkom djelovanju države, civilnog sektora i crkava, odnosno vjerskih zajednica čime se osigurava ne samo dobro funkcionisanje socijalne zaštite, nego i razvija osjećaj kolektivnog filantropijskog identiteta.

S obzirom na to da Bosna i Hercegovina, usljed različitih internih otpora, prolazi kroz usporen proces tranzicije od socijalističkog ka kapitalističkom sistemu, na što ukazuje rad Ede Omerčevića, potrebno je dodatno djelovati u pravcu promjene paradigme koja je važila u socijalističkom poretku a to je da država u cjelosti preuzima na sebe teret socijalne zaštite. Umjesto nje, treba razvijati paradigmu saradnje države i nevladinog sektora, uključujući i ustanovu vakufa kako bi se pružila što kvalitetnija zaštita socijalno ugroženih i diskriminiranih kategorija populacije. Ta paradigma više korespondira važećem modelu odnosa države i vjerskih zajednica u pravnom poretku Bosne i Hercegovine koji podrazumijeva njihovu odvojenost ali i uzajamnu saradnju na određenim poljima od zajedničkog interesa, među

koje svakako spadaju zdravstvena djelatnost i pružanje socijalnih usluga. S jedne strane, time se država rasterećuje budući da objektivno nije u stanju sama odgovoriti svim socijalnim potrebama, pogotovo ako se uzmu u obzir sve izraženiji demografski trendovi iseljavanja mladih i radno sposobne populacije kao i starenja stanovništva u Bosni i Hercegovini. S druge strane, time se pruža dodatni prostor Islamskoj zajednici za njeno temeljno misijsko djelovanje.

Pored teorijskih razmatranja, dodatna vrijednost koju ovaj Zbornik ima jesu neki konkretni prijedlozi aktivnosti koje bi Vakufska direkcija mogla preduzeti s ciljem razvoja socijalne dimenzije vakufa kao i ukazana potreba da se ubuduće prati i vrednuje njihova realizacija. Stoga, smatramo da ovaj rukopis zaslužuje da bude objavljen i tako učinjen dostupnim istraživačima, akademskoj zajednici i svim društvenim akterima koji su potencijalno zainteresirani da doprinesu kvalitetnijoj integraciji sistema vakufa u sistem socijalne zaštite u Bosni i Hercegovini.

Smatramo da je za uspješno upravljanje vakufima i vakufskim fondovima, uključujući i one čiji su prihodi namijenjeni za pružanje socijalno-humanitarnih usluga, neophodno da se implementiraju najnovije spoznaje na polju ekonomije i menadžmenta, te iskustva upravljanja uspješnim fondacijama u svijetu. Stoga predlažemo Vakufskoj direkciji da u narednom periodu angažuje stručnjake na tim poljima kako bi kroz svoje studije i projekte analizirali nedostatke i slabosti nekih ranijih poduzetničkih poduhvata Islamske zajednice te predložili adekvatna rješenja za buduće poduhvate.

Sarajevo, juni 2019.

Doc. dr. sc. Nedim Begović